

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DIŞ BORÇLARIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE
ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR
İNCELEME (1980-2009)

İclal ÇÖĞÜRCÜ

DOKTORA TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Orhan ÇOBAN

KONYA-2011

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	İclal ÇÖĞÜRCÜ	
	Numarası:	984126002001	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/İktisat	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☐
Tezin Adı:	Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme (1980-2009)		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İclal ÇÖĞÜRCÜ
Öğrencinin imzası
(İmza)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsmail GÖĞÜRÇÜ		
	Numarası	984126002001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat / İktisat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Orhan GÖBAN		
Tezin Adı	Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme (1980-2009)			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan
başlıklı bu çalışma 25.../11.../2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda
oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından ~~yüksek lisans~~
edilmiştir. ~~tez~~ **doktora**

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Orhan Göban		
Prof. Dr. Entegül Delililer		
Doc. Dr. Ahmet Ay		
Doc. Dr. Zeynep Karacao		
Doc. Dr. Aykut Bedel		

ÖNSÖZ

Gelişmekte olan ülkeler açısından son derece önemli olan dış borç kavramının, ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, Türkiye ekonomisi açısından ekonometrik bir analizle incelenen bu çalışmada, değerli fikirlerinden ve yorumlarından istifade ettiğim, her zaman olumlu yaklaşımı ve yönlendirmeleri ile desteğini benden esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Orhan ÇOBAN'a sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Diğer yandan tez çalışmamın yürütülmesi sırasında bilgi alışverişinde bulunduğum, Öğr. Gör. Nihat DOĞALP'e, Öğr. Gör. Ebru TÜZEMEN Atik'e, Öğr. Gör. Müjgan BAL'a, Arş. Gör. Ceyda KÜKRER'e; yoğun ve yorucu çalışmalarım sırasında anlayış ve desteklerini benden esirgemeyerek her aşamada moral veren değerli eşim Erol ÇÖĞÜRCÜ'ye ve oğlum Abidin Tuna ÇÖĞÜRCÜ'ye içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

İclal ÇÖĞÜRCÜ

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	İclal ÇÖĞÜRCÜ		
	Numarası	984126002001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/İktisat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☐	
	Tez Danışmanı	Prof.Dr.Orhan ÇOBAN		
Tezin Adı	Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme (1980-2009)			

ÖZET

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme, bilgi ve teknoloji yetersizliği, yurtiçi tasarrufların gerekli yatırım seviyesinin gerisinde kalması, ödemeler dengesi açığı gibi nedenlerden dolayı istenen düzeyde gerçekleşmemektedir. Yatırımları finanse edecek ulusal tasarrufların yetersizliği yabancı kaynak kullanımını kaçınılmaz hale getirmektedir. Bu ülkeler kalkınmanın finansmanında dış borçlanmaya sık sık başvurmaktadırlar. Literatürde dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasında ilişki genellikle negatif yönde tespit edilmiştir. Çünkü dış borçlar alındığı zaman milli geliri artırarak ve kaynak dengesini sağlayarak ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Fakat alınan dış borçlar ödenmeye başladığında anapara ve faiz ile birlikte ödendiğinden milli gelirde azalmaya yol açmaktadır. Bu yaklaşım, Krugman (1988), Sachs (1989) ve Cohen (1993) tarafından ortaya konulan aşırı borçluluk teorisine göre, başlangıçta alınan dış borçlar milli geliri artırarak ve kaynak dengesini sağlayarak ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Fakat belirli bir seviyeden sonra yani artan borç stokunun gelecekte ülkenin borçlarını geri ödeme

gücünü aşması durumunda ise, alınan her ilave borç ekonomik büyümeyi yavaşlatır ve bir noktadan sonra ekonomik büyüme üzerinde negatif etki yaratmaktadır.

Bu çalışmada, dış borç ekonomik büyüme ilişkisi Türkiye ekonomisi açısından ele alınmıştır. Türkiye ekonomisine ait 1980-2009 yılları arasındaki bazı ekonomik veriler kullanılmıştır. Analizde kullanılan zaman serilerinin ADF testi ile durağanlığı incelenmiştir. Aynı düzeyde durağan hale gelen değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını araştırmak amacıyla Johansen tarafından geliştirilen eşbütünleşme (koentegrasyon) testi uygulanmıştır. En Küçük Kareler yöntemiyle bir regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre, Türkiye'deki dış borçların ve nüfus artış hızının ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bulunan bu sonuca göre, ekonomik büyümeyi artırmak için, gerekli yatırımların yurt içi kaynaklardan karşılanması ve yurt içi tasarrufların artırılarak, dış kaynak ihtiyacının azaltılması sağlanmalıdır.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	İclal ÇÖĞÜRCÜ		
	Numarası	984126002001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/İktisat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Prof.Dr.Orhan ÇOBAN		
The Effect of Foreign Debts on Economic Growth: A Study into Turkey (1980-2009)				

SUMMARY

Economic growth in developing countries cannot reach the desired level for many reasons including a lack of knowledge and technology, domestic savings which fall for short of the required investment and the deficit of balance of payments. Lack of national savings for financing investments make inevitable use of foreign resources. Developing countries are often appeal foreign debt for the finance of development. Most empirical studies indicate a negative correlation between foreign debt and economic growth. Because, borrowing foreign loans means transferring funds into country, whereas repaying these loans means transferring funds out of the country. This approach, Krugman (1988), Sachs (1989) and Cohen (1993) according to the theory put forward by excessive indebtedness, initially by increasing the national income and resources of the foreign debt leads to economic growth by providing the balance. But after a certain level that exceeds the increase in debt stock, the future ability to pay back their debts in the case of the country, received a

point for every additional debt after economic growth slows and creates a negative impact on economic growth.

In this study, the relationship between economic growth and foreign debt is discussed in terms of Turkish economy. Using time series data over the 1980-2009 period. The stationarity of time series data used in this study was tested by the ADF test. Cointegration test which is developed by Johansen was used in order to investigate long-term relationship between the variables which are stabilize at the same level or not. A least-squares regression analysis is performed. According to the findings of study, foreign debt in Turkey and population growth rate have a negative impact on economic growth. According to there results, domestic resources should finance the required investments and external resources should be reduced in order to increase economic growth-in Turkey.

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ADF	: Augmented Dickey Fuller
AID	: Amerika Birleşik Devletleri Kalkınma Örgütü
BIS	: Uluslararası Ödemeler Bankası
BM	: Birleşmiş Milletler
DBFS	: Dış Finansman Bilgi Sistemi
DÇM	: Döviz Çevrilebilen Mevduat
DTH	: Döviz Tevdiat Hesabı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EIB	: Avrupa Yatırım Bankası
EMA	: Avrupa Para Anlaşması
EMA	: Avrupa Para Anlaşması
EPU	: Avrupa Tediye (Ödeme) Birliği
FAO	: Gıda ve Tarım Örgütü
FMS	: Foreign Military Sales
HIPC	: Heavy Indebted Poor Countries
HIPC	: Ağır Borç Yüklü Ülkeler Örgütü
IBD	: İslâm Kalkınma Bankası
IBRD	: Uluslararası Kalkınma ve İmar Bankası
IDA	: Uluslararası Kalkınma Örgütü
IFC	: Uluslararası Finans Kurumu
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Örgütü
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülü
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KKFA	: Kamu Kesimi Finansman Açığı
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

- UNCTAD** : Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNDP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNDP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNIDO : Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü
USIMP : Üniversite Sanayi İşbirliği Ulusal Kongresi
WB : Dünya Bankası
WHO : Dünya Sağlık Örgütü
YDY : Yabancı Doğrudan Yatırımlar

TABLolar LİSTESİ**Sayfa No:**

TABLO- 1: GENEL DIŞ BORÇ RASYOSU (%).....	33
TABLO- 2: 1964-1980 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’NİN DIŞ BORÇLARININ YAPISI	172
TABLO- 3: 1980-2009 DÖNEMİMDE TÜRKİYE’NİN DIŞ BORÇ STOKU	176
TABLO- 4: TÜRKİYE’DEKİ BAZI DIŞ BORÇ GÖSTERGELERİ (%)	180
TABLO- 5: ADF BİRİM KÖK TEST SONUÇLARI	189
TABLO- 6: EŞ-BÜTÜNLEŞME TESTİ SONUÇLARI	191
TABLO- 7: GRANGER NEDENSELLİK TESTİ SONUÇLARI.....	192
TABLO- 8: REGRESYON ANALİZİ SONUÇLARI.....	193
TABLO- 9: DURBİN-WATSON D TESTİ KARAR TABLOSU	194

ŞEKİLLER LİSTESİ.

	<u>Sayfa No</u>
ŞEKİL- 1: DIŞ BORÇLARIN GENEL İŞLEYİŞİ	57
ŞEKİL- 2: MARJİNAL SERMAYE-HÂSILA ORANI	65
ŞEKİL- 3: FİİLİ BÜYÜME HIZININ GARANTİLİ BÜYÜME HIZINDAN BÜYÜK OLMASI	81
ŞEKİL- 4: GARANTİLİ BÜYÜME HIZININ FİİLİ BÜYÜME HIZINDAN BÜYÜK OLMASI	83
ŞEKİL- 5: SOLOW MODELİNDE KİŞİ BAŞINA ÜRETİM FONKSİYONU	95
ŞEKİL- 6: SOLOW MODELİNE GÖRE YATIRIM, YIPRANMA VE DURAĞAN DURUM.....	97
ŞEKİL- 7: AK TİPİ İÇSEL BÜYÜME MODELİ	108
ŞEKİL- 8: YURT DIŞINDAN BORÇLANMA	139
ŞEKİL- 9: BORÇ LAFFER EĞRİSİ	144
ŞEKİL- 10: BORÇ EŞİKLERİ	145
ŞEKİL- 11: DIŞ BORÇ STOKU VE REEL GSYİH ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	178
ŞEKİL- 12: TÜRKİYE'DE BAZI DIŞ BORÇ RASYOLARI (1980-2009).....	182

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	İİ
DOKTORA TEZİ KABUL FORMU	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
ÖZET	V
SUMMARY	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	İX
TABLolar LİSTESİ	Xİ
ŞEKİLLER LİSTESİ	Xİİ
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
DIŞ BORÇLARIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ VE DIŞ BORÇLANMAYA İLİŞKİN GÖRÜŞLER	4
1.1. Borçlanma Kavramı ve Önemi	5
1.2. Dış Borçlanmanın Tanımı	6
1.3. Kamu Borcu ve Özel Borç Ayırımı	8
1.4. Dış Borç Yükü	9
1.5. Dış Borçlanmanın Nedenleri	11
1.6. Gelişmiş Ülkelerin Dış Borç Verme Nedenleri	14
1.6.1. Politik ve Askeri Nedenler	14
1.6.2. Ekonomik Nedenler	15
1.6.3. Kültürel ve Tarihi Nedenler	16
1.6.4. İnsani ve Ahlâki Nedenler	16
1.7. Dış Yardım ve Dış Borç Kavramı	17

1.8. Dış Borç Sınıflandırması	18
1.8.1. Vadelerine Göre Dış Borçlar	18
1.8.2. Finansman Türlerine Göre Dış Borçlar	19
1.8.2.1. Kalkınma Kredileri	19
1.8.2.2. Teknik Yardımlar	23
1.8.2.3. Askeri Yardımlar	24
1.8.2.4. Bağışlar	24
1.8.3. Alındığı Dış Kaynağa Göre Dış Borçlar	25
1.8.3.1. Devletten Devlete Borçlanma	25
1.8.3.2. Uluslararası Kuruluşlardan Borçlanma	26
1.8.3.3. Ticari Banka Kredileri	27
1.8.3.4. Özel Yabancı Sermaye Yatırımları.....	27
1.9. Dış Borç Rasyoları	28
1.9.1. Dış Kaynak İhtiyaç Rasyosu	29
1.9.2. Toplam Dış Borç Stoku / GSMH Rasyosu	30
1.9.3. Toplam Dış Borç Servisi / İhracat Rasyosu	31
1.9.4. Toplam Dış Borç Stoku / İhracat Rasyosu	32
1.9.5. Faiz Servisi / İhracat Rasyosu	32
1.10. Dış Borçlanmanın Ekonomik Etkileri.....	33
1.10.1. Fiyatlara Etkisi	34
1.10.1.1. Enflasyonist Etkisi.....	34
1.10.1.2. Deflasyonist Etkisi	36
1.10.2. Üretim Faktörlerine Etkisi	37
1.10.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkisi	37
1.10.4. Gelir Dağılımına Etkisi	38
1.10.5. Ekonomik Kalkınma ve Büyüme Üzerindeki Etkisi	41
1.10.6. Borç Yükünün Gelecek Kuşaklara Etkisi	44
1.10.7. Çoğaltan Etkisi.....	46
1.10.8. Yatırımlar Üzerindeki Etkisi	48
1.10.9. Sosyal Açıdan Etkileri	49
1.11. Dış Borçlanmaya İlişkin Görüşler	50
1.11.1. Klasik Görüş.....	51
1.11.2. Keynesyen Görüş	54
1.11.3. Neo-Klasik Görüş.....	55

1.11.4. Post-Keynesyen Görüş	56
1.12. Dış Borçların İşleyişi	57
İKİNCİ BÖLÜM.....	59
EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ VE DIŞ BORÇLANMA EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ.....	59
2.1. Ekonomik Büyüme Teorileri	59
2.1.1. Klasik Büyüme Teorisi	60
2.1.1.1. Adam Smith ve Büyüme Teorisi	60
2.1.1.2. David Ricardo ve Büyüme Teorisi	61
2.1.2. Harrod-Domar Büyüme Modeli	62
2.1.2.1. Domar Büyüme Modeli	63
2.1.2.1.1. Modelde Kullanılan Kavramlar ve Varsayımlar.....	63
2.1.2.1.2. Kapasite Yaratma Süreci	66
2.1.2.1.3. İhtiyaç Duyulan Gelir Büyüme Oranı	68
2.1.2.2. Harrod Büyüme Modeli.....	69
2.1.2.2.1. Harrod Büyüme Modeli'nin Temel Denklemi	71
2.1.2.2.2. Harrod Büyüme Modeli'nin Temel Varsayımları	72
2.1.2.2.3. Garantili Büyüme Hızı	73
2.1.2.2.4. Fiili (Cari) Büyüme Oranı.....	77
2.1.2.2.5. Fiili ve Garantili Büyüme Hızlarının Karşılaştırılması.....	78
2.1.2.2.6. Doğal Büyüme Hızı.....	84
2.1.2.3. Harrod ve Domar Büyüme Modellerinin Karşılaştırılması.....	87
2.1.2.4. Harrod ve Domar Büyüme Modellerinin Eleştirisi.....	88
2.1.3. Neo-Klasik Büyüme Modeli.....	90
2.1.3.1. Modelin Varsayımları	91
2.1.3.2. Temel Model	92
2.1.3.2.1. Sabit Getirili Üretim Fonksiyonu	93
2.1.3.2.2. Sermaye Birikimi.....	95
2.1.3.3. Temel Modelin Sonuçları	99
2.1.3.3.1. Tasarruf Oranındaki Değişmeler ve Büyüme	99
2.1.3.3.2. Nüfus Artışı ve Büyüme	99
2.1.3.3.3. Teknolojik Gelişme ve Büyüme İlişkisi	100
2.1.3.4. Solow Modelinin Değerlendirilmesi	101

2.1.3.5. Solow Modelinin Eleştirileri	103
2.1.4. İçsel (Endojen) Büyüme Teorileri	104
2.1.4.1. İçsel Büyümenin Neo-Klasik Büyümeden Farkı	105
2.1.4.2. İçsel Büyümenin Belirleyicisi	106
2.1.4.3. Basit Bir İçsel Büyüme modeli: "AK" Tipi Model	107
2.1.4.4. İçsel Büyüme Teorilerinin Sınıflandırılması	109
2.1.4.4.1. Bilgi Birikimi ve Taşmalar.....	110
2.1.4.4.2. Beşeri Sermayeye Dayalı İçsel Büyüme Modeli	111
2.1.4.4.3. Ekonomik Büyüme Sürecinde Dış Ticaret	115
2.1.4.4.4. Ekonomik Büyüme Sürecinde Kamu Altyapı Yatırımları ve Devletin Değişen Rolü.....	117
2.2. Ekonomik Büyümenin Finansmanı	119
2.2.1. Ekonomik Büyümenin İç Finansman Kaynakları.....	120
2.2.2. Ekonomik Büyümenin Dış Finansman Kaynakları	128
2.3. Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişisini Açıklayan Teoriler.....	135
2.3.1. Zamanlar arası Borçlanma Modeli	138
2.3.2. Borçla Büyüme (Growth-Cum-Debt) Modeli	139
2.3.3. Borç Fazlası (Debt Overhang) Teorisi	141
2.3.4. Sürdürülebilir Yaklaşımları	147
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	149
DIŞ BORÇLANMA VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE UYGULAMASI	
.....	149
3.1. Literatür.....	149
3.2. Türkiye'nin Dış Borçlarının Değerlendirilmesi	169
3.2.1. 1980-2009 Dönemi Türkiye'nin Dış Borçlarının Genel Değerlendirmesi	169
3.2.1. 1980-2009 Dönemi Türkiye'nin Dış Borçlarının Rasyo Analizi	179
3.3. Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ekonometrik bir İnceleme	183
3.3.1. Model.....	183
3.3.2. Değişkenlerin Tanımlanması	184
3.3.3. Veri Seti ve Yöntem.....	185
3.3.4. Analiz Sonuçları	187

3.3.4.1. Birim Kök Testleri	188
3.3.4.2. Eşbütünleşme (Koentegrasyon) Testi.....	191
3.3.5 Ampirik Sonuçlar	193
SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME	196
KAYNAKÇA	199
ÖZGEÇMİŞ.....	221

GİRİŞ

Günümüzde, küreselleşme sürecinin de etkisiyle dünya ekonomilerinde hızlı bir değişim ve gelişim süreci yaşanmaktadır. Bu süreçte bir taraftan bazı ülkelerde düal/ikili yapılar oluşurken, diğer taraftan da gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkları her geçen gün artmaktadır. Bu bağlamda Türkiye geçmiş dönemlerde özellikle yetersiz sermaye birikimi gibi bir takım nedenlerle iktisadi kalkınma ve büyüme konusunda arzulanan hedeflere ulaşamamıştır. Söz konusu sermaye birikimi sorununu çözmek isteyen hükümetler genellikle dış kaynak arayışına ve dış borçlanmaya yönelmişlerdir.

Dış borçlanma, yurt içi tasarrufların yetersiz kaldığı ve sermaye eksikliğini gidermek amacıyla kullanılan önemli bir kamu finansman aracıdır. Dış borcu iç borçtan ayıran en önemli özellik, dış borç alındığı zaman ülkeye kaynak transferi söz konusu olmakta, böylece milli gelir artmaktadır. Borçlar ödenirken anapara ve faiz ödemeleri ile yapıldığı için yurt içi kaynakları azaltmaktadır. Dış borçlanma yoluyla sağlanan kaynakların maliyetleri gelirlerinden çok olursa, yurt dışına negatif sermaye transferi söz konusu olmakta ve yurt içi kaynak ihtiyacı artmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyümenin artırılması için gerekli yatırım mallarını ithalat ile karşılamaktadırlar. İthalatlarını karşılayacak olan ihracat gelirleri ise düşük olduğundan bir döviz darboğazı ile karşı karşıya kalması dış borçlara olan ihtiyacı giderek artırmaktadır.

Bu çalışmada dış borçla ekonomik büyüme ilişkisi ilk önce teorik olarak ele alınmakta ve dış borç ekonomik büyüme ilişkisi, 1980-2009 dönemi Türkiye ekonomisi açısından ampirik olarak analiz edilmektedir.

Dış borçlanma başlangıçta olağanüstü bir kamu geliri iken, yukarda saydığımız nedenlerden dolayı, zamanla devlet gelirleri içinde önemli bir paya sahip olmaya başlamıştır. Bu yüzden dış borçlanma ve bunun yaratacağı ekonomik etkilerin iyi bilinmesi ve analiz edilmesi son derece önemlidir.

Dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların bazıları dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasında pozitif, bazıları ise negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bütün bu sonuçlar göstermiştir ki dış borçlardan

etkin ve verimli şekilde faydalanmak son derece önemlidir. Dış borçlar ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebilir, fakat alınan borçların üretken ve verimli alanlarda kullanılması ve iyi yönetilmesi gerekmektedir.

Ekonomik büyüme teorilerinde sermaye stoku, beşeri sermaye ve dışa açıklığın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir. Nüfus artış hızının ise ekonomik büyüme üzerindeki etkisi konusunda iki farklı görüş vardır. Neo-klasik Büyüme Teorisi'nde nüfus artış hızının ekonomik büyümeyi negatif etkileyeceği belirtilirken, İçsel Büyüme Teorisi'nde nüfus artış hızı ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ifade edilmiştir. Bu bakımdan çalışmamızda kullanılan büyüme modelinde söz konusu değişkenlere yer verilmiş ve bunların Türkiye'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın oluşturulmasında, konuyla ilgili bilimsel kitap, dergi, makale, araştırma ve haber niteliği taşıyan eserlerden faydalanılmıştır. Elektronik ortamdan, çalışmanın konusu ile ilgili olarak özel ve resmi kurumların yapmış oldukları araştırmalar, çalışma tebliğleri, raporlar ve özellikle bu kurumlar tarafından hazırlanmış istatistikî verilerden yararlanılmıştır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde, borçlanmanın kavramsal çerçevesi ele alınarak, iktisat okullarının dış borçlanmaya ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda dış borcun tanımı, nedenleri, amaçları, sonuçları, dış borç yükü, dış borçla dış yardım arasındaki ilişki, dış borç yönetimi, çok borçluluk kavramları gibi konular dış borçlanma ihtiyacının ortaya çıkış nedenleri ve finansman ihtiyacının belirlenmesindeki önemi belirtilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, ekonomik büyümeyi açıklamaya yönelik olarak literatürde yer alan teoriler ve dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ele alan çalışmalar özetlenmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Eviews 6.0 ekonometrik paket programı yardımıyla 1980-2009 dönemi zaman serileri kullanılarak, Dış Borç Stoku / GSMH, İhracat+ İthalat / GSYİH (%), Nüfus Artış Hızı (Yıllık %), Sabit Sermaye Yatırımları / GSMH (%), Reel GSYİH (1987 Sabit Fiyatlarıyla), Milli Eğitim

Bakanlığı + Yükseköğretim Kurumlarının Konsolide Bütçe İçindeki Payı (%) gibi makroekonomik değişkenler kullanılarak dış borçlanmanın Türkiye ekonomisinin büyümesine olan etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ BORÇLARIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ VE DIŞ BORÇLANMAYA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

Teknolojik gelişmenin hız kazandığı ve rekabetin her geçen gün arttığı günümüzde, ekonomik kalkınma ve büyümeyi gerçekleştirerek, vatandaşlarının refah düzeylerini artırmak isteyen ülkeler, yeni kaynak arayışlarına girmektedirler. Özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yetersiz tasarruf ve buna bağlı olarak yetersiz sermaye birikimi ülkeleri çeşitli açmazlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde söz konusu sermaye birikimindeki yetersizlik dış kaynaklarla finanse edilmeye çalışılmaktadır. Günümüzde gelişmiş ekonomilerin de zaman zaman dış kaynaklara başvurdukları bilinmektedir.

Sosyal refah devleti amacı doğrultusunda devlete yüklenen roller gün geçtikçe artmaktadır. Bu bağlamda devletin görev ve sorumluluk alanlarında her geçen gün artış gözlemlenmektedir. Bu süreç aynı zamanda devletler açısından yeni harcama alanlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu harcamalarını finanse etmek zorunda olan hükümetler söz konusu fonksiyonlarını yerine getirebilmek için dış kaynaklardan yararlanmaktadırlar.

Devletlerin sosyal refah devleti olma yolundaki çalışmaları devletin ekonomik ve sosyal görevlerinin sürekli artmasına, bu görevlerin yerine getirilmesi bakımından kaynaklara (gelire) ihtiyaç duyulmaktadır. Devletler, artan harcamalarını vergi ve benzeri gelirlerle karşılamaya çalışırlar. Ancak harcamaların gelirleri aştığı dönemlerde, kamu kesimi açığı ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu açığın süreklilik kazanması ekonomik dengeleri bozmaktadır. Kısa dönemde harcamaları azaltmak ya da vergileri artırmak daha büyük sakıncalar doğurmaktadır.

Kamu kesiminin finansman açığının (KKFA) kapatılması için dört kaynak söz konusudur: Monetizasyon¹, vergiler, iç borçlanma, dış borçlanmadır, bu finansman yöntemlerinin her biri birbirlerinden farklılık arz edebilmektedir. Konumuz itibariyle üzerinde duracağımız finansman yöntemi dış borçlanmadır.

Çalışmamızın bu bölümünde, borçlanma kavramı ve önemi, dış borçlanmanın tanımlanması, dış borçlanma çeşitleri, dış borçlarla ilgili çeşitli rasyolar, borçlanmanın ekonomik etkileri ve dış borçlanmayla ilgili görüşler üzerinde durulacaktır.

1.1. BORÇLANMA KAVRAMI VE ÖNEMİ

Ödünç alınmış herhangi bir şey karşılığında yerine getirilmesi gereken yükümlülüğe borç denir. Borçlanma ise, para ve benzeri değerlerin belirli bir süre sonra geri ödenmek üzere alınması işlemidir.

Borçlanma, niteliği ve yapısı itibariyle, olağanüstü ve istisnai bir gelir kaynağıdır. Bu bağlamda, sadece gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkelerin değil, gelişmiş ülkelerin de zaman zaman başvurdukları bir gelir kaynağı olma niteliği kazanmaktadır. Zaman içerisinde istisnai ve olağanüstü kaynak olma özelliğini kaybederek, sürekli gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Devletin fonksiyonlarındaki artış, uluslararası mali ilişkilerdeki gelişme ve belirlenen sosyo-ekonomik hedeflere ulaşma arzusu borçlanmayı olağanüstü bir finansman şekline her zaman başvurulabilen bir finansman şekline dönüştürmüştür (Akdoğan, 2003: 413).

Devlet borçları konusunu literatürde ilk kez tartışmaya açan iktisatçı David Hume'dır. Daha sonra Klasik İktisatçılardan Adam Smith, Thomas Malthus, John Stuart Mill ve David Ricardo gibi iktisatçılar da borçlanma konusunda değişik fikirler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan özellikle Adam Smith ve David Ricardo, borçlanmanın olumsuz yönlerini ele almışlardır. Onlara göre kolay elde edilen bir

¹ Monetizasyon para basmaktan kaynaklanan gelir olarak adlandırılmaktadır. Zaman zaman iç borçtan kurtulma çaresi olarak sunulan monetizasyon, denilince basılan parayla iç borçların tamamını bir seferde ödenmesi kastedilir. Ancak monetizasyonu iç borçları vadesi geldikçe para basarak ödemek şeklinde yumuşatanlar da vardır. Hangi yöntem uygulanırsa uygulansın monetizasyonun sonu hiper enflasyondur.

gelir olan borçlanma sorumsuzca harcanabilmekte ve ekonomik dengeleri ve istikrarı tehdit etmektedir (Ulusoy, 2001: 14).

Diğer taraftan bilim ve teknoloji alanında meydana gelen değişim ve gelişmeler, ülkeler ve toplumlar arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri her geçen gün artırmaktadır. Buna bağlı olarak, uluslararası ticaret ve ekonomi, uluslararası siyasal ilişkiler, sosyal ve kültürel ilişkiler, sınır tanımaksızın gelişip yayılmaktadır. Bu sürece küreselleşmenin olumlu etkileri de dâhil edildiğinde uluslararası ticaret kolaylaşmakta ve uluslararası sermaye ve para hareketleri verimli alanlara hızlı bir şekilde kaymaktadır. Söz konusu gelişmeler, dış devlet borçları kadar, uluslararası sermaye transferleri ve yabancı para hareketlerinin önem kazanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda finans piyasalarının küreselleşmesiyle, özel sektörün de kredi ve finans imkânları artmaktadır. Özel sektör de iç borç yerine imkânlar elverişli olduğu zamanlarda dış borçlanmaya başvurmaktadır (İnce, 2001: 2-3).

Dış borçlanmanın üretken yatırımları finanse etmek amacıyla kullanılması halinde ulusal çıktı düzeyi üzerindeki olumlu etkisi, geri ödemelerin gerçekleştiği dönemlerde karşılıksız bir fon akışına sebep olduğu için tersine bir etki yaratmaktadır. Zamanında ödenemeyen borçlar, ekonomiye mali bir külfet getirerek, borç krizine neden olabilmektedirler. Buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar, ekonomik dengeleri dış şoklara karşı daha kırılgan hale getirebilmektedir. Borç yükü sorunu ve borçlanmanın sınırlandırılması gereği günümüzdeki önemli konulardan birini oluşturmaktadır (Uysal vd., 2009: 162).

1.2. DIŞ BORÇLANMANIN TANIMI

Dış borçlanmanın tanımı hususunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu farklı yaklaşımlara göre dış borç tanımları şöyledir:

Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), Dünya Bankası (World Bank) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından 1984 yılında kurulan Dış Borç İstatistikleri Çalışma Grubu 1988 yılında genel bir dış borç tanımı yapmıştır. Buna göre brüt dış borçlar, belirli bir anda bir ülkede yerleşmiş kuruluş ve kişilerin, ülke dışında yerleşmiş kuruluş ve kişilere karşı, sözleşmeye bağlı olarak sorumluluk altına girdikleri faizli veya faizsiz anapara geri

ödemelerinin veya anaparalı veya anaparasız faiz ödemelerinin miktarından oluşmaktadır. Brüt dış borçlar yükümlülüklerin toplamıdır. Net dış borçlar ise varlıklardan yükümlülüklerin çıkarılması sonucunda elde edilen kısımdır (Klein,1994: 56).

Dış borçlanma, “Bir devletin ya da devlet kuruluşunun dış kaynaklardan mali ya da reel gelir sağlamasıdır. Diğer bir deyişle, ülke içinde yerleşmiş kuruluş ve kişilerin, ülke dışında yerleşik kuruluş ve kişilerden dış kredi sağlamasıdır” (Evgin, 2000: 1).

Devletin fonksiyonlarının artması, uluslararası mali ilişkilerdeki gelişme ve belirlenen sosyo-ekonomik hedeflere ulaşma arzusu devletlerin paraya ihtiyaçlarını artırmıştır. Bunun sonucunda devletlerin normal gelirleri yetersiz kalmaya başlamıştır. Devlet gelirlerinin yetersiz olduğu dönemlerde ülkeler dış borçlanmaya başvurmuşlar. Gelişen ve değişen ekonomik olaylar borçlanmayı olağanüstü bir finansman şekline her zaman başvurulabilen bir finansman şekline dönüştürmüştür (Akdoğan, 2003: 413).

Borç, ödünç alınmış herhangi bir şey karşılığında yerine getirilmesi gereken sorumlulukları ifade etmektedir. Borçlanma ise, belirli bir süre sonunda geri ödenmek üzere para ve benzeri değerlerin ödünç alınmasıdır. İktisat literatüründe kamu borçlanması, devlet veya diğer kamu kuruluşları tarafından alınan borçları ifade etmek için kullanılmaktadır (Ulusoy, 2004: 1).

Dış krediler, “Genellikle fon fazlası olan ekonomik birimlerden fon talebi içinde olan ekonomik birimlere yönelen fonlardır. Bu ekonomik birimler, hükümetler, firmalar, uluslararası kuruluşlar ve ticari, kalkınma ve yatırım bankalarıdır” (Yalçın, 2005: 22).

Uluslararası ilişkiler II. Dünya savaşından sonra hızla artmaya devam etmiştir. Bunda, bir yandan Dünya'daki doğu ve batı bloklaşmaları, diğer yandan geri kalmış ülkelerin, kalkınma çabasına girişmelerinin etkisi olmuştur. Dünya siyasetinde, gelişmiş ülkeler geri kalmış ülkeleri ekonomik müdahaleler ve ekonomik nüfuz yöntemleri ile yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Gelişmiş ülkeler ekonomik yardımlar ve kalkınma kredileri yanı sıra, savunma yardımları yaparak gelişmekte

olan ülkeleri yanlarında tutmakta, ekonomik ve politik çıkarlar elde etmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik kalkınma için gerekli olan yatırımları finanse edecek yurtiçi kaynakların yetersizliği nedeniyle önemli ölçüde yabancı kaynağa ihtiyaç duymaktadırlar. Bu gereksinimlerini dış borçlarla veya dış yardımlarla finanse etmeye çalışmaktadırlar (İnce, 2001: 135).

Dış yardım ve dış borç ayrı ayrı iki kavram gibi düşünülmesine rağmen bunların birbirinden kesin çizgilerle ayrılması zordur. Hem dış borçlanmada hem de dış yardımda, çeşitli nedenlerle ülkeye dışarıdan bir kaynak girişi söz konusudur. Doğal olarak ülkeler dış borç veya dış yardıma ilişkin olarak aldıkları kaynağın geri ödemesinde bir bedel veya karşılıkla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu bağlamda alınan kaynağa karşılık ödenecek bedel faiz ise, bunun oranı, geri ödeme süresi gibi koşullar bir anlaşma ile belirlenirler. Bu anlaşmada ki koşullar her zaman aynı değildir. Faiz oranı bazen yüksek, bazen düşük bazen de yoktur. Dış yardım kavramı dış borç kavramını da kapsayan daha geniş bir anlam ifade etmektedir.

1.3. KAMU BORCU VE ÖZEL BORÇ AYRIMI

Kamu borçlanmasında devamlı tartışılan konulardan bir diğeri ise kamu ve özel borç benzerliklerini ortaya çıkarmadaki eksikliklerdir. Bir görüşe göre kamu borçları özel borçlardan farklı olmalıdır. Başka bir görüşe göre ise kamu ve özel borç konusu benzerlik taşımaktadır. Borçlanma, ister kamu kesimi ister özel kesim için olsun, normal yollardan gelir elde etmeye karşı bir diğer seçenektir (Buchanan, 1970: 305).

Kamu borçlarının özel borçlanmadan ayrılan noktaları şu şekilde özetlenebilir (Kanlıgöz,1997: 340; İnce, 2001: 4-5; Ulusoy, 2001: 23-24):

—Özel borç alan kişi veya kurumun borcunu ödemesi mecburidir. Devlet ise otorite ve yetkisini kullanarak belli bir süre geç ödeyebilir veya hiç ödemeyebilir.

—Kamu borçlanmasında devlet tarafından sunulan birtakım garantiler söz konusu iken, devletin borcunu ödememesi karşısında alacaklılarının bu konuda devletten garanti isteme imkânı bulunmamaktadır.

—Özel borçlanmalar daha çok ticari, sınaî, zirai veya mesleki faaliyetin yürütülmesi veya geliştirilmesi için ve borç alan kişinin özel yararı gözetilerek; kâr

amacı ile yapılırken, kamu borçlanmalarında kamu yararı gözetilerek kamu hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla yapılmaktadır. Bundan dolayı kamu borçlanmasında maliyet ve kârlılık gibi faktörler dikkate alınmamaktadır.

—Kamu borçlanması genellikle büyük miktarda iken, özel borçlanmalarda ise genellikle daha küçük düzeyde karşımıza çıkmaktadır.

—Özel borçlar genellikle bir yıllık süreyi aşmazken, kamu borçları daha uzun sürelidir. Hatta bu süre bazen yüzyıla kadar varabilmektedir.

—Özel borçlanmalar istisnaları olmakla birlikte çoğunlukla yurtiçinden sağlanan borçlardır. Kamu borçları içinde yer alan dış borçlar ise zamanımızda daha çok gelişme göstermektedirler.

—Kamu borçlanması isteğe bağlı olduğu gibi cebir olarak da yapılırken, özel borçlanma da zorlama unsuru söz konusu değildir.

Kamu borcu ile özel borç arasında aşağıda sıralandığı şekilde bir takım benzerlikler vardır (Erdem, 2006: 7):

—Kamu borcunda da özel borçta da, bir ihtiyacın giderilmesi söz konusudur.

—Her iki borçlanma şeklinde de, borcun bir vadesi bulunmaktadır.

—Özel borçlanmalarda olduğu gibi devlet borçlanmasında da borçlanma işleminin gerçekleşmesi için, borç verecek tarafın, belirlenen vade sonunda ödemenin yapılacağına inanması gerekmektedir.

Klasik iktisat ve maliye görüşünü savunanlar, devlet borçlanmasının da özel borçlanma gibi riskli olduğunu ve mümkün olduğunca devletin borçlanmadan kaçınması gerektiğini belirtmişlerdir. Devlet, bütçe denkliliğini esas alarak borçlanma ve emisyon yoluna mümkün olduğunca başvurmamalıdır. Ancak savaş ve olağanüstü zamanlarda borçlanmaya başvurmalıdır (Erdem, 2006: 8).

1.4. DIŞ BORÇ YÜKÜ

Buchanan da, klasik görüş gibi borç yükünü gelecek nesillerin taşıdığını ifade etmektedir (Buchanan, 1958: 31). Ekonomide Keynes'çi yaklaşımın önem kazanmasıyla birlikte, klasiklerin borç yükü hakkındaki düşünceleri önemini

kaybetmiştir. Keynes ve sonrasında açık bütçe politikasını savunan iktisatçılar, devlet borçlarının ekonomiye yük getirmediğini ve gelecek kuşaklara yük yüklediğini ifade etmişlerdir (Arsan, 1961: 152).

Az gelişmiş ülkeler, dış kaynak sağlarken, ödemesiz devrenin uzunluğu, borcun vadesi, faiz oranının miktarı gibi faktörlere dikkat etmeleri gerekmektedir. Çünkü dış borçlar zaman içinde sürekli artmaktadır (Guayum, 1966: 358-360).

“Dış borç yükü (external debt burden), yıllık borç servisinin, normal dış ödeme araçları (döviz) yıllık gelirlerine oranı olarak tanımlanmaktadır” (Yaşa, 1971: 232). Bu oranın yükselmesi dış ödeme güçlüklerinin artmasına sebep olurken, bu oran aynı zamanda ödeme güçlüklerinin bir göstergesi olarak kabul edilir. (Prebisch, 1973: 107).

Dış borç yükü, milli gelir seviyesinde bir azalıştır. Dış borçlarda borcun anaparası ve faiz ödemesi döviz cinsinden ödendiğinden dolayı, ekonomiden dışarıya net bir satın alma gücü transferine yol açmaktadır. Dolayısıyla dış borçların ödeme zamanında ekonomi üzerine net bir yük binmektedir (Tanrıkulu, 1983: 11).

Klasik iktisatçılara göre, devlet borçları, uzun bir vadenin sonunda vergi gelirleriyle ödenmektedir. Bu geçen süre içinde borcu alan nesiller ya ortadan kalkmış veya ekonomik anlamda aktif olmayacaklarından yerlerini yeni nesillere, bırakmışlardır. Kısaca borcun yükünü borcu almayan nesiller çekmektedir. Bu yüzden faydası gelecek nesillere geçecek hizmetler, borçlanma yoluyla yapılması daha uygun olacaktır (Kolçak, 1997: 11).

Borç yükü, sorunu ve borçların sınırlandırılması sorununun önemi gün geçtikçe artmaktadır. Hem iç borçların hem de dış borçların belirli bir sınırının olması gerekmektedir. Borç hem yaşayan nesiller üzerinde hem de gelecek nesiller üzerinde bir yükür. Borç yükü kavramı alınan borçların kullanımı ile de ilgilidir. Alınan borçlar verimli üretken yatırımlar için kullanıldığı zaman, ödeme zamanı geldiğinde faiz ve anaparasının ödenmesinde kolaylık sağlamaktadır. Fakat alınan borçlar, tüketim harcamalarında kullanırsa bu durumda borçların ödenmesinde ekonomik zorluklar çıkmaktadır. Dış finansman kaynaklarına başvururken vade yapısı kısa ve faiz oranı yüksek olursa, bu borçların yatırımlara dönüştürülmesi mümkün

olmayacağından, klasiklerin de söylediği gibi devlet borçlarının yükünü gelecek nesiller çekecektir (Tandırcıoğlu, 2000: 13).

Ülkelerin dış borçlanma şeklindeki kaynaktan en iyi şekilde yararlanabilmesi için, dış borçlanmanın ekonomilerine yük teşkil etmemesi sağlanmalıdır. Dış borçların sürdürülebilmesi için, ekonominin massetme kapasitesi, ödemeler bilançosu dengesi, dış borcun vadesi ve kısa ve uzun dönem dış borç servisi kapasitesi şeklindeki dış borçlanmanın sınırları belirleyen kıstaslara göre bir sınır tespit etmeleri gerekmektedir (Opuş, 2002: 187).

Bir ülkenin büyük miktarda dış borç alabilmesi siyasi ve beklentiye bağlı faktörlerin yanında o ülkenin dış ödeme kapasitesine bağlıdır. Bir ülkenin dış ödeme kapasitesi ekonomik büyüme ile ters orantılıdır. Ülke büyüdükçe değil, küçüldükçe daha iyi dış borç ödeyebilmektedir. Çünkü büyüme kaynağın azalmasına, küçülme tasarrufun artmasını neden olmaktadır. Ülke küçülerek, bütçe fazlası ve dış ticaret fazlaları vererek, kredilerin geri dönüşümüne kolaylık sağlamaktadır. Küçülen ekonomiler tasarruf yaparak başlangıçta dış borçlarını daha iyi ödeyebilme imkânı elde etmektedirler. Ancak bu şekilde bir ekonominin uzun vade de sürdürülebilir bir borç ödeme kapasitesini devam ettirmesi mümkün değildir. Bütçe fazlalarının yanı sıra dış ticaret fazlaları da, ancak büyüyen bir ekonomide artırılabilir. (Akdiş, 2003: 18).

Dış borcu çok olan ülkelerde, iç tasarrufların yetersizliği ve kamu harcamalarındaki hızlı artış, üçüncü dünya ülkelerinin ürettiklerinden daha fazlasını tüketmeye başlamalarına neden olmuştur. Böylece kamunun kaynaklar/ harcamalar dengesi bozulmuş, bunun sonucunda dış borçlarda da önemli artışlar meydana gelmiştir. Kamu gelir ile harcamaları arasında denge kuran ve özel sektör tasarruflarının yatırımlar üzerinde gerçekleştiği bazı ülkelerde dış borçlar, zaman içinde azalma eğilimine girmiştir (Karluk, 2009: 159).

1.5. DIŞ BORÇLANMANIN NEDENLERİ

Dış borçlanma, belirli zamanlarda kullanılmak üzere ülkenin kaynaklarının artmasını sağlar ama daha fazla ihracat yapılmasını gerektirir. Bu şekildeki borçlanma, sınırlı düzeyde dövize sahip ve ekonomik kalkınma için sermaye

mallarının ithalatına ihtiyaç duyan gelişmekte olan ülkeler için yararlıdır. Şayet sermaye malları ekonomik kalkınma hızını artırmayı sağlarsa, hâsıladaki artış anapara ve faizin geri ödemesini kolaylaştıracaktır. Dış borçlanmayı sınırlandıran iki faktör vardır. Bunlardan birincisi, dış borç elde etme yeteneği, ikincisi ise anapara ve faiz ödemelerinin imkânsız hale gelmesinden dolayı aşırı derecede ortaya çıkan sorumluluktur. Gelişmiş ekonomilerin çoğu olağanüstü dönemler hariç, kaynak elde etmek için dış borçlanmaya ihtiyaç hissetmezler (Due, 1968: 299).

Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik kalkınma için gerekli olan teknik bilgi, ara ve yatırım mallarının ithal edilebilmesi için gerekli olan döviz ihtiyacını dış kaynaklardan sağlayabilmektedirler. Yine bu ülkelerde, ekonomik kalkınmayı sağlayacak sermaye birikimi i tasarrufların yetersizliği nedeniyle sağlanamadığından dolayı yabancı kaynaklara ihtiyaç hissedilmektedir (Bilginöğlü 1988: 247).

Devletin dış borçlanmaya başvurmasının iki önemli nedeni vardır. Birincisi, ekonomideki mevcut kaynaklara ek kaynak sağlamak, ikincisi döviz cinsinden yeni ödeme imkânları yaratmaktır. Birinci neden, yatırım projelerini destekleyecek iç tasarruf miktarı yetersiz kalan ülkeler açısından önemlidir. Dış borçlanma ile sağlanan kaynaklar borçlanılan yılda ülkenin toplam harcamalarını artırması nedeniyle tüketim ve yatırım için kullanılabilir. Dış borçlanma, i kaynaklara ek yeni kaynaklar getirerek, kaynakları destekleyerek kalkınmanın başarıya ulaşmasını sağlamaktadır (Karluk, 1999: 145-146). Gelişmekte olan ülkelerde dış borçlanma genellikle, ulusal tasarruflarla istenen yatırımlar ve ihracat ve ithalat arasındaki açığı gidermek amacıyla kullanılmaktadır (Bangura vd., 2000: 3).

Modern maliyecilerinden olan Jan Tinbergen dış borçlanma nedenlerinin ağırlıklı olarak ekonomik olduğu görüşündedir. Bunlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Evgin, 2000: 3):

- Milli geliri artırmak,
- İstihdamı genişletmek,
- Ödemeler dengesindeki dengeyi sürdürmek,
- Fiyat istikrarını sağlamak,

— Gelir dağılımını yeniden düzenlemek,

—Dengeli bölgesel gelişmeyi sağlamak gibi ekonomik amaçları vardır.

Yukarda da görüldüğü gibi, borçlanmanın nedenleri büyük bir çoğunlukla ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Ekonomik nedenlerin bir sonucu olarak sosyal nedenlerde ortaya çıkmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde, çeşitli sebeplerden dolayı dış kaynağa olan ihtiyaç artmaktadır. Dış borçlanma ihtiyacı birçok değişkene bağlı olabilmektedir. Genel olarak devletin dış borçlanmaya başvurma nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz (Türk, 1992: 306; Evgin, 2000: 2-3; Ulusoy, 2001: 33; Adıyaman, 2006: 22-23; Bilginoğlu ve Aysu, 2008: 3).

— Kaynak ve tasarruf açığı,

— Dış ticaret ve ödemeler dengesi açığı,

— Bütçe açıklarının giderilmesi,

—Yıldan yıla giderek artış gösteren ve kronik bir hal bütçe açıkları,

—Artan savunma harcamalarının finansmanının sağlanması,

—Ekonomik kalkınma sürecinin başlatılması ve sürdürülmesinde etkili olan büyük ölçekli yatırımların finansmanının sağlanması,

— Ekonomide dengeyi sağlayıcı ve koruyucu etkilerin sağlanması,

—Hammadde, ara ve yatırım malları ithalatı için gerekli olan döviz ihtiyacının karşılanması,

—Kaynak dağılımı ve kullanımında etkinlik sağlayıcı etkiler yaratılması,

—Gelişmiş ve siyasal açıdan güçlü olan ülkelerin, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kendi çıkarları doğrultusunda borçlandırmaları,

—Tasarrufların belirli yatırımlara kanalize edilmesinin amaçlanması,

—Vadesi gelmiş borçların ödenmesinde,

—Olağanüstü durumlardan (doğal afet, savaş, kriz dönemleri vb.) kaynaklanan harcamaların bütçe imkânlarıyla karşılanamaması durumunda,

—Devletin milli paranın değerini korumak için gerekli rezerv ihtiyacı içinde olması durumunda,
dış borçlanmaya başvurulmaktadır.

Bu saydığımız sebepler genellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin borçlanmaları için geçerlidir. Gelişmiş ülkelerdeki borçlanma yapısal sorunlardan daha çok dönemsel ve geçici sorunlara dayanmaktadır.

1.6. GELİŞMİŞ ÜLKELERİN DIŞ BORÇ VERME NEDENLERİ

1.6.1. Politik ve Askeri Nedenler

Verdiği borçlar ve sağladığı yardımlar sayesinde II. Dünya savaşında büyük başarı elde eden ABD'nin söz konusu başarısı Doğu Bloku ülkelerinde tedirginlik yaratmıştır. Bunun üzerine Doğu Bloku ülkelerinde de bu türden yardım kampanyasına girilmesi fikri doğmuştur. Doğu Bloku ülkeleri tarafından, gelişmekte olan ülkelere yapılacak ekonomik ve askeri yardımlar tam anlamıyla 1955 yıllarına rastlamaktadır (Tuncer, 1969: 210).

Dış yardımlar, yabancı hükümetlerle dostluk ilişkilerini sürdürmek, yardım yapan ülkenin itibarını yükseltmek, kendi ülkesindeki vatandaşlara bir takım menfaatler sağlamak, amacıyla yapılabilmektedir. Aynı zamanda takip ettikleri politikaları benimsemekte tereddüt eden veya çekingen davranan milletleri etkilemek için ya tamamen ya da kısmen bir veya birkaç kez değişik siyasi teşvik unsurlarına da dayanabilmektedir (Davenport, 1969: 15).

Dış borçların askeri amaçlarla kullanımı I. ve II. Dünya savaşı yıllarına rastlamaktadır. Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin I. Dünya savaşına kadar hiç dış borçları yokken, savaş yıllarında Amerika Birleşik Devletleri'nden savaşı sürdürmeleri karşılığında borç almışlardır. Savaşlar boyunca ittifakın ayakta kalması Amerika'nın ikrazları (borçları) ile sağlanmıştır (Türk, 2002: 298). Politik ve askeri nedenlerle dış borçlar, dış politika aracı olarak yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Politik nedenler daha çok dış borcu veren gelişmiş ülkeler açısından önemlidir (Işık vd., 2005: 4).

II. Dünya savaşı sonrası dünyanın bloklara ayrılması ile birlikte gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelerin sorunlarına yönelik ilgileri artmaya başlamıştır. İdeolojik çatışmaların ve emperyalist emellerin savaşlarla kesin sonuçlara ulaşılamayacağından, bloklar arasında soğuk savaşlar ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ülkeler çeşitli siyasi çıkar düşüncesi ile geliştirmekte olan ülkelere politik amaçlı borçlar vermişlerdir. Bu bağlamda gelişmiş ülkeler ekonomik ve mali bakımdan güçsüz ülkeleri kendi yanlarına çekmek ve ayrılmamalarını sağlamak amacıyla bu ülkelere dış borç vermişlerdir. Bu sayede gelişmiş ülkeler herhangi bir savaş durumunda az gelişmiş ülkeleri kendi saflarında savaşa katılmalarını istemişler ve aynı zamanda bu ülkeleri siyasi açıdan kontrol altında tutmak gibi çeşitli siyasi amaçlarını geliştirmişlerdir (Erdem, 2006: 51-52).

1.6.2. Ekonomik Nedenler

Gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere ekonomik nedenlerle yardımda bulunmalarını zorunlu kılan bazı önemli faktörler bulunmaktadır. Kısa vade de ihracatın finansmanını veya yardım yapan ülkenin üretmiş olduğu ürünleri için talebi artırma hedefi bulunmaktadır. Uzun vade de ise, yardım edebilir durumda olan ülkelerin kendi varlıklı durumlarını ancak diğer ülkelerin ekonomik gelişme isteklerine ulaşabildikleri oranda koruyabilecekleri düşüncesi mevcuttur (Erdem, 2006: 54).

Ekonomik açıdan bakıldığında gelişmiş ülkeler açısından en önemli sorunlardan birisi, ekonomik dengenin sağlanması ve korunmasıdır. Gelişmiş ülkeler için bir yandan ürettikleri sanayi mallarını satabileceği pazarlar bulmaları, diğer yandan ise ihtiyaçları olan hammadde kaynaklarını kullanabilmeleri büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda gelişmiş ülkeler az gelişmiş ülkeleri pazar olarak kullanarak, mallarını satmaktadırlar. Kısaca kendi çıkarları için az gelişmiş ülkeleri bilinçli olarak borçlandırmaktadırlar (İnce, 2001: 142). Yardım veren ülkeler mallarını satarken aynı zamanda eskimiş teknolojilerini ve kültürlerini de satmaktadırlar.

1.6.3. Kültürel ve Tarihi Nedenler

Ekonomik ve tarihi bağların, ekonomik ve siyasi ilişkilerdeki önemi farklıdır. Zaman içerisinde bazı sebeplerden dolayı ülkeler arasında dil, din, eğitim ve kültürel beraberlikler oluşmuştur. İngiltere gibi zamanla sömürgeleri olmuş olan ülkelerin eski sömürgelerine yardım etmeleri gibi, 1950'lerin sonlarında sömürgeciliğin sona ermesine rağmen sömürge ile sömürgeci ülkeler arasında tarihi bağlar uzun süre devam etmiştir. Eski sömürgeci ülkeler, eski sömürgelerine tarihi ve kültürel nedenlerin yanında ekonomik nedenlerden dolayı yardım yapmaktadırlar (Başak, 1977: 42).

Dış borçlanmanın, toplumun tek tek bireyleri üzerinde direkt baskısı ve yükümlülüğü yoktur. Birey ile devlet yüz yüze değildir. Bireylerin faaliyetleri, yönlendirici, yasaklayıcı ve kural koyucu değildir. Devlet vergide olduğu gibi, bireylerin kazançlarına doğrudan ortak da değildir. Bu yüzden borçlanma, hükümetlerin oy kaygıları sonucu kolay başvurulabilen bir finansman aracı olarak görülmektedir (Derdiyok, 1993: 8).

1.6.4. İnsani ve Ahlâki Nedenler

Teknik gelişmeler sebebiyle dünyanın küreselleşmesi sonucunda insancıl ve ahlakî amaçlarla yapılan yardımlar daha etkin olmaya başlamıştır. Bu tür yardımların temel amacı, bütün ulusları eşit bir duruma getirmek değil, bütün insanların asgarî ihtiyaçlarını sağlayacak düzeye ulaşmasını sağlamaktır. Ulusal sınırlar içerisinde sosyal hizmetlerin kabulü, buna karşılık dışarıda ki felaketlere göz yumulması insanlığa yaraşır bir davranış değildir. Bir ülkede aşırı gelir farklarının ortaya çıkması sosyal patlamalara neden olurken, bu durumun dünyada da devam ettirilmesi aynı tehlikenin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir (Özol, 1971: 131).

Dünya nüfusunun büyük çoğunluğu açlık ve yoksulluk içerisinde yaşamaktadırlar. Bu durum dünya barışı açısından önemli olduğu gibi gelişmiş ülkelerdeki insanları da rahatsız etmektedirler. Bu sebeple gelişmiş ülkeler ve yardım kuruluşları bu ülkelere yardımda bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Örgütüne bağlı kuruluşlar az gelişmiş ülke insanlarını belirli bir hayat düzeyine ulaşmasını hedeflemektedirler. Yine başta deprem, su baskını ve benzeri doğal afetler gibi

sebeplerle de uluslararası yardımlaşma örnekleri oldukça yaygındır. Bu gibi yardımlarla uluslararası yakınlaşmalar doğmaktadır. 17 Ağustos depremi sonrası Türk ve Yunan halkları arasındaki yakınlaşma bunun en güzel örneğidir (İnce, 2001: 143).

1.7. DIŞ YARDIM VE DIŞ BORÇ KAVRAMI

William Clark göre geniş anlamda dış yardımlar, amaçları sosyal ve ekonomik kalkınma programları olan hükümetler arası resmi transferdir (Clark, 1965: 12). Dış borçlar ve dış yardımlar ayrı ayrı iki kavram olarak düşünülmesine karşılık bunlar birbirinin iç içine geçmiş durumdadır. Raymond F. Mikesell'e göre, dış yardımlar, piyasa içine piyasa dışından gelen kaynak transferidir (Mikesell, 1969:194).

1960'lı yıllara kadar devletten devlete verilen yardımlar fazla iken, daha sonraki yıllarda toplam sermaye transferleri içinde milletler arası kuruluşlar ve konsorsiyum vasıtasıyla verilen kredilerde artış olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda dış yardım kavramı yerine dış borçlanma kavramı daha fazla kullanılmaya başlamıştır (Feder, 1980: 352).

Dış yardım, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını sağlamak amacıyla gelişmiş ülkelerce kamu kesimi kaynaklarından karşılıksız ya da gerçek maliyet değerinin altında bir ödeme karşılığında sağlanan kaynaklardır. Dış yardımlar bağış (hibe) ya da kredi şeklinde yapılmaktadır. Yardımlar bağış şeklindeyse uluslararası mali bir transfer, kredi şeklinde ise devletlerarası borçlanmalar söz konusudur (Poyraz, 1995: 5).

Jadgish N. Bhagwati, dış yardımları gelişmiş ülkelere yapılan her türlü kaynak akışı olarak ifade etmekte ve sadece normal ticari transferleri kapsam dışı bırakmaktadır. Bu nedenle dış yardım dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde incelenebilir. Dar anlamdaki dış yardım genellikle hibe veya ödeme şartları uygun olan düşük faizli kredi şeklindeki sermaye transferleridir. Geniş anlamdaki dış yardım ise, hibe veya ödeme şartları çok uygun olan krediler ile özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasının dış finansman ihtiyacını karşılamak üzere verilen değişik şart ve şekillerdeki kredilerin hepsini içine alan yardımlardır (Eker ve Meriç, 1999: 84-85).

Dış yardım politikası, dış ekonomi politikalarından sonra ortaya çıkmıştır. Günümüzde gelişmekte olan ülkelere yapılan kalkınma yardımları dış yardım politikası içinde önemli bir payı vardır. Kalkınma yardım komitesine göre, yardımın kalkınma yardımı sayılabilmesi için; kamu sektörü tarafından verilmesi, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmesi ve hayat düzeyini artırması, normal mali koşullarda verilen dış borçlarda en az % 25 bağış payı içermesi gerekmektedir (Eren, 2000: 17).

Dış borçlarda da dış yardımda da ülkenin siyasi sınırları dışından siyasi sınırları içerisine bir kaynak transferi söz konusudur. Bu kaynak transferinin sonunda, kaynağı elde eden ülkenin, kaynağı veren ülkeye ödediği bir bedel ve karşılık vardır. Bu karşılık, ödenecek olan faiz oranı, geri ödeme zamanı yani vadesini ve diğer koşullarını içeren bir anlaşmadır. Dış yardımlar dış borçlara göre daha kolay ve daha rahat koşullar taşımaktadır. Ancak diğer şekillerde yani borç olarak alınan para veya diğer kaynakların da bir tür dış yardım olduğu açıktır. Çünkü dış kaynak isteyen ülke temelde onu ihtiyacı olduğu için talep etmektedir. Bu kaynağı kullanarak ihtiyacını gidermiş olacağından dış yardım kavramı dış borç kavramını da kapsayan daha geniş bir kavram olmaktadır (Erdem, 2006: 47).

1.8. DIŞ BORÇ SINIFLANDIRMASI

Dış borçları vadelerine, finansman türlerine ve alındıkları kaynağa göre sınıflandırmak mümkündür.

1.8.1. Vadelerine Göre Dış Borçlar

Dış borçlar vadeleri açısından kısa vadeli dış borçlar, orta ve uzun vadeli borçlar olmak üzere ikiye ayrılır.

Kısa vadeli dış borçlar: Kısa vadeli dış borçlanma, genelde para piyasalarından yapılarak, ülkenin uluslararası likidite ihtiyacını karşılar. Vadeleri bir yıla kadar olan dış borçlar genelde uluslararası ticarete ödeme sorunlarının ortadan kaldırılması amacıyla yapılmaktadır (Adıyaman, 2006: 24).

Orta ve uzun vadeli dış borçlar: Vadesi bir ile beş yıl arasında olanlara orta, beş yılı aşkın olan borçlara ise uzun vadeli dış borç denilmektedir. Belirtilen süre sınırlamaları itibariyle kesin kurallar olmayıp örneğin 10 yıla kadar süreli devlet

borçlarını da orta vadeli borçlar kapsamında değerlendirilebilmektedir. Uzun vadeli borçlar açısından; süresiz borç sayılabilecek uygulamalara girişilebildiği ya da 75 yıl, 100 yıl vadeli gibi çok uzun vadeli borç uygulamalarına rastlanmaktadır. Süresiz borç uygulamasında, alacaklı kişi ya da kurum yalnızca vermiş olduğu borcun getirisinden faydalanmaktadır (Akdoğan, 2003: 417).

Uzun vadeli borçların faizi daha yüksek olmakla birlikte, likidite sıkışıklığı gibi durumlarda, kısa vadeli borçların faizlerinin, uzun vadeli borç faizlerini geçtiği görülmektedir (Adıyaman, 2006: 24). Uzun vadeli borçları gelişmekte olan ülkeler, genellikle kalkınmanın finansmanında kullanılmaktadırlar.

1.8.2. Finansman Türlerine Göre Dış Borçlar

1.8.2.1. Kalkınma Kredileri

Bu tür kredilerin amacı, kalkınmanın finansmanını sağlamaktır. Daha çok Kalkınma planlarında yer alan bu krediler program ve projelerin finansmanında kullanılırlar. Çoğunlukla sermaye malı niteliğinde olan bu krediler, proje-program kredileri, bağlı krediler-serbest krediler, satıcı kredileri, borç ertelemeleri ve refinasman² kredileri şeklinde incelenebilir.

—*Proje ve program kredileri:* Proje kredileri sadece yatırımlar için kullanıldığından, hammadde ve tüketim malları satın alımında kullanılmazlar. Bu krediler genellikle bağlı kredilerdir. Bazı durumlarda, örneğin yedek parçalar, yıllık ithal programlarının konusuna girecek maddeler içinde alınabilir. Genellikle proje kredileri bağlı krediler grubuna girmekle beraber, uluslararası kurumlar tarafından sağlanan kredilerde serbest olabilmektedir (Açba, 1991: 24).

Krediyi veren tarafa göre de proje kredileri sınıflandırılır. Krediler ikili veya çok taraflı anlaşmalar ile hükümetlerden sağlanıyorsa, bunlar “resmi (imtiyazlı) proje kredileri” satıcı firmalardan veya yabancı bankalardan sağlanıyorsa “ticari proje kredileri” denir (T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırma ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Yayını, 1991: 91).

² Refinansman: Bir borcun ödendikten sonra, borçlu ülkeye aynı miktarda kredi açılmasıdır.

Yardımlar eden ülkeler genellikle siyasi nedenlerle ya da kullanımı denetlemek amacıyla projeye bağlı kredilerden yanırırlar. Az gelişmiş ülkeler ise kalkınmada sağladığı serbestlik nedeniyle program kredilerini tercih ederler. Uluslararası kurumların yardımlarının çoğunluğu proje kredisi şeklindedir (Zerenler, 2004: 8).

Proje kredileri, kalkınma planları ve yıllık yatırım programlarında yer alan çeşitli kamu kesimi projelerinin dış finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla alınır. Proje kredileri, bazen projenin dış finansmanının yanında, ulusal para ile ilgili harcamaların karşılanması amacıyla da sağlanabilir. Az gelişmiş ülkenin kendi iç tasarruflarıyla karşılanamayacak kadar büyük projelerin finansmanında buna ihtiyaç olabilmektedir. Açık finansmana gidilmesi ülkede enflasyonu artırmaktadır (Seyidoğlu, 2009: 643).

Uluslararası bir finansman kuruluşundan ya da diğer bir hükümetten sağlanan ve kullanımı belli bir projeye bağlı olmayan kredilere program kredileri denilmektedir. Bunlar genel olarak bir kalkınma programının, diğer bir deyişle ülke ithalatının finansmanında kullanılan, dış ödeme açıklarının finansmanına yönelik dış yardımlardır. Belli bir projeye bağlı olmamaları, krediyi alan ülke hükümetine büyük bir kolaylık sağlamaktadır (Seyidoğlu, 1992: 704).

Program kredilerinin ekonomik faydası finansmanların bağlılık derecesi, biçimi ve büyüklüğü ile orantılıdır. Mala ve ülkeye bağlı program finansmanından yararlanan ülke, bunu kendi üretimi ve ihracatını geliştiren bir araç olarak kullanılabilir. Ayrıca program kredileri yıllık olarak ele alındığından, bu krediler ekonominin konjonktürel durumuna göre düzenlenebilirler (Ulusoy, 2001: 70).

—*Bağlı krediler- serbest krediler*: Kredinin kullanım koşullarına göre bağlı ve serbest krediler olarak ikiye ayrılır.

Borçların, ülkenin aldığı krediyi ne şekilde kullanması gerektiği hususunda bir sınırlama yoksa buna serbest kredi denilmektedir. Ancak verilen kredinin ne şekilde ve hangi mallar için kullanılacağı yönünde bir sınırlama varsa buna bağlı kredi denilmektedir (Uluatam, 1999: 445).

Bağlı kredilerde krediyi veren devlet veya uluslararası kurum kredinin kullanılma yetkisini ya satın alınacak ülke veya ülkeler grubu ile ya da satın alınacak

mal grubu ile kısıtlayabilir. Bazı durumlarda her iki şart birlikte bulunabilir. Bu durumda az gelişmiş ekonomi, sağladığı kredi ile belirli mal veya mallar grubunu, yine belirli bir ülke (krediyi veren) veya ülkeler grubundan almaya mecburidir (Manisalı, 1978: 165).

Bağlı kredilerin, az gelişmiş ülkeler açısından olumlu yönü kaynak niteliğinde olmalarıdır. Bu şekilde bağlı bile olsa, ekonomik kalkınma için gerekli bazı kaynakları sağlama imkânına sahip olurlar. Fakat bu tür kredilerin olumsuz yönü daha ağır basmaktadır. Bu tür kredilerin ticaret saptırıcı işlevi vardır. Bunun sonunda krediyi alan ülke pahalı mal almaktadır. Bağlı krediler, bürokratik açıdan karmaşık bir takım işlemler gerektirmekte ve bu zaman içerisinde gecikmelere neden olmaktadır. Bağlı krediler aynı zamanda, kalite yetersizliğine hem üretilen hem de ithal edilen açısından sebep olmaktadır. Bağlı kredilerin en önemli sakıncası ülkeye belli bir projeye bağlı olmaları oranında artmaktadır. Fakat bağlı kredilerle az gelişmiş ülkelerin yardım verenlerin pahalı ve düşük kaliteli mallarını satın almak zorunda bırakılmaları, dış yardımların ekonomik değerini azaltıcı bir faktördür. Sanayileşmiş ülkelerin, serbest piyasalarda satılmayan mallarını bu yolla satmaya çalıştıkları fazlaca görülmektedir (Zerenler, 2004: 9).

Alınan kredi belirli bir kaynağa veya belirli bir projeye bağlanmamış olan serbest krediler denilmektedir. Kredi talep eden ülke aldığı fonları dilediği gibi harcamada serbest gibi görünse de gerçekte böyle bir serbestlik söz konusu değildir. Belirli bir yatırım projesinin finansmanı olarak verilen çok yanlı yardımların kaynak itibarıyla bağlanması söz konusu değildir. Yatırım projesinin gerektirdiği mal ve hizmetlerin yardım talep eden ülke tarafından satın alınması, genellikle yardım yapan uluslararası kuruluşun üyesi olan ülkeler arasında ihale konusudur. En uygun teknik ve ticari koşulları teklif eden ülke ihaleyi kazanmaktadır (Başak, 1977: 33-34).

Serbest krediler (soft loans) şeklindeki satıcı kredileri vadeleri uzun ve faiz oranları düşük kredilerdir. En çok tercih edilen borç türü olmalarına rağmen uygulama da bu tür kredilere pek çok rastlanılmamaktadır (Ulusoy, 2001: 72).

—*İhracat (satıcı) kredileri*: İhracat kredileri bir projenin dış para ihtiyacının karşılanması amacıyla verilen kredilerdir. Nisan 1978’de OECD üyesi 22 ülke

“consensus” kuralları olarak bilinen anlaşmayı imzalamışlardır (Arregement on Guidelines for Officially Supporteld Export Credits). Bu anlaşma ile ister ihracat kredilerinin garanti edilmesi, ister faiz istikrarı yolu ile olsun, taraf ülkelerin ihracatlarına sağladığı devlet sübvansiyonlarına kısıtlama getirilmiştir. Bu kapsamda gemi, nükleer santral, telekomünikasyon, uydu yer istasyonları ve ağır sivil nakliye uçakları ihracatı için spesifik kurallara yer verilmektedir. Diğer taraftan iki yıldan kısa bir sürede geri ödenecek krediler ile askeri ile tarımsal mal ihracat kredileri yabancı harcamaların en fazla % 85’ini karşılayabilmektedir. Geri kalan % 15’lik kısmın alıcı tarafından nakit olarak ödenmesi gerekmektedir (DPT, 2001: 81).

İhracat kredileri genellikle kısa vadeli dir. Faiz oranları ise diğer kredilere oranla daha yüksektir. Bu tür kredilerde maliyetlerin yanı sıra sigorta masrafları gibi doğrudan doğruya satıcının üzerinde kalan riskte fiyata yansımaktadır. Krediden yararlanan kuruluşlar olumsuz yönde etkilenebilmektedirler. Krediden faydalanan kuruluşlar ağır maliyete katlanmaktadır. Bu krediler genellikle endüstri tesislerinin kurulması için gerekli teçhizatın satın alınmasına yöneltilmektedir. Kredilerin iyi kullanılmaları ve iyi şartlarda sağlanmaları halinde bir sermaye akımından beklenen yararları sağlarlar. İyi kullanılmamaları ve ağır şartlarda alınmaları halinde ise, ödemeler dengesi bakımından büyük sakıncalara neden olurlar (Açba, 1991: 26).

Satıcı kredilerin en önemli özelliği bu krediyi hükümetin değil özel firmaların kullanmasıdır. Krediyi verenler bir takım mal ve hizmet satmak isteyen dış satıcı firmalardır. Ancak bu firmalar verecekleri krediyi kendilerine teminat veren bazı özel veya yarı kamu kuruluşu niteliğindeki büyük mali kuruluşların denetimindedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri’nde American Export-Import Bank, İngiltere’de Export Credit Eurentees, Fransa’da Coface, Almanya’da Anshalt, İtalya’da Instutiko Nazionale Deha Assicurazioni gibi kuruluşlar vardır. Bu mali kuruluşlar satıcı firmalar tarafından verilecek ihracat kredilerinde riskin büyük bir kısmını üstlenmekte, küçük bir kısmı ise satıcı firma üzerinde kalmaktadır. (Eren, 2000: 27).

—*Borç ertelemeleri ve refinansman kredileri:* Borç ertelemeleri ve refinansman kredileri arasında küçük bir fark vardır. Rõfinasman kredileri vadesi geldiği halde ödenmeyen borçların karşılanması ve ertelenmesi amacı ile sağlanan

kredilerdir. Süresi dolan bir borcun ödenmesi ve aynı miktarda kredinin yeniden açılması ilk kredi faizine kıyasla düşük bir faiz oranı karşılığı daha sonraki yıllara ertelenmektedir. Her ikisi arasındaki fark şudur: borç ertelemesinde zamanı gelen borç ödenmeyip ertelenmekte, refinansman da ise süresi gelen borç alacaklı ülkenin sağlayacağı yeni bir ödeme planına bağlanmaktadır (Eker ve Meriç, 1999: 91).

Borç ertelemesine gidilmesinin en önemli nedeni, borçlu ülkelerdeki sosyal ve iktisadi kriz hallerine engel olabilmektir. Borçlarını ödemeyecek hale gelen ülkelerin moratoryuma gitme veya gitmemeleri sonucu katlanacağı yükler, iç politikalarında bunalıma neden olabilmektedir. Borç ertelemesini bir başka sebebi ise, bazı alacaklı ülkelerin ödeme sorunlarından kaynaklanan finans zorluklarını başka ülkeler üzerine yıkmak istemeleridir. Ayrıca borç ertelemeleri sayesinde ülkeler arası ilişkiler daha iyi sürdürülebilmekte ve borçlu ülkeye bazı isteklerin kabul ettirilmesi söz konusu olabilmektedir (Ulusoy, 2001: 73).

Bu krediler gelişmekte olan ülkelerin borçları arttıkça ve ödeme sorunları kendini göstermeye başladıkça önem kazanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin ödeme zorlukları içinde buldukları dönemlerde bu yola başvurmaları başlatmış oldukları yatırım girişimlerini sürdürmek ya da içinde buldukları dış ödemeler dengesi zorluklarını atlatabilmek için gerekli olmaktadır (Zıllıoğlu, 1984: 28-29).

1.8.2.2. Teknik Yardımlar

Teknik yardım yapılmasının en önemli nedeni, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin teknik seviyelerini bilgi kapasitelerini yükseltmektir. Gelişme sadece sermaye birikimi ve projelerin gerçekleştirilmesiyle olmamaktadır. Bunları yapabilmek ve bunlardan sağlanacak faydaları azami seviyeye çıkarmak için teknik bilgilerin geliştirilmesi gerekmektedir (Açba, 1991: 28).

Yardımlar genellikle ikili anlaşmalar şeklinde yapılmakta, özellikle II. Dünya Savaşı Sonrası Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi kuruluşların kurulmasını takiben milletler arası bir nitelik kazanmıştır. Günümüz Birleşmiş Milletler Örgütünün yapmış olduğu yardımlar ağırlık kazanmıştır. Bu örgüt yardımlarını “Birleşmiş Milletler Geliştirme Programı” çerçevesinde ya da UNESCO, UNICEF, FAO vb. gibi kuruluşları aracılığıyla yapmaktadır. Teknik yardımlar, yardım yapan

ülkeye bir mali yük getirirken; yardım alan ülkelere, ek bir kaynak imkânı sağlamaktadır. Yardımlar siyasi nitelik taşıyabileceği gibi yardım yapan ülkelerin tekniğinin yardım alan ülkelere taşınmasını da sağlayabilir. Başlarda teknik yardımlarda karşılıksız bir transfer niteliğinde görünmektedir. Fakat ilerleyen zamanlarda yardım veren ülke teknolojisiyle birlikte, bakım onarım ve yedek parça gibi faaliyetler sonucunda yardımların karşılığı fazlasıyla karşılanabilmektedir (Ulusoy, 2001: 74).

1.8.2.3. Askeri Yardımlar

Savunma amacıyla yapılan ve gizli anlaşmalarla genellikle miktarı ve şartları açıklanmayan yardımlardır. Bunların önem ve etkileri küçümsenmeyecek kadar çoktur. Bazen bağış şeklinde görülmekle birlikte çoğunlukla uzun süreli dış borçlar şeklinde olmaktadır. Bu şekilde, savaş araç ve gereçleri geliştirmekte olan ülkelere sağlanmış olmaktadır (İnce, 2001: 166).

Bütün dünya olaylarında ve bölge olaylarının çok büyük bir kısmında dünya güç merkezlerinin önemi vardır. Dünya güç merkezleri, olayları kendi çıkarları ve kendi politikaları doğrultusunda yönlendirmek için jeopolitik ve jeostratejik konumu güçlü olan ülkelerle, askeri ve ekonomik nitelikli yardım ve kredi ilişkilerini canlı tutmaktadırlar. Birbirleri ile devamlı rekabet içinde olmalarına rağmen, dünya güçlerinin arasında, durumlarını korumaları için bir çıkar ilişkisi içinde bulunmaktadırlar. II. Dünya savaşı sonrasında 1989'a kadar ABD'nin kendi müttefikleri üzerinde etki sağlayabilmesi, bir ölçüde SSCB'nin ABD'nin müttefikleri üzerinde tehdidi nedeniyle mümkün olabilmektedir. Geçmişte ABD SSCB için ve SSCB de ABD için gerekli olmaktadır. Her iki blok çerçevesinde yapılan askeri yardımlar yardım alan ülkelerin Jeopolitik ve Jeostratejik konumuna göre farklı olmaktadır (Açba, 1991: 29).

1.8.2.4. Bağışlar

Bağışlar, karşılıksız olarak yani geri ödemesi ve faiz söz konusu olmadan gelişmiş ülkeler tarafından geliştirmekte olan ülkelere genellikle mal veya hizmet şeklinde yapılan yardımlardır. PL 480 diye bilinen Kanun, Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine tarım ürünleri fazlalarını alıcı ülkenin ulusal parası

karşılığında ihraç etme yetkisi vermiştir. Bu fonlardan ilgili ülkedeki çok uluslu Amerikan şirketlerine kredi de açılabilir. Sözü edilen şirketlerin ihtiyaçlarını karşılamak için ayrılan fonlara “Cooley Fonları” da denmektedir. Bu fonlar Amerika Birleşik Devletlerinin, ilgili hükümetlerin işlerine müdahale etmesine neden olduğu gerekçesiyle yardım alan ülkelerde birtakım tepkilere neden olmaktadır. Günümüzde de özellikle teknik yardımlar ve savunma yardımlarının bir kısmı bağış şeklindedir. Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından bazı programlar çerçevesinde yapılan bağışlar önem arz etmektedir. Kredi ve borç şeklindeki yardımlar ise belirli bir vadesi olan ve bu vade gelene kadar karşılığında faiz ödenen ve vade dolayısıyla anaparası geri verilen yardımlardır (Erdem, 2006: 58).

Gelişmekte olan ülkelere yapılan dış yardımların artmasına rağmen, birçok gelişmekte olan ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlayamaması ve gelişmiş ülkeler ile aralarındaki farkın giderek artması, yapısal sorunları çözüme kavuşturulamaması durumu birçok ekonomisti ve bazen de hükümetleri ilgilendirmiştir. 1970’lerde yaşanan genel ekonomik bunalım, 1973 yılından sonra petrol fiyatlarının büyük oranda artması, gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemiştir ve dış borçlanma miktarı gün geçtikçe artmıştır. Dış borçlanma sanayileşmiş ülkeler tarafından krizi aşmak amacıyla bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bununla beraber, bu mekanizma özellikle kısa vadeli ve yüksek faizli krediler vermek şeklinde işlediği sürece, ekonomilerde önemli darboğazlar oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler borç taksitlerini ödeyebilmek için yeniden borçlanmak zorunda kalmaktadırlar (Cline and Weintraub, 1981: 152).

1.8.3. Alındığı Dış Kaynağa Göre Dış Borçlar

Bu sınıflandırmaya göre dış borçlar, bir devletin başka bir devletten aldığı borçlar, uluslararası mali kuruluşlardan alınan borçlar, ticari banka kredileri, özel yabancı sermaye yatırımları olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

1.8.3.1. Devletten Devlete Borçlanma

Devletlerarasında borçlanma günümüzde sıkça görülen bir dış borçlanma şeklidir. Bu tür borçlar daha çok devletten devlete yardım programı içerisinde yürütülmektedir (Uluatam, 1999: 444).

Devletten devlete yardımlar bir devletten başka bir devlete olabileceği gibi bir uluslararası kuruluştan bir devlete doğru kaynak akışı şeklinde de olabilir. Bir devletten başka bir devlete kredi vermesi şeklindeki sermaye hareketleri iki yanlı yardımlar kavramına girmektedir. İki yanlı yardımlarda siyasi baskı fazla olduğundan; bu tür yardımlara mecbur kalınmadıkça müracaat edilmemektedir. Yardım veren ülkeler yardımlarını politik amaçlı kullanmanın yanı sıra ithalatını kendi ülkelerinden yapılmasını şart koşarak pazar bulma sorununu ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır (Ulusoy, 2001: 64).

Devletten devlete yardımların uzun vadeli, düşük faizli ve ödemesiz oluşları nedeniyle, genellikle hibe ve kalkınma yardımı şeklindedirler. Özellikle II. Dünya savaşı sonrası yoğun olarak rastlanılan bu yardımlar 1960'lı yıllardan sonra özel sermaye hareketlerinin artması ve sanayileşmiş ülkelerde görülen büyük bütçe açıkları nedeniyle oldukça düşük seviyelerde kalmışlardır. Yardımlar bağış niteliğini kaybederek krediye dönüşmüş ve çok uluslu kurumlar aracılığıyla verilmeye başlanmıştır. Ayrıca bazı entegrasyonlarda yer alanlar, kendi entegrasyonlarındaki yardımları, daha sonra askeri kredi şekline dönüştürmüşlerdir. Dolayısıyla bu borçlar gelişmekte olan ülke borçları içerisinde oldukça düşük seviyelerde kalmıştır (Ulusoy, 2001: 64-65).

1.8.3.2. Uluslararası Kuruluşlardan Borçlanma

Zaman içerisinde dünya ülkeleri arasında ekonomik, mali ve sosyal ilişkiler önemli gelişmeler göstermiştir. Bu gelişmelerin boyutu yaşanan ekonomik ve sosyal krizler nedeniyle daha da artmaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra dünya üzerinde bloklasmalar ortaya çıkmış, uluslararası ilişkiler hızlanmış ve uluslararası mali kuruluşlar kurulmaya başlamıştır. Böylece özellikle gelişmekte olan ülkeler kalkınmanın finansmanını sağlayabilmek için dış yardım ve dış borç bulma imkânlarını kazanmışlardır (Erdem, 2006: 67).

Gelişmekte olan ülkeler uluslararası kuruluşlardan kredi sağlamaktadırlar. Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Kalkınma ve İmar Bankası (IBRD), Uluslararası Kalkınma Örgütü (IDA), Uluslararası Finans Kurumu (IFC), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), İslam Kalkınma Bankası (IDB), Avrupa

Yatırım Bankası (EIB), Avrupa Para Anlaşması (EMA) gibi uluslararası mali kuruluşlar gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını sağlamak amacıyla kredi vermektedirler (İnce, 2001: 219-252).

Uluslararası sermaye hareketlerindeki bu artışlar, yaşanan petrol krizleri, ekonomilerde görülen yapısal sorunlar ve dış ödeme açıkları gibi sebepler gelişmekte olan ülkelerin aşırı derecede borçlanmasına neden olmaktadır (Ulusoy, 2001: 65).

1.8.3.3. Ticari Banka Kredileri

Özellikle 1970’li yıllarda görülen, bir ülkedeki özel bir bankadan başka bir ülkeye ya da o ülkedeki özel kişi veya kuruluşa verilen kredilere ticari banka kredileri denilmektedir. Bazı durumlarda borçlanmanın başarısını sağlamak amacıyla, borç için başvuru alan ülkenin hükümeti bu tür borçlanmalara teminat verebilmektedir. Bazı durumlarda riskin dağıtılması amacıyla birden fazla ülkedeki mali kuruluşun bir araya geldiği ve bir “borç veren konsorsiyumu³” oluşturularak kredi açtığına da rastlanılmaktadır (Uluatam 1999, 445).

1980 yıllarda önemli miktarlara ulaşan dış borçlarını ödeyemez hale gelen gelişmekte olan ülkeler (özellikle Latin Amerika Ülkeleri), uluslararası banka sisteminin alarma geçmesine neden olmuştur. Ticari bankalardan borç almak artık zorlaşmıştır, bu yıllardan sonra özellikle borç-servis oranı iyi olan ülkelere borç verilmeye başlanmıştır (Ulusoy, 2001: 66).

1.8.3.4. Özel Yabancı Sermaye Yatırımları

Bir ülkeye yeterince sermaye transferi sağlanması, ekonomik büyümeyi artırırken, genel ekonomik dengelerin oluşmasını olumlu yönde etkileyebilmektedir (Şenyıl, 1996: 18). Bu yatırımların; döviz gelirleri, yabancı sermaye değeri ve yatırımın ithal ikamesi etkisinden doğan döviz kazancı sağlaması gibi olumlu etkileri bulunmaktadır. Aynı zamanda milli ekonomi de üretim için gerekli olan sermaye ve ara malları ithalinde kullanılacak dövizin lisans ücreti şeklinde dışarıya çıkmasına neden olması gibi olumsuz etkileri de bulunmaktadır (Ulusoy, 2001: 67).

³ Konsorsiyum dış yardım verecek ülkelerin oluşturduğu mali birliklerdir.

Teoride, uluslararası sermaye akışları dünya toplam üretimini artırmaktadır. Sermaye akışlarıyla, sermayenin kârlılığının (yani marjinal kârlılığın) daha yüksek olduğu ülkelere doğru transferi hem bu ülkelerde, hem de dünya da refahın artmasına neden olmaktadır. Sermaye kârlılığının gelişmiş ülkelerde düşme eğiliminde olması sebebiyle kârlılığın yüksek olduğu ülkelere doğru akışı bir taraftan az gelişmiş ülkelerin, öte yandan ise sermaye ihraç eden ülkelerin refahını artırabilmektedir (Ulusoy, 2001: 67).

Doğrudan yatırımlar, bir ülkede firma satın almak veya kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini artırmak amacıyla yapılan yatırımlardır. Bu yatırımlar o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımlardır (Demir, 2007: 155).

Yabancı sermaye yatırımları, yatırımın yapıldığı ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde çeşitli ekonomik etkiler ortaya çıkarmaktadır. Yabancı sermaye yatırımlarının, üretim, istihdam, gelir, fiyat, ödemeler dengesi, ekonomik gelişme ve genel refah seviyesi üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Etkilerin bir kısmı yatırım yapıldığı zamanda ortaya çıkarken, bir kısmının etkisi ise nesiller sonra görülmektedir (Demir, 2007: 156).

Aynı zamanda yabancı yatırımlar ülkede istikrarsızlığa ve ekonomik krizlere de neden olabilmektedir. Bazı araştırmacılar ise hiçbir etkisinin olmadığını ileri sürmüşlerdir (Demir, 2007: 160).

1.9. DIŞ BORÇ RASYOLARI

Dış borçlarla ilgili rasyo analizleri ülkelerin dış borçlarının yapısındaki gelişmelerin incelenmesinde ve borç ödeyebilme kapasitesinin ölçülmesinde önemli birer araçlardır. Bu rasyolar bir ülkenin dış borç ödeme kabiliyetini ve dış borçların ekonomik etkinliğini göstermede kullanılan önemli kriterlerdir. Borçluluk konusunda kullanılabilir çok sayıda kriter olmakla birlikte, Dünya Bankası ve IMF tarafından değerlendirmelerde kullanılan Toplam Dış Borç/GSMH, Toplam Dış Borç/İhracat, Toplam Dış Borç Servisi/İhracat en önemli üç tanesidir. Bu oranlardaki değerlere

göre ülkenin borçluluk yapısı incelenerek borçluluk sınırı belirlenmekte ve riskli durumun olup olunmadığına bakılmaktadır.

Dış borçların büyük boyutlara ulaşması birtakım dış borç göstergelerinin önemini artırmıştır. Bu rasyolar, borç veren taraf bakımından, borç verilecek ülkenin güvenilirliğini, borcu geri ödeyebilme kapasitesini veya borç vermede beklenen amacın gerçekleşebilme şartlarını göstermek bakımından önemlidir. Özellikle borç veren tarafça kullanılmaktadır. Dış borç rasyoları, dış borçlanma koşullarında görülebilmesi; borç verilecek ülkenin borç verebilme yönündeki güvenilirliğinin ve ülke riskinin belirlenmesinde analitik bir yöntem olarak kullanılabilir (Nowzad ve Williaks,1981: 3).

Genellikle, ticari bankalar tarafından kullanılan dış borç rasyoları, 1970'li yıllardan sonra artan dış borç nedeniyle, resmi kaynaklı çeşitli kurum ve kuruluşlarca kullanılmaya başlanmıştır. Herhangi bir ülkeye borç verirken, ya uluslararası alanda ün yapmış belirli ticari bankaların değerlendirmelerini kendilerine örnek almakta, ya da uzman kişi ve kuruluşlara özel değerlendirme yaptırmaktadır. Dış kaynakların arzında dış borç rasyoları önemlidir (IMF, 1980: 8).

Dış borçlanma konusunda geleceğe yönelik analizlerde dış borç rasyoları kullanılmaktadır. Fakat bu tür bir analiz, ayrıntılı istatistikî bilgilerde olsa, her zaman kesin sonuç vermeyebilir. Çünkü gelecekte, döviz kurları, uluslararası sermaye piyasalarındaki faiz oranları, ihracat, GSYİH ve borçlanma şartlarındaki değişiklikler analizi farklılaştırabilir (Larosiere, 1984: 46-47).

Dış borç analizinde kullanılan belli başlı rasyoları şu şekilde açıklayabiliriz:

1.9.1. Dış Kaynak İhtiyaç Rasyosu

Bir ülkenin yabancı sermayeye olan bağımlılığının en önemli göstergesi, o ülkenin ödemeler dengesi bilançosu cari işlemler dengesi açığının GSYİH'ya olan oranıdır. Bu rasyo ülke ihracat gelirleri cinsinden de ifade edilebilir (Derdiyok, 1993: 38).

$$\text{Dış Kaynak İhtiyaç Rasyosu} = \frac{\text{Ödemeler Dengesi Cari İşlemler Açığı}}{\text{GSYİH (veya İhracat Gelirleri)}}$$

Keynesyen iktisatta kabul gören bu yaklaşım genellikle, dış borç yükü fazla olan gelişmekte olan ülkeler açısından eksiktir. Rasyonun payına dış borç anapara geri ödemelerinin de ilave edilmesi gerekmektedir (Veziroğlu, 1988: 26).

Dış kaynak ihtiyaç rasyosu değerinin yükselmesi, ülke ekonomik birimlerinin yabancı sermayeye olan bağımlılığının artmakta olduğunu göstermekle beraber; aynı zamanda, ülkenin dış finansal gelişmelerden daha kolay etkilenebileceğini de ifade etmektedir. Bu rasyo tek başına değerlendirildiğinde dış borçlar konusunda sınırlı sonuç elde edilebilmektedir. Çünkü rasyo, ülkeye olan sermaye akımlarının bileşimlerindeki farklılıkları yakalayamamaktadır. Toplam sermaye akımları içerisinde doğrudan yatırımların nispi çokluğu dış borç rasyolarını önemli ölçüde etkilemektedir (Derdiyok, 1993: 38).

Dış kaynak ihtiyacını karşılama konusunda, uluslararası finansal kiralama uygulamaları geçici bir rahatlık sağlayabilir, fakat bu uygulama dış borçlanmaya ikame edilecek bir seviye de bulunmamaktadır. Dış borç dışında dış kaynak sağlamak için, özelleştirme ve yap-işlet-devret modeline başvurulabilir (Derdiyok, 1988: 122).

1.9.2. Toplam Dış Borç Stoku / GSMH Rasyosu

Bir dönemde üretilen nihaî mal ve hizmetlerle yaratılan katma değer ne miktarının borç ödemelerine ayrıldığını gösteren bir orandır. Bu oranın giderek büyümekte olması, dış borçlanmanın arttığının bir göstergesi şeklinde ifade edilebilmektedir (Eren, 2000: 33-34). Toplam Dış Borç/ GSMH rasyosu, bir ülkenin kredibilitésinin ölçülmesinde risk ve borç yükü analizlerinde önemli bir ölçü olarak değerlendirilebilmektedir (Erol, 1992: 146).

Genelde dış borçlara ilişkin ülke risklerinin değerlendirilmesinde, Makroekonomik Likidite Oranı kullanılmaktadır. Bu rasyo, kullanılabilir likit değerlerle ödenecek faizler ve dış borç ödemelerinin karşılaştırılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Kullanılabilir likit değerlerden kasıt; Merkez Bankası'nın döviz ve altın rezervleri (brüt resmi rezervler), ticaret bankalarının net döviz pozisyonu ülkenin

uluslararası para piyasalarında kullanabileceği krediler ve varsa cari işlemler denilmektedir (Yurt,1993: 60).

Dış Borç Stoku/ GSMH Rasyosu, ekonomide borçlanılan miktara göre ne kadar değer meydana getireceğinin bir göstergesidir. Bu oranın mümkün olduğunca az olması, ülkenin borç yükünün ve dışarıya bağımlılığının giderek arttığını göstermektedir (Yurt, 1993: 59). Bu oranın yüksek olması, ülkenin borç ödeme kapasitesinin yüksek olduğunu göstermektedir (Eren, 2000: 34).

Bu likit değerlerin ana para ve faiz ödemelerine yani dış borç servisine oranı, makro ekonomik likidite oranını vermektedir. Bir ekonominin ödeme gücünün yüksek olması için makroekonomik finansman oranının birden büyük olması gerekmektedir (MEFO) (Eren, 2000: 34):

$$\text{MEFO} = \frac{\text{Dış Satım} + \text{Net Alım ve Döviz Rezervi} + \text{Kullanılabilecek Krediler}}{\text{Dış Borç Servisi} + \text{Dış Alım}}$$

IMF ve Dünya Bankası tarafından kabul edilen kritere göre; Dış Borç Stoku/GSMH rasyosu % 30-50 arasında ise, ülke orta derecede borçlu, % 50'yi aşması halinde ise, çok borçlu olarak kabul edilmektedir (Evgin, 2000: 59).

1.9.3. Toplam Dış Borç Servisi / İhracat Rasyosu

Bir ülkenin, dış borç yükünün değerlendirilmesinde çok borçlu olup olmadığının ölçülmesinde kullanılan bir rasyodur. Bu oran, % 18-30 arasında ise, o ülke orta derecede borçlu, % 30'u aşması halinde ise, çok borçlu kabul edilmektedir (Evgin, 2000: 68).

Toplam Dış Borç/ ihracat Rasyosu, dış borç faiz ve anapara geri ödemelerinin (borç servisinin veya borçlanma giderlerinin) GSYİH'ya ya da ülke ihracat gelirlerine bölünmesiyle bulunur (Derdiyok,1993: 38). Dünya ülkeleri için yapılan bir araştırmaya göre, birçok ülkede bu rasyonun % 15'in altında olduğu tespit edilmiştir (Cohen,1988: 82). Türkiye'de ise hazine müsteşarlığının verilerine göre, bu rasyo % 15'in çok üzerindedir. Toplam dış borç servisi/ ihracat rasyosuna göre borçlu ülkenin, dış borç ödeyebilme gücü açısından genel kural %10'un altındaki

borç servisidir. Yüzde 20'nin üzerindeki dış borç servisi rasyosu tehlikeli bir durum olarak kabul edilmektedir (Nowzad ve Williaks, 1981: 48).

Nowzad ve Williaks'de belirttiği gibi borçlu ülkenin, dış borç ödeyebilme gücü açısından genel kural %10'un altındaki borç servisidir. Yüzde 20'nin üzerindeki dış borç servisi rasyosu tehlikeli bir durum olarak kabul edilmektedir. Bu verilere göre, Türkiye açısından hiç de iç açıcı bir durum söz konusu değildir. Bu duruma göre ihracat gelirlerinin büyük bir kısmı dış borç servisine, yani borç faizi ve anapara ödemeleri gitmiştir. Rasyo değerlerinin yüksekliği o ülkenin ihracatının dış borçlarını karşılama kabiliyetinin zayıflığını göstermektedir.

1.9.4. Toplam Dış Borç Stoku / İhracat Rasyosu

Bu rasyo, bir ülkenin borçluluk durumunun yanı sıra ayrıca dış borç ödeme kapasitesini gösteren, ihracat gelirlerinin toplam borç stoku üzerindeki uzun dönemli etkileri konusunda bilgi elde etmek amacıyla kullanılan önemli bir rasyodur (Söyler, 2001: 20).

Dünya Bankası'nın bu oran için belirlediği kritik seviye % 275'tir. Oranın bu kritik seviyeyi geçmesi halinde ülke çok borçlu, oranın 165-275 arasında olması halinde ise ülke orta seviye de borçlu olduğu kabul edilmektedir (World Bank, 2003: 299).

1.9.5. Faiz Servisi / İhracat Rasyosu

Çok borçluluğun veya maliyetin ölçülmesinde kullanılan bir rasyodur. Uluslararası alanda kabul gören oran, % 12-20 arasında orta derecede borçlu kabul edilmektedir. Aynı zamanda, dış borç faiz servisine ve ihracatın artış hızına da bakılması gerekmektedir. Faiz servisi artış hızı ihracat artış hızından daha yüksek ise, bu sonuç ülke ekonomisi bakımından olumsuz bir sonuçtur. Bu durum alınan borçların üretken olmayan alanlarda kullanıldığını göstermektedir. Yani dış borç kullanımlarının yatırım ve ihracatı artırıcı faaliyetlerde kullanılmamış olduğunu göstermektedir. Dış borçlardan elde edilen kaynaklar yatırımlardan çok dış borç geri ödemeleri gibi alanlarda kullanılmış olabileceğini göstermektedir (Evgin, 2000: 69).

IMF ve Dünya Bankası tarafından ülkelerin normal borçlu veya aşırı derecede borçlu olduklarını belirten rasyo değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo- 1: Genel Dış Borç Rasyosu (%)

Rasyolar	Normal	Aşırı
Toplam Dış Borç Stoku/ GSMH	30-50	50
Toplam Dış Borç Stoku/ İhracat	165-275	275
Toplam Dış Borç Servisi/ İhracat	18-30	30
Faiz Servisi/ İhracat	12-20	20

Kaynak: Dünya Bankası, IMF.

Yukarıda da açıkladığımız gibi gelişmekte olan ülkelerde dış borçların büyük miktarlara ulaşması nedeniyle bir takım rasyoların analizi önemli olmuştur. Bu rasyolar, borç verecek ülke için analitik bir değerlendirme kriteri olmakla beraber ülkelerin borç durumuna göre sınıflandırılmasında da kullanılmaktadır. Dünya bankası ve IMF tarafından belirlenen rasyo oranlarına göre ülkelerin aşırı borçlu veya orta derecede borçlu oldukları anlaşılabilir.

1.10. DIŞ BORÇLANMANIN EKONOMİK ETKİLERİ

Borçlanma başlangıç itibariyle kamu maliyesine bir rahatlık sağlamakla beraber zaman içerisinde makro ekonomik dengeleri bozarak, istenmeyen ekonomik sonuçlar doğurmaktadır. Dış borcun ekonomi üzerinde yaratacağı etki borcun alınma koşullarına bağlı olarak farklılık arz etmektedir.

Ödemesiz süre, dış borcun faiz oranı, vade yapısı, ülke-teknoloji-mal-proje bağılılığı gibi şartlar, dış borcun ekonomi üzerinde yaratacağı etkilerin belirleyicisidir. Dış borcun ekonomi üzerindeki etkisini sayısal olarak ölçmek oldukça güçtür. Fakat dış borcun ekonomi üzerinde bir takım etkiler yarattığı da bilinmektedir (Türkal, 2003: 397).

Yabancı ülkelerden sağlanan dış borçlanma ekonomi üzerinde çeşitli etkiler göstermektedir. Bu etkileri, gerek inceleme gerekse ortaya çıkan sonuçlarla tespit etmek mümkündür. Aşağıdaki bölümde dış borçların fiyatlar, üretim faktörleri, ödemeler dengesi, gelir dağılımı ve ekonomik büyüme üzerinde etkilerinin nasıl olduğu incelenmeye çalışılacaktır.

1.10.1. Fiyatlara Etkisi

Dış borçlanmanın fiyatlar üzerinde enflasyonist ve deflasyonist etki yarattığı konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Bu etkilerin nasıl olduğu aşağıda açıklanmaktadır.

1.10.1.1. Enflasyonist Etkisi

Due borçlanmayla finansmanın vergi ile finansmana göre enflasyonist etki yarattığı görüşündedir. Böylece, tam istihdam dönemlerindeki büyük çaplı borçlanmalar, enflasyonist baskıların sürmesine neden olabileceğini savunmaktadır (Due,1968: 227).

Devlet borçlanmasının ekonomik etki yaratacağını savunan ekonomistlerin başında Nevin gelmektedir. Nevin'e göre; borçlanmanın enflasyonist mi, yoksa deflasyonist mi etki yaratacağını görebilmek için, borçlanma yoluyla sağlanan kaynakların devletçe kullanım şekline bakmak gerekiyor. Borçlanmanın tek başına tahvil satışı olarak düşünülmesinde deflasyonist etki yaratacağı doğrudur. Ancak devletin borçlanma ile sağladığı fonlar, yine mal ve hizmet satın almak şeklinde ekonomiye geri dönüşümü fiyatları yani enflasyonu artırır (İnce, 2001: 351). Diğer taraftan tahvil ve bono alımı için kullanılan fonların, piyasaya bu borçlanma belgeleri sürülmesiyle nasıl ve ne şekilde kullanılacağı da, doğması söz konusu deflasyonist ve enflasyonist eğilimler açısından önem arz etmektedir. Buna göre; devlet borçlanma belgelerinin bankalarca satın alınmasına oranla banka parası yaratma yoluyla para hacmini artırıcı etkide bulunabilmektedir. Artan para hacminin, veri sunum düzeyinde fiyatlar üzerinde baskı yaratacağı açık bir şekilde görülebilir (Erol, 2004: 77).

Sürekli yükselen dış borçlar, fiyatlar genel düzeyi üzerinde enflasyonist bir etki yaratabilmektedir. Dış borçların ödenmesi, ülkenin ihracat, turizm ve işçi gelirlerinden oluşan döviz girişleriyle ilgilidir. Bu kalemlere yeni alınan dış borçlar ve yatırım amaçlı yabancı sermaye girişleri de eklenebilir. Ancak son iki kaynak geçici nitelik taşıdığı ve bir süre sonra geri ödenmesi nedenleriyle ülkelerin öz kaynağı değildir. Bu yüzden dış borç anapara ve faizlerinin ödenmesi genellikle ihracat, turizm ve işçi döviz girişlerinin toplamına bağlı olmaktadır (Erol, 2004: 78).

Lerner'e göre, vergi borcu tasarrufa ayrılacak gelirden çok, tüketime gidecek gelirden karşılandığından, tüketim düzeyi üstünde daraltıcı etkide bulunur. Buna rağmen, devlete verilen borç kaynaklarının büyük bölümü tasarruf edilen kaynaklardır. Devletin borçlanması ile bireylerin tüketim düzeylerinde bir azalış olmaz. Tam tersine, devlet borçlanmasının yarattığı gelir ve servet etkisi sebebiyle, tüketim harcamaları düzeyinde bir artış ortaya çıkmaktadır (Lerner, 1951: 280). Tüketimin artması fiyatları yani enflasyonun artmasına neden olmaktadır.

İhracat üzerinde dış borç yükünün artması, bir baskı yaratmaktadır. Bu durum ihracat gelirlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü ihracatı artırma baskısı, uluslararası piyasada ihraç mallarının fiyatını düşürmektedir (Kazgan, 1985: 190).

Dış borçları artan bir ülke, borcun finansmanını sağlamak için iç borçlanma ve emisyonu başvurarak kaynak sağlamaya çalışmaktadır. Aynı zamanda devalüasyona da gidebilir. Bir ekonomide devalüasyon ve borç servisi arttıkça enflasyon oranı artacaktır. Dış borç ve faiz ödemeleri iç borçlanma veya para arzı artışlarıyla finanse edilirse enflasyonist bir etki yaratmaktadır (Dornbusch, 1993: 20-21).

Yukarda ki bilim adamlarının görüşlerine göre, borçlanmanın Türkiye açısından daha çok enflasyonist bir etki yarattığı sonucuna ulaşılabilir. Çünkü borçlanma sonucunda ülkeye bir para girişi sağlanmaktadır. Bu da tüketimi artırarak fiyatların artmasına neden olmaktadır. Borçların artması ve dış ticaret açıkları, özellikle ihracat üzerinde bir baskı yaratmaktadır. Borç yükünü azaltmak ve dış ticaret açığını kapatmak için borçlu ülkeleri sürekli ihracatı artırmaya yönelttiğinden buda iç piyasada ki mal ve hizmet miktarını azaltarak, fiyatlar genel seviyesinin artmasına neden olmaktadır.

1.10.1.2. Deflasyonist Etkisi

Borçlanmanın ekonomi üzerinde deflasyonist etkide bulunacağı görüşünü savunanların başında Rolph gelmektedir. Rolph'a göre, devletin piyasadan para çekmesi piyasada ki para miktarını azaltır; bu da ekonomi de deflasyonist bir etki yaratır. Borç miktarındaki yeni bir artış, eski borç belgelerinin fiyatını ve dolayısıyla para değerini etkileyeceğini savunmaktadır. Yeni borçlanma belgeleri ile eski borç belgelerinin fiyatı düşürülerek borçlanmanın veriminin artmasına neden olunabilmektedir. Kamu kesimi borçlarında başlayan deflasyonist etki tüm ekonomiye yayılmaktadır. Devlet borçlarının artması, piyasadaki özel borçları da etkileyerek, bu borç sahiplerinin tüketim harcamalarını kısımlarına yol açacağından deflasyonist etkiler yaratmaktadır (Rolph, 1957: 305-307).

Yine Rolph (1957), piyasaya yeni borçların çıkarılışının özel borç taleplerinde yarattığı etki üzerinde durmaktadır. Ona göre özel borç taleplerinde çıkan değişimler, bu alandaki kredi fonlarının da arzını daraltacağından özel harcamaların kısılması yolunda etkili olacaktır. Çünkü borç verebilecek kimseler yönünden özel borç her zaman kamu borçlarıyla rekabet halindedir. Kamu borcu piyasaya ne kadar fazla sürülürse özel borçlar, fiyatlar ve diğer şartlar değişmediği sürece, daha az çekici hale gelecektir. Rolph'a göre, Devlet borçlarının artışı netice olarak özel harcamaların dolayısıyla toplam harcamaların azalmasına neden olarak deflasyonist etki yaratmaktadır.

Deflasyonist etki piyasadaki cari talebe iki şekilde etkide bulunmaktadır. Birincisi borç senedi sahiplerinin, tüketim harcamalarını kısımlarına neden olarak, dolaysız bir etki yaratmaktadır. İkincisi ise, yeni kamu borçlanma senetleri piyasada ki özel borçları da etkileyeceğinden aynı şekilde ve dolaylı olarak özel harcamaların azalmasına neden olabilmektedir (Eker ve Meriç, 1999: 238).

Devlet borçlanmasının özel harcamaları daraltıcı yönde etkide bulunacağı genel olarak devletin piyasadan borç adı altında para toplaması ve likiditeyi azaltmasının deflasyonist etkileri olacağı düşüncesine dayanmaktadır (Akdoğan, 2003: 421).

1.10.2. Üretim Faktörlerine Etkisi

Dış borçlar borçlanan ülkenin ekonomik faktörler dengesinde ve arzında bir değişmeye neden olabilmektedir. Bu değişme dış borcun kullanım tarzına ve maliyetine göre farklılık göstermektedir. Dış borç doğrudan doğruya mal ve hizmet ithali için kullanılıyorsa mal ve hizmet fiyatlarına etki edecektir. Dış borç, sermaye olarak yatırımlarda kullanılıyorsa daha önceki toprak, emek ve müteşebbis dengesinde; sermayeye göre emek, toprak ve müteşebbis oranında bir düşme söz konusu olacağından bu faktörlerin fiyatlarında (ekonomik paylarında) bir yükselme meyli olacaktır (Şenel, 1994: 40).

Toprağın, diğer üretim faktörlerine nazaran mobilitesinin ve çoğaltma imkânlarının olmaması gibi özellikleri dolayısıyla serbest piyasa şartlarında, payı nedeniyle fiyatı yükselecektir. Dış borç diğer üretim faktörleri üzerinde ise stok miktarları ve stokların artış durumuna bağlı olarak etkisini gösterecektir (Eren, 2000: 63).

1.10.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkisi

Gelişmekte olan ülkeler tasarruf düzeyleri düşük olduğundan ekonomik kalkınmaları için gerekli olan yatırımları yapamamaktadırlar. Bu yatırımların gerçekleşmesi için dış finansmana ihtiyaç duymaktadırlar. Yine bu ülkelerin çoğunda dış borca eğilmelerinin en önemli nedenlerinden birisi de ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabında ortaya çıkan dengesizliklerdir. Cari işlemler açığının yurtiçi tasarruflarla giderilememesi sonucu dış kaynak ihtiyacı vazgeçilmez hale gelmektedir (Şeker, 2006: 85).

Dış borcu yüksek gelişme yolunda ki ülkelerde, iç tasarrufların yetersizliği ve yüksek kamu harcaması sebebiyle dış borç sürekli bir biçimde artmaya devam etmektedir. Dış borcun kaynağı ödemeler dengesinden mali dengeye kaymaktadır. Sorun dövizden çok harcama dengesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ödemeler dengesine mali yaklaşım açısından bakan görüşe göre (Evgin, 2000: 10):

$$CA = (G + R + T) + (I\ddot{O} - S\ddot{O}) \quad (1.1)$$

denkleminde; CA= Cari işlemler açığı veya fazlası, G= Kamu harcamalarını, R= Kamudan yapılan transfer harcamalarını (Faiz ödemeleri), T= Kamu gelirleri, İÖ=Özel sektör yatırımlarını, SÖ=Özel sektör tasarruflarını ifade etmektedir.

Kısaca, kamu harcamaları ile gelirleri arasında eşitliği sağlayan veya özel sektör tasarruflarını yatırımlarının üzerinde tutan ülkelerin dış borç sorunları asgari düzeye inmektedir. Bir ülkenin dış borçlarındaki artış şu şekilde gösterilebilir (Evgin, 2000: 10-11) :

Dış Borçlardaki Artış= Cari İşlemler Açığı- Bağış ve Bedelsiz İthalat+ Döviz Rezervlerindeki Artış

Döviz rezervleri aynı kalmış, dışarıdan yıl içinde ithalat ve bağış gibi dış borç gerektirmeyen yardım almamış bir ülkenin o yıl için dış borç birikimi, cari işlemler açığına eşittir (Cari İşlemler Açığı=Dış Borç Birikimi) (Şeker, 2006: 86).

1.10.4. Gelir Dağılımına Etkisi

Dış Borçlanmanın getirdiği yüklerin, toplumu oluşturan bireyler üzerinde nasıl dağıldığı ve ne gibi etkiler doğurduğu gelir dağılımı açısından oldukça önemlidir.

Hansen'in dediği gibi, "Borç bir kez ortaya çıktıktan sonra, borçlanmanın amacı ne olursa olsun, istihdam ve gelir dağılımı üzerinde etkileri kendini gösterecektir" (Hansen, 1941: 152-153). Borç tahvilleri, sahiplerine faiz gibi bazı özel menfaatler sağlamaktadır. Borçlu devletler, borcun anaparasını ve faizi vergi gelirleri ile ödemektedirler. Bu durum borcun yükünü vergi ödeyenlere yıktığı sorununu karşımıza çıkarmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bu çeşit faiz gelirleri vergilendirildiği halde, gelişmekte olan ülkelerde tahvil piyasasının gelişmesini sağlamak amacıyla, tahvil gelirleri her türlü vergi ve resimden muaf tutulmaktadır.

Borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki etkisi; ekonominin enflasyonist ve deflasyonist ortamda bulunmasına, ülkede uygulanan vergi yasalarındaki vergi oranları ile muafiyet ve istisnalarına, devlet borçlanma belgelerini alan kesimlere, devlet borçlanma belgelerinin faiz oranlarına, devlet borçlanma belgelerine faiz dışında sağlanan ayrıcalıklara göre değişebilmektedir (Erol, 2006: 79).

Yatırım amacıyla alınan dış borçların miktarı çok büyük olmadıkça, gelir dağılımını çok fazla olumsuz yönde etkileyememektedir. Devlet depresyondan kurtulmak için giderleri artırır, gelirleri azaltırsa ve aradaki farkı alınan kredilerle kapatırsa gelir dağılımını büyük ölçüde etkilemektedir (Haller, 1985: 261-262).

Devlet borçlanması; nesiller itibariyle de geliri tekrar dağıtıcı etki yaratabilmektedir. Borçlanma sonucu yaratılan fonlarla gerçekleştirilen fayda, gelecek nesilleri de ilgilendirmekle beraber, daha çok bugünkü nesillere yöneliktir (Zerenler, 2004: 9). Genellikle vadesi uzun olan borçlanmalarda, borç anapara geri ödemeleri ve faiz ödemelerinin yükünü gelecek nesiller çekmektedir. Borçlanmanın sağladığı gelire yapılan hizmetten genellikle o dönemki nesiller faydalanmaktadır. Bu da gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir.

Devlet borçlanma yoluyla sağladığı kaynakları harcamıyorsa ve bu kaynakları bireylerden ve kaydî para (banka parası) yaratmayan kurumlardan (Sosyal Sigortalar Kurumu, Emekli Sandığı, Kefalet Sandığı, vb.) borçlanarak elde ediyorsa, para arzı azalacak buda likiditenin daralmasına neden olduğundan deflasyonist etki ortaya çıkacaktır. (Şenel; 1994: 50).

Borç ödemelerinin gelir dağılımı üzerinde yarattığı etkiler, sadece özel kişileri etkilememektedir. Özel kesim kurum ve kuruluşlarını da borç belgesi alma miktarına göre etkilemektedir. Özel kesim kurum (örneğin; bankalar) ve kuruluşların sahipleri genellikle gelir seviyesi yüksek kişiler olmaları nedeniyle, gelir dağılımını kendi lehlerine bozduğu söylenebilir. Merkez Bankası'na olan borcun ödenmesinin ise gelir dağılımı üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmamaktadır. Toplanan vergilerle Merkez Bankası'ndan kullanılmış olan kredilerin ve faizlerin ödenmesi, kamu kesiminin yeni harcamada bulunmaması halinde, talebi azaltıcı yönde etki yaratmaktadır (Eker ve Meriç, 1999: 241).

Devlet borçlanma belgesi sahibi kesimlere nominal faiz oranı dışında, vergi yasaları ile sağlanan bir takım menfaatler (muafiyet, istisna, indirim vb.) ise gelir dağılımındaki, adaletsizliği iyice artırmaktadır.

Borçlanmanın gelir dağılımı üzerinde yaratacağı olumsuz etkiler, enflasyonist dönemlerde özellikle devletten alacaklı olmayanlar (devlet borçlanma belgesi sahibi

olmayanlar) aleyhine daha fazla artacaktır. Çünkü ellerinde devlet borçlanma belgesi olan kişilerin, devlete borç olarak kullandıkları anaparaları enflasyonla erirken; bu erime, alınan faizle bir dereceye kadar önlenebilir. Buna karşılık, devlet borçlanma belgesi olmayan kişilerin gelirleri, bir yandan enflasyon karşısında erirken; bir yandan da bu kişiler ödedikleri vergilerle devlet borçlarının finansmanına katkıda bulunmaktadır. Paranın değerinin azalması ile gelir dağılımı devletten alacaklı olmayan kişiler aleyhine bozulmaktadır (Erol, 2006: 80). Borç için ödenecek faizin bu borçtan elde edilecek hâsıla artışını aştığı her durum sermayeden yemek, ülke milli hâsılasını dengesiz bir şekilde dağıtmak veya transfer etmek demektir. Çünkü devlete borç verme imkânına sahip olan kesim % 15-25 aralığında bir reel gelir elde ederken, GSMH büyümesi % 5'ler düzeyinde kalmaktadır. Bu da çalışan ve üreten kesimden faiz rantı elde edenlere reel anlamda yaklaşık % 10'luk bir gelir transferi yapılması demektir. Bunun sonucunda gelir dağılımında önemli adaletsizlikler ortaya çıkmaktadır (Akdiş, 2003: 14).

Türkiye'de 1990'lı yıllarda yüksek faizler nedeniyle haksız kazanç elde eden bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sınıf yüksek enflasyon nedeniyle elde ettiği yüksek faiz gelirleriyle gelir dağılımının adaletsiz şekilde bozulmasına neden olmaktadır. Dış borç ödemeleri geldiği zaman da borcu ödeyen ülkede bir refah azalışı ortaya çıkmaktadır. Dış borçlarla yapılan yatırımların getirisinin yeterli olması durumunda belirtilen olumsuzluklar oluşmayacak veya azalacaktır.

Türkiye'de vergi sistemi ağır ve adaletsizdir. Vergi kaçakçılığı çok yaygındır. Bu durumların düzeltilmesi, ülkemizde sisteme yönelik köklü değişikliklerin yapılmasını ve yeniden yapılanmayı zorunlu kılmaktadır. Borç yönetiminin amacı ekonomik dengenin gerçekleşmesinde etki sağlamaktır. Ekonomik dengenin sağlanması ise, yalnız borç yönetimiyle mümkün olmadığına göre bunun para ve maliye politikasıyla uyumlu ve etkili bir şekilde çalışması ile mümkün olabilecektir. Bu uygulama ise, sistem değişiklikleri ve yeniden yapılanmasını zorunlu kılmaktadır (İnce, 2001: 360).

Türkiye'de son beş altı yıldır sosyal bünyede ki bozulmanın altındaki en önemli neden gelir dağılımındaki dengesizlikten kaynaklanmaktadır. Gelir dağılımındaki dengesizliğin ve bozulmanın en önemli nedeni yüksek seviyede ki

borçlanma ve vergi gelirlerinin belirli kesime akmasına yol açan borç-faiz-borç kısır döngüsünde aramak gerekmektedir (Güvemli, 2006: 25).

1.10.5. Ekonomik Kalkınma ve Büyüme Üzerindeki Etkisi

Az gelişmiş ülkelerde yeterli kalkınma düzeyine ulaşabilmek için milli gelirin önemli bir kısmını yatırımlara ayırmak gerekmektedir. Yatırımların en temel kaynağı ise tasarruflardır. Yüksek bir yatırım oranı, tasarrufların artırılması ile mümkün olabilmektedir. Fakat gelişmekte olan ülkeler nu noktada, Nurkse'nin deyiimiyle bir "kısır döngü" içinde bulunurlar. Milli gelir'in yetersiz olması nedeniyle, bu ülkelerde tasarruf oranı çok yetersizdir. Tasarruf oranının düşük olmasından dolayı yatırımlar artırılamamakta ve ekonomik verimlilik yetersiz düzeyde kalmaktadır. Buna bağlı olarak milli gelir düzeyi düşmektedir. Bu "fakirlik zincirini" kırmanın bir yolu dış kaynaklara başvurmaktır. Klasik analizlere göre, dış krediler kalkınmakta olan ülkelerde kaynak eksikliklerini giderir, kalkınma sürecinde kalkış aşamasına, oradan da kendi kendini destekleyen büyümeye ulaşmasını sağlamaktadır (Seyidoğlu, 2009: 638).

Devlet borçlanması, iktisadi kalkınma açısından önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Bu fonksiyon ancak kalkınmaya yönelik bir borçlanmanın verimli yatırımlara yöneltilmiş bir borç çarpan etkisi içinde gerçekleşir. Bu etki, yatırım oranlarında bir artışa neden olduğundan, yeni yatırımlarda, çarpan katsayısı kadar bir artış meydana gelmektedir. Borçlanma sonucun da elde edilen bu fonlar, yatırımlara kanalize edilirse, kişisel gelir düzeyini yükselterek, ek yatırımların yapılmasına neden olacaktır (Eker ve Meriç, 1999: 239). Gelişmekte olan ülkelerdeki en önemli sorun dış borçlanma ile sağlanan fonların gelir yaratıcı alanlara kaydırılmasıdır. Baraj, köprü, liman, otoyol, enerji santralleri gibi alt yapı yatırımlarına ağırlık verilerek, hedef alınan kalkınma hızının gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Borçlanmanın ekonomik kalkınmada etkili olabilmesi için, kalkınma amacına yönelik borç uygulamalarına yönelik olmalıdır. Fakat kalkınmayı sağlama çabaları sırasında, dış borçların yarattığı "borç yükü" karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi olup, alındığı ülke ekonomisine katkıda bulunan dış borçlar, süresi sonunda ödenecekleri zaman güçlük oluştururlar. Dolayısıyla; dış borç ya da tasarruf

kullanımı, gelecek dönemlerin iç tasarrufların şimdiden kullanımı anlamına gelmektedir. Gelecek nesillerin borç yükünü bugünden ağırlaştıracağından, kullanılan dış borçların son derece verimli bir şekilde kullanılması gerekmektedir (Adıyaman, 2006: 38-39).

Gelişmekte olan ülkeler, istedikleri ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmek için dış ekonomilerden borçlanmak zorundadır. Çünkü bu ülke ekonomilerinin sağlıklı bir büyüme yoluna girmesinin başlıca üç engeli vardır. Bunlar: bilgi ve teknoloji yetersizliği, ihracatın ithalata oranla az olarak gerçekleşmesidir. Az gelişmiş ülkeler hızlı bir ekonomik büyüme sürecine girdikleri zaman iki tür açıkla karşılaşılır. Bunların birincisi “tasarruf açığı” ikincisi “dış ticaret açığı”dır (Tanrıku, 1983: 15-16).

Tasarruf açığı denildiğinde, iç tasarruflarla iç yatırımlar arasındaki fark, dış ticaret açığı yani döviz açığı deyiminden ise ithalât ve ihracat arasındaki fark anlatılmak istenmektedir. Bu iki açık aşağıda gösterildiği üzere teorik olarak eşit olması gerekmektedir (Chenery ve Bruno, 1962: 79).

$$Y = C + I + (X - M) \quad (1.2)$$

$$Y + M = C + I + X \quad (1.3)$$

$$Y = C + S \quad (1) \text{ ve } (2) \text{ nolu denklemlerden;}$$

$$C + S = C + I + X - M \quad \text{sonuç olarak,}$$

$$I - S = M - X \quad (1.4)$$

Yukarda ki formülde, Y iç üretim veya geliri, C tüketimi, I yatırımı, S tasarrufu, M ithalatı, X ihracatı sembolize etmektedir. Kaynak açısından iki açığın aynı olması gerekmektedir. Çünkü dış borç ek sermaye mallarını ekonomiye sunmakla hem tasarruflar, hem de ithalatı artırmaktadırlar. Bu şartlar altında tasarruflar ithal fazlası olarak gözükmektedir. Yani dış borç ithalat fazlasına eşit olacaktır. Uygulamada bu iki açık birbirine eşit değilse, onun ilgili ülke kalkınması açısından önemli bir sorun teşkil ettiği sonucuna varılabilir (Tanrıku, 1983: 16-17).

Gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanma sürecinde ekonomik gelişmelerini açıklamada ikili açık en çok başvurulan modeldir. İkili açık modelinde daha önce de söylendiği tasarruf açığı ile dış ticaret açığı arasındaki ilişki kullanılarak gelişmekte olan ülkelerin büyüme oranları açıklanmaya çalışılmaktadır. Az gelişmiş çok borçlu ülkeler grubunda mali açık büyümeyi etkileyen diğer önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Üç açık modeli olarak literatürde kullanılan bu model; tasarruf açığı, dış ticaret açığı ve mali açığı aynı anda analiz etmektedir (Ülgen, 2007: 281).

Büyüme teorileri içinde etkili bir yeri olan Harrod-Domar modeli, büyümenin temel unsuru olarak yatırımları kabul etmektedir. Modelin amacı, gelişmiş ekonomilerde tam istihdamı sağlamak için gelir, tasarruf, yatırım ve üretim arasında bir denge sağlamaktır. Model az gelişmiş ülkelerin ekonomik büyüme sorununa çözüm getirmek amacıyla değildir. Bu model, dış kaynakların ekonomik büyüme için önemli bir faktör olduğunu savunan iktisatçılar içinde, önem arz etmektedir. Harrod- Domar modeline göre, tasarruf hacmini yani yatırım miktarını artırmak, büyüme hızını artırmak demektir. Tasarruf katsayısının düşük olması, büyümeyi engelleyen bir faktördür. Ekonomi bu durumdayken, dış borç almak, mevcut tasarruflara katılarak büyüme hızının yükselmesi sağlayacaktır. Harrod- Domar modelinin temel tezi olan hedeflenen büyüme oranına ulaşılabilmesi için tasarrufların yeterli oranda artırılması, gelişmekte olan ülkeler için dış tasarrufların önemini göstermektedir (Adıyaman, 2006: 39-40).

Ekonomik büyüme için gerekli kaynaklar ülke içinden karşılanamıyorsa, dış kaynaklara başvurması gerekmektedir. Fakat alınan bu dış kaynakların kullanıldıkları alanlar çok önemlidir. Dış borç geri ödemeleri ve faiz ödemelerinde kullanıyorsa kalkınma ve büyümenin gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Alınan bu fonlar verimli ve gerekli ekonomik alanlarda kullanılmış olmalı ki hem kalkınma hem de büyüme sağlanabilmelidir. Bu durumda ülkenin borç stoku artmaktadır. Ülkenin büyüme hızı borç stokunun artış hızından daha fazla artıyorsa bu şartlarda, ülkenin borç yükü azalacağından, dış kaynak sağlamak tehlike arz etmemektedir.

1.10.6. Borç Yükünün Gelecek Kuşaklara Etkisi

Borç yükü, bir ülkenin belirli bir dönemdeki toplam borç stokunun o dönemdeki GSMH'ya oranıdır. Devletin şu andaki aldığı borcu gelecek bir dönemde ödeyecek olması, sonraki kuşaklara da borç yükünün bırakılacağı anlamına gelmektedir.

Devletin borç alarak aldığı para hem kamu geliridir, hem de harcanırken kamu gideridir. Borç geri ödenirken, devletin kaynakları, o dönemde ki vergi yükümlülerince ödenecektir. Dış borçlar ödenirken, ülkenin milli gelirinin bir kısmı, başka ülke insanının refahını artıracak şekilde aktarılacaktır. Böylece borçlu ülkede refah kaybına neden olacaktır.

Herber, borç yükünü “gerçek borç yükü” ve “borcun mali yükü” olarak ikiye ayırmaktadır. Gerçek borç yükü, tüketim ve yatırım mallarının üretiminde kullanılacak verimli kaynakların, borç finansmanında kullanılan bölümüdür. Borcun mali yükü ise, bireylerden alınan borç ya da vergilerin, borcun anapara veya faiz ödemesi sırasında ortaya çıkan kısmıdır (Herber, 1971: 544).

Ekonometrik bir yöntem olarak dış borç yükü; yıllık borç servisinin, yıllık döviz gelirlerine oranıdır. Bu oranın yüksek çıkması dış ödeme güçlüğüne olduğunu göstermektedir. Bu oran aynı zamanda, yıllık döviz kazançlarından, borç anapara taksitlerinin ve faizlerinin ödenmesinden sonra ithalatta kullanılacak serbest payı da göstermektedir. Bu serbest pay üzerindeki baskı düzeyi, borç yükünün belirleyicisidir (Yaşa, 1971: 232).

Borç yükünün gelecek nesillere aktarılmasına ilişkin görüşler üç grupta toplanmaktadır. Bunlar: Klasik Görüş, Keynesyen Görüş, Yeni Klasik Görüş.

Klasik görüşü savunanlara göre, devlet borçları, genellikle uzun vadeler sonunda ödenir. Borcu alan nesil ortadan kalkmış veya ekonomik anlamda aktif olmaktan çıkmıştır. Bu neslin yerine yeni kuşaklar geçmiştir. Borcun alınmasından sonraki ilk dönemlerde verilen faizler hariç, borç ödemesi bu kuşaklar tarafından yapılmaktadır. Burada iki önemli hususa dikkat etmek gerekmektedir. Bunlardan ilki; alınan borçlarla yapılacak işlerin faydası gelecek nesilleri etkilemeyip şimdiki nesillerin faydalarını etkiliyorsa, bunlar borçlanmayla karşılanmamalıdır. İkincisi;

borçlanmayla yapılacak işler gelecek nesillere hizmet edecek şekilde ise, bunların finansmanı borçlanmayla yapılmalıdır (Yaşa,1971: 246).

Borçlanma vergiye göre, tasarrufu daha çok ve tüketimi daha az kısmaktadır. Tasarrufların kısılması ise, yatırım düzeyini etkileyerek, ulusal gelir düzeyinde azalışa neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak gelecek nesillere milli gelir daha az aktarılacaktır (Due, 1968: 246).

Keynesyen görüşte, devlet borçlarının yükü “açık bütçe politikası” çerçevesinde ele alınmıştır. Bu düşüncede borç yükü reel kaynak maliyeti yönünden değerlendirilmiştir. Buna göre, borçlanma yoluyla ekonomide belli kesimlerden, kamu kesimine kaynak transferi söz konusudur. Asıl sorun dış borçlar için geçerlidir. Milli gelirden artış sağlandığı sürece, bu sorunun ve borç artışının önemi bulunmamaktadır. Keynesyen görüşe göre; borçlanmanın yükünün gelecek kuşaklara aktarılması söz konusu değildir. Borcun yükü borçlanmanın yapıldığı dönemdeki nesiller üzerinde kalmaktadır. Keynesyen görüş klasik görüşün tersine borçlanmanın tasarruftan değil, tüketimden yapıldığını ve dolayısıyla tüketim düzeyini etkileyeceğini savunmaktadırlar (Erol, 2004: 82).

Musgrave ise, Keynesyen iktisadi savunan iktisatçıların görüşlerine karşı çıkmaktadır. Borçlanmaya dayanılarak elde edilen kamusal malların, borç yükünü gelecek nesillere aktarılacağını savunmaktadır (Musgrave, 1959: 563-564).

Yeni Klasik görüşün en önemli temsilcisi Buchanan’a göre, Devlet borçlanma belgelerini kişiler kendi istekleri ile almaktadırlar. Borç veren şahıslar kendi istekleri ile verdiklerinden dolayı borcun yükünü hissetmezler. Çünkü devlete borç vermelerinin karşılığında faiz geliri ve bir takım imtiyazlar elde ederler. Ancak borçlanma belgelerinin faizleri gelecek nesillerin ödeyecekleri vergilerle finanse edilecektir. Bu durumda borç yükü gelecek nesillere aktarılacaktır. Borcun anapara ve faiz ödemeleri, borçlanmanın yapıldığı dönemdeki kuşakların ödemiş oldukları vergilerle finanse edilirse, borç yükü gelecek nesillere yansıtılmamış olacaktır. Buchanan’a göre borçlanmanın gelecekte ödenecek vergilerle karşılanması nedeniyle, borç yükü gelecek kuşaklara yansıtılır (Erol, 2004: 82).

1.10.7. Çoğaltan Etkisi

Az gelişmiş bir ülkede devlet borcu olarak sermaye akımının etkisi belirli şartlarda çoğaltan etkisi yaratabilmektedir.

Çoğaltan, belirli otonom (bağımsız) değişkenlerdeki artış ve azalışların milli gelir seviyesinde değişikliği ifade eden bir katsayıdır. İlk olarak 1931 yılında Richard Ferdinand Kahn tarafından istihdam açısından açıklanan çoğaltan kavramı daha sonra John Maynard Keynes tarafından gelir teşekkülünün analizinde kullanılan bir araç haline getirilmiştir (Edizdoğan, 1998: 97).

Çoğaltan analizlerin uygulanmasında genellikle, kaynakların tam istihdam seviyesinde olmadığı farz edilmektedir. Böylece nominal gelirdeki bir değişme reel gelirden aynı miktarda bir değişme ortaya çıkaracaktır. Birçok yazar dış ticaret çarpanının, ülke ekonomisi üzerindeki etkilerini inceleyip, ortaya çıkacak durumu formüleştirmeye çalışmışlardır. Bu konuda ilk akla gelen iktisatçılar, Keynes, Clark, Harrod, Domar, Haberler, Polak'dır. Polak ve Haberler'in görüşlerine göre en uygun dış ticaret çarpanını Colin Clark elde etmiştir (Açba,1991: 51).

Colin Clark'ın formülü şu şekildedir:

$$Y = (V + X) * \frac{1}{1 - c + qd, e, f} \quad (1.5)$$

Bu formülde Y= milli gelir, V= iç yatırımlar, X= ihracat, c= marjinal tüketim eğilimi, q= marjinal ithalat eğilimi, d iç yatırım için sermaye malları ithalatı f de yabancı sermaye için sermaye malı ithalatını göstermektedir. Dış borç ihracatın içinde kabul edilmektedir. Çünkü dış borç ihracat gelirlerine ilave edilen bir gelir gibi ekonomiye etki edecektir.

Colin Clark'ın formülü genel bir formüldür. Bu genel formülü kullanarak dış borçların ekonomi üzerindeki etkisini belirli varsayımlar altında göstermesi mümkün olabilecektir. Varsayımlardan birincisi, az gelişmiş ülkelerin iç tasarrufları ile yaptıkları yatırımların sabit ve otonom yatırımlar olarak kabul edilmesidir. İkincisi ise, dış borcun doğrudan doğruya yatırımlar için kullanıldığı farz edilmesidir. Bu durumda, dış borcun ülke ekonomisi üzerinde iki yönlü etkisi olacaktır. Birincisi

yatırım olması nedeniyle gelir üzerindeki etkisi, ikincisi ise yatırımlardan dolayı ihracat üzerindeki etkisidir. Burada borçların taksit ve faiz ödemelerinden dolayı ortaya çıkan kayıpların formül üzerinde gösterilmesi gerekmektedir. Dış borçlar eski borçların itfası ve faizleri için ödenmeyip yatırımda kullanıldığında ve sadece yeni borcun taksit ve faizleri dikkate alındığında formül şu şekle gelecektir (Açba, 1991: 51-52).

$$Y = [(V + X) * 1 / (1 - c + qd, e, f)] - F \quad (1.6)$$

F=Dış borçların yıllık faiz ve taksitini göstermektedir.

Milli gelir analizlerinde kullanılan genel formülü kullanarak dış borcun üzerindeki etkisini daha açık bir şekilde göstermek mümkündür.

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (1.7)$$

Bu formülde Y= nominal milli geliri, C= tüketim harcamalarını, I= yatırım harcamalarını, X= ihracatı ve M= ithalatı ifade etmektedir. Dış borç sermaye akımı olarak ülkeye girdiğinde bu formül;

$$Y = C + I + G + [(X - M) - F] \quad (1.8)$$

Bu formül (1.8)'de olduğu gibi ihracat (X) içinde dış borçta bulunmaktadır. Çünkü dış borç ihracat gelirlerine ilave edilen bir gelir gibi ekonomi üzerinde etki gösterecektir.

(1.8) no'lu formülde faktörler bağımsız değişken değildirler. Formülü açıklığa kavuşturmak için:

I= 0, G= 0 ve C= (d+e)Y, M=qdy ve F'nin belirli bir dönem sonunda söz konusu olacağından, F= 0 varsayımından hareketle formül (1.8)'den:

$$Y = (qd + Ce)Y + [X - qdy]. \quad (1.9)$$

elde edilir.

Çünkü birinci dönemde F=0'dır.

$$Y = (qd + Ce)Y + [X - qdy] = X \text{ 'den hareket ederek;}$$

$$Y = X \frac{1}{1 - (qd + Ce) + qd} \quad (1.10)$$

Bu denklem dış borcun ilk dönemde milli gelirde yarattığı artışı açıklamaktadır. İkinci dönemdeki etkilerini göstermek için borç taksitlerini ve faizlerini denklemden çıkartıp çoğaltan katsayısı ile çarpmak gerekmektedir.

$$Y_2 = [(X * 1 / (1 - (qd + Ce) + qd)) - F] * \frac{1}{1 - (qd + Ce) + qd} \text{ 'dir.} \quad (1.11)$$

Bu denklem dış borcun milli gelir üzerindeki olumlu ve olumsuz etkisini göstermektedir.

$$F, X * \frac{1}{1 - (qd + Ce) + qd} \quad (1.12)$$

Dış borçlanma ile elde edilen gelir artışına etki eden faktörlerin içeriğini belirttiğimizde formül daha açıklığa kavuşur ve hangi şartlarda dış borcun olumlu ve olumsuz etkisi olacağı açıklanabilir (Açba, 1991: 53).

Başta dış borcun faizi, komisyon ve buna benzer masraflarının düşük tutulması gelir artışını olumlu yönde etkileyecektir. Diğer taraftan tüketim ve ithalat eğiliminin büyük ve küçük olması gelir artışını farklı etkileyecektir. Eğer ithalat eğilimi tüketim eğiliminden büyükse çarpan katsayısının değeri küçülecektir. İthalat eğilimi tüketim eğiliminden küçükse çarpan katsayısının değeri büyüyecektir. İthalat eğilimi ülkenin sosyal iktisadi şartlarına bağlı olduğu gibi uygulanan yatırım politikalarına da bağlıdır. Ülkedeki yatırım çarpanı katsayısı büyükse, dış borcun milli gelir artışı üzerindeki etkisinin de yüksek olması beklenir (Açba, 1991: 53).

1.10.8. Yatırımlar Üzerindeki Etkisi

Dış borçlanma şartlarının değiştirilmesi ve kredi oranlarının değiştirilmesi şeklinde iki şekilde yatırımlar üzerinde etki yaratabilmektedir (Meriç, 1997: 98).

Borçlanma şartlarının değiştirilmesinde; borçlu ülkelerin borçlarının tamamını ödeyemediği, bu sebeple belli ödeme miktarının borç veren ülkelerle borçlu ülkeler arasındaki anlaşma sürecine bağlı olarak belirlendiği durumdur. Burada ödenecek

borç miktarı, çoğunlukla borçlu ülkenin borçlanma anlaşmasından doğan borcundan çok, ülkenin ekonomik gücüne bağlıdır. Böyle bir durumda borçlu ülkenin ekonomik gücü artıkça elde edilen gelirin büyük bir kısmı borç geri ödemelerine ayrılacaktır. Böylece yatırımların bir kısmı borç geri ödemelerine kullanılacaktır ve bu sebeple de borçlu ülkenin toplam tüketimini artırmayacaktır. Artan dış borç yükü, yatırımlara teşviki azaltarak ve mali kaynakların yeterli olmamasına rağmen sermaye hareketlerini teşvik ederek, sürekli ve geleceğe ait üretim üzerinde “vergi” gibi bir etki meydana getirebilecektir. Borçlanma şartlarının değiştirilmesinin yatırımlarda teşviki azaltıcı etkisi, hükümeti ekonomiyi düzenleme konusunda olumsuz etkilemekte ve ayrıca özel sektörün de sadece yurt içinde faaliyet göstermesine neden olmaktadır (Meriç, 1997: 98-99).

Kredi oranlarını belirleme yönteminde ise, yeterli ekonomik gelişme göstermeyen borçlu ülkenin yeni dış borçlar elde etmemesi durumunda ortaya çıkabilmektedir. Tasarruf–yatırım dengesinin sağlanabilmesi için yurt içi faiz oranlarının, ülkenin yatırım imkânlarını etkileyebilecek şekilde uluslararası mali piyasalardaki faiz oranından yüksek olması gerekmektedir. Kredi oranlarının belirlenmesi ve borçlanma şartlarının değiştirilmesinin oluşturduğu etkiler çoğunlukla birbiriyle bağlantılı olmalarının yanı sıra, birlikte de ortaya çıkabilmektedirler (Meriç, 1997: 99).

Gelişmekte olan ülkeler için, dış borçlar ekonomik kalkınma politikalarının bir aracı olarak kullanılabilir. Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra destek ile kalkınma modeli çok yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Dış borçların ekonomik kalkınmanın bir aracı olarak kullanılması için, kalkınma amaçlı uygulamalara yer verilmelidir. Ekonomik kalkınmanın sağlanması için alınan borçların kalkınma amacına yönelik uygulamalara kanalize edilmesinin yanı sıra, iyi bir borç yönetimini de gerektirmektedir (Sugözü, 2010: 51-52).

1.10.9. Sosyal Açıdan Etkileri

Temel sosyal yatırımların artması ile eğitim, sağlık seviyesi yükselmektedir. Toplumun yüksek bir eğitim seviyesine sahip olması ve sağlıklı durumda olması iktisadî faktörlerin verimliliğini artırır. Verimi artan iktisadi faktörlerle daha çok

gelir sağlanması dolayısıyla genel refah seviyesinin artması sağlanmaktadır. Toplumun eğitim seviyesi ve fertlerin sağlığı, sağlıklı ve huzurlu yaşama şartlarının oluşumunda en önemli faktörlerdendir (Şenel, 1994: 48).

Dış borç ödeyen nesil ürettiği bir kısım kaynakları borç ödemek için karşılıksız olarak ihraç ettiği için borç yüküne katlanmak zorundadır. Ancak alınan borçlar, ülkede borcun faizinden daha fazla miktarda üretim artışına neden olmuşsa, ödemeyi yapan nesil borcun yüküne katlanmak zorunda kalmamaktadır (Bulutçuoğlu, 1988: 530).

Dış borç stokunun, yıllardan beri sürekli artması, borç anapara ve faizlerinin ödenmesinin getirdiği sıkıntılar öncelikle devletin temel görevlerini yapamaz hale gelmesine neden olmaktadır. Bütçenin yaklaşık % 50'si ve nerede ise vergi gelirlerinin tümü faiz ödemelerine ayrılmış, sürekli bütçe açıkları veren, borç ödemek için tekrar borçlanmaya ihtiyaç duyan bir borç kısır döngüsüne girmiş bir devletin, eğitim, sağlık, güvenlik, adalet hizmetleri gibi temel görevlerini hakkıyla yerine getirebilmesi mümkün görünmemektedir (Akdiş, 2003: 13).

Dış borç alındığında birtakım kaynaklar karşılıksız olarak ülkeye girdiğinden, milli gelirin artışı, ödendiğinde ise milli gelirin azalışı söz konusu olmaktadır. Dış borçlar alındığı zaman ülkeyi zenginleştirdiği halde, ödendiği zamanlarda ülkeyi fakirleştirici bir etki yaptığından toplumun borcun yüküne katlanması gerekmektedir. Bu durumda millî gelirdeki azalışı telafi edecek politikalar uygulanması gerekmektedir. Dış kaynaklardan sağlanacak fonların, milli gelirden borcun itfası ve faizleri için gerekli miktardan daha fazla artışa yol açacak şekilde kullanılması durumunda gelecek kuşaklara daha fazla fayda sağlayacaktır.

1.11. DIŞ BORÇLANMAYA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

Devlet borçlanmasına ilişkin literatürde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Dönem dönem ülkeler bu görüşler çerçevesinde iktisat politikaları oluşturmuşlardır. Çalışmanın bu bölümünde dış borçlara ilişkin teorik görüş ve modeller açıklanarak, birbirleriyle olan etkileşimleri ve karşılaştırmaları açıklanmaya çalışılacaktır.

1.11.1. Klasik Görüş

Klasik görüş, kaynakların etkin ve verimli dağıtılmasında serbest piyasa mekanizmasını ön plana çıkaran ve devlet müdahalelerinin en düşük seviyede kalmasını savunan ekonomik felsefedir. Klasik düşünürler göre devlet, ekonomik ve sosyal amaçlı müdahalelerden sakınarak, kamu harcamalarını düşük seviyede tutup bütçe dengesini sağlamakla görevlidir. Onlara göre devletin temel fonksiyonları; eğitim, sağlık, güvenlik, adalet, gibi temel hizmetlerle sınırlandırılmalıdır. Savaş, doğal afetler gibi olağanüstü durumlarda borçlanmaya başvurabileceğini ancak bunun da sınırlı düzeyde olması gerektiğini savunurlar. Olağanüstü durumların ortadan kalkması durumunda da biriken borçların kapatılması gerektiğini düşünürler. Kısaca borçlanmaya iyi gözle bakmazlar. Ancak devletlerin, üretken sermaye projelerini finanse etmek ve sermaye yatırımları gerçekleştirmek için borçlanmalarını uygun bulmaktadırlar.

Merkantilistler, kamu borçlarına olumlu yaklaşmaktadırlar. Kamu borçlarını servetin bir bölümü olarak görmektedirler. Devlet borçlarına ödenen faizleri ise, sadece vergi mükelleflerinden borç verenlere bir kaynak aktarması niteliğinde olduğunu düşünmektedirler. Kamu borçlarının ekonomi üzerinde herhangi bir etkisi bulunmadığını ifade etmektedirler. Devlet borçları sağ elin sol ele borç vermesi gibi düşünülmüş ve bu işlemin devletleri ne daha fakir ne de daha zengin yapacağı belirtilmektedir (Mundell, 1993: 8).

David Hume ise merkantilistlerin görüşüne şiddetli karşı çıkmıştır. Ona göre devlet borçlarının birtakım olumsuz etkileri bulunmaktadır. Artan devlet borçlarının ekonomide enflasyonist bir etki yaratacağını düşünmektedir. Devlet borçlarının faizlerinin ödenmesi için vergilerin artırılması gerektiğini böylece rantıye sınıfına yönelik transfer ödemelerinin artacağını, bunun sonucunda rantıye sınıfının büyüyeceğini savunmaktadır. Buna bağlı olarak üretken sınıfların küçüleceğini açıklamaktadır. Dış kaynaktan sağlanan kamu borçları ülkeyi dışa bağımlı hale getirmektedir. David Hume bundan dolayı, devlet borçlarının artmasına izin veren bir ekonominin sonunda yıkılacağını açıklamaktadır (Savaş, 2000: 215).

David Hume'a göre borçlanmanın beş sakıncası vardır: Bunlardan ilki, halkın yatırımlar yerine devlete borç para vermesi bunun sonucunda da istihdam ve yatırımların azalmasıdır. Kamu borçlanma araçlarının para gibi kullanılabilir olması nedeniyle altın ve gümüşün değerini kaybetmesi ikinci sakıncasıdır. Üçüncüsü ise, devlet borçlarının faizlerinin ödenmesi için vergilerin artırılması ve bunun da gelir dağılımını fakir kesimin aleyhine olumsuz yönde etkilemesidir. Dördüncü sakıncası, borçların yabancıların eline geçmesi ve bu nedenle yabancıların etkisi altına girilmesidir. Borçların rantıye sınıfı oluşturması ve bu rantıye sınıfın hayatlarını hiç çalışmadan geçirmesi ve garanti altına alması beşinci sakıncasıdır (Bağcı, 2001: 19).

Klasik iktisatçılardan Adam Smith'in borçlanmayı ilişkin düşünceleri aşağıdaki gibi özetlenebilir (Bağcı, 2001: 20 ve Mundell, 1993: 22-23):

—Kamu harcamalarını borçlanarak sağlamak halkın üzerinde ki vergi yükünü azalmasına neden olmaktadır. Fakat bu durumda harcamaların yükünü gelecek nesiller çekecektir.

—Hükümetlerin vergi yerine borçlanmaya başvurması savaşların uzamasına neden olmaktadır.

—Faiz ödemeleri toplanan vergilere eşit olsa bile kamu borcunun varlığı ekonomiye bir yük getirmektedir.

—Borçların ödenmesi için vergilerin artırılması gerektiğinden ve vergiler ekonomik olarak etkin olmadığından, borçlanma genel olarak ekonomik faaliyetleri daraltıcı yönde etki göstermektedir.

—Küçük ülkelerin borçlanması bağımsızlıkları açısından tehlikeli olabilmektedir.

—Smith, kamunun borçlarının geri ödenmesini garantili görmemektedir. Belirli bir seviyeye ulaşan devlet borçlarının iflas etmek veya diğer yollara başvurulmak suretiyle hiçbir zaman ödenmeyeceğini ileri sürmektedir. Bu durum kamunun vergi toplama gücünün sınırsız olmadığını, diğer özel kuruluşlar gibi kamunun borçlanma krizlerine düşebileceğini ifade etmektedir.

—Kamu borçları, yüksek vergilemeye neden olan bir seviyeye ulaştığı durumlarda, devletlerin bu sorunu harcamaları kısarak çözmesi gerekmektedir. Savunma harcamalarında kesinti yapma imkânı mümkün olmadığından, ithalat harcamalarında kesinti yapılabilir.

Borçlanma ile ilgili modern tartışmanın en önemli noktasını koyan 19. Yüzyıl iktisatçısı David Hume'dir. Kamu harcamalarının finansmanında vergileme karşısında borçlanma tercihinin bir ekonomide gerçek faaliyet düzeyini etkilemediğini savunan ilk iktisatçıdır.

Ricardo, harcamaların vergileri artırarak karşılanması ile borçlanarak karşılanması arasında bir fark olmadığını ifade etmiştir. Çünkü her iki yöntemde de ülkenin kullanılabilir kaynakları aynı miktarda azalmaktadır. Ricardo borçlanmayı iki nedenden dolayı sakıncalı bulmaktadır. Birincisi borçlanma, gerçek durumu gizleyerek halkın daha az tasarruf etmesine neden olmasıdır. İkincisi ise, borçların faizlerini ödemek için vergilerin artırılması gerekeceğinden, yüksek borçlu ülkelerden sermayenin kaçma ihtimalinin bulunmasıdır (Bağcı, 2001: 22).

Ricardo'nun görüşleri Adam Smith'in görüşlerinden farklıdır. Ricardo, özel tüketimin kamu harcamaları kadar düştüğünü ileri sürerken Smith, kamu harcamalarındaki artışlardan bir kısmının yatırımların azaltılması suretiyle karşılanabileceğini, başka bir ifade ile özel tüketim harcamalarına konulan vergi kadar düşmeyeceğini ileri sürmektedir (Bağcı, 2001: 22).

Ricardo'ya göre, yatırım veya tüketimin azaltılması arasındaki seçim, kamu harcamalarının vergilerle mi ya da borçlanma ile finanse edileceğine büyük ölçüde bağlıdır. Eğer harcamalar vergilerle finanse edilmişse, tüketim bununla aynı oranda azalacaktır. Eğer borçlanma ile finanse edilmişse, tüketim faiz ödemeleri kadar azalacak, kalan bölüm ise yatırımlardaki azalma ile karşılanacaktır. Kamu borçlanması özel sektör borçlanmasını dışlarken kamu harcamaları özel sektör harcamalarını dışlayacaktır (Mundell, 1993: 31).

Ricardo, diğer tüm klasik iktisatçılar gibi kamu açıklarına karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre kamu açıkları, kaynakların verimli alanlardan verimsiz alanlara kaydırmanın sebebi ve sonucudur (Bağcı, 2001: 22).

1.11.2. Keynesyen Görüş

Keynesyen iktisat, 1929 yılında yaşanan büyük ekonomik kriz sonucu ortaya çıkan toplam talep yetersizliği ve işsizlik gibi sorunları gidermek amacıyla Keynes'in öncülüğünde ortaya konulan politikaları esas alan bir makro ekonomi modelidir. Bu görüşü benimseyen iktisatçılar arkasında yaptırım gücü bulunan bir mekanizma tarafından geliştirilecek politikalarla iktisadi sorunların çözümlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu yüzden Keynesyen iktisat teorisinde, sınırlı devlet düşüncesinin yerini müdahaleci devlet felsefesi almıştır (Çoban, 2009: 45). Keynesyen teoride, borçların miktarının bir önemi yoktur. Borçlar tam istihdamı sağlamak amacıyla azaltılabilir veya çoğaltılabilir. Keynesyen iktisada göre kamu harcamalarının borçla finansmanı sağlanabilir.

Keynes, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarında ve büyüme süreçlerinde birtakım aksayan yanları olduğunu bu eksiklikleri gidermek için dış borca ihtiyaç olduğunu savunmaktadır. Dış borçlanmanın ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkileyeceğini söylemektedir.

Keynesyen teori, yatırımlar ve kamu harcamalarındaki değişikliklerin ekonomi üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi konusunda Klasik teoriyle tamamen zıttır. Klasiklere göre, borçla finanse edilen kamu harcamalarındaki bir artış, özel tüketim harcamalarını veya yatırımları aynı oranda azaltmaktadır. Açık bir ekonomideki sermaye ithalatı, kamu harcamalarını sadece faiz ödemeleri kadar azaltmaktadır. Öte yandan Keynesyen teoride, kamu harcamaları istihdam ve gelir üzerinde bir çarpan etkisi ortaya çıkarmaktadır. Kamu harcamalarının borçlanma ile finansman yöntemi, bu çarpan etkisini yok edecek güce sahip değildir. Bunun anlamı, tüketimin ve kamu harcamalarının aynı yönde hareket ettiğidir (Bağcı, 2001: 25).

Keynesyen politikaları uygulayabilmek için hükümetin borçlanması ve bütçe açıkları üzerindeki etkisi önemsenmemiştir. Bu açıdan yaklaşıldığında kamu borçlarının kuşaklar arası etkisi dikkate alınmamıştır. Yapılan borçların finansmanı gelecek dönemdeki vergi mükelleflerini olumsuz bir şekilde etkilemeyecektir. Mali sorumluluğun sağlanması için mevcut olan ahlaki engeller aşınmaya maruz kalmıştır ve onun yerini alabilecek başka bir şey de ortaya konulamamıştır. Politikacılar

borçlanarak harcama yapmayı, vergilemeye tercih etmişlerdir (Buchanan, 1997: 120).

Keynesyen görüş, devletin ekonomik hayata müdahalesini ve bunun en üst düzeylerde gerçekleşmesini savunmaktadır. Borçlanmayı da önemli bir gelir kaynağı olarak kabul etmektedir. Keynesyen düşünceye göre, ekonominin daralma zamanlarında talebi artırmanın en önemli yolu kamu borçlanmasına yönelik politikaların izlenmesidir. Ancak sürekli borçlanma ile finanse edilen bütçe açıklarının, borçların faizi ile birlikte giderek artacağını savunan görüşlerde bulunmaktadır. Borçların faizi ile birlikte ödenmesi ek yükler getirecektir. Bu ek yüklerin karşılanmasında vergilere başvurulacaktır. Fakat borçlar etkin şekilde kullanılırsa milli gelire katkı sağlayacak, bunun doğal sonucu olarak ta faizin ek maliyeti ortadan kalkacaktır. Böylece borçlanmanın yol açtığı olumsuz etki önlenecektir.

1.11.3. Neo-Klasik Görüş

Keynes'in görüşlerinin Neo-klasik mikro iktisatla uyumlu hale getirilmesine yönelik makro modeller kurma çabaları sonucu oluşturulan ve akademik iktisada II. Dünya Savaşı sonrasında 1970'lerin başlarına kadar egemen olan yaklaşıma Neo-klasik görüş denilmektedir. Başlıca temsilcileri Hicks, Hansen, Samuelson'dur.

Neo-klasik görüşün temel amacı, düşük seviyedeki uzun dönem faiz oranı aracılığıyla sermaye birikimini teşvik etmektir. Büyüme sağlamada yatırım harcamalarının tüketim harcamaları kadar artırılması önemlidir. Bunun için de düşük oranlı faiz politikasına ihtiyaç vardır. Bütçe fazlası, genişletici para politikası tarafından yaratılan fazla likiditeyi çekmek için kullanılabilir. Bütçe fazlası kamu borcunun azaltılmasına yardımcı olacak, dolayısıyla faiz ödemeleri azalacaktır. Faiz ödemelerinin azalması nedeniyle vergilerde yapılacak indirimler verginin kapitalizeşyonuna neden olacak ve buna bağlı olarak tasarruflar artacaktır (Mundell 1993, 88-89).

Neo-klasik modelde bireyler tüketimlerini uzun dönemli ve kendi hayatları boyunca planlarlar. Bütçe açıkları, vergileri gelecek nesillere aktardığında hane halkı, tüketimi ve yatırımı teşvik eden olumlu bir servet etkisi ile karşılaşacaktır.

Bununla beraber, özel tasarruflar kamu tasarruflarındaki azalışı karşılayacak kadar artmadığından ulusal tasarruf azalacaktır. Böylece kapalı bir ekonomide, reel faiz oranı artmakta ve buna bağlı olarak da yatırımlar azalmaktadır. Açık ekonomide ise, sermaye akımları uyarılarak ve döviz kurundaki değerlendirme ile cari işlemler dengesi bozulmaktadır. Yurtiçi sermaye birikiminin azalması ya da artan dış borçluluk gelecekteki hayat standartlarını olumsuz şekilde etkileyecektir (Velthoven vd.,1993: 14).

Neo-klasik görüş, ekonomik kaynakların tam istihdamda olduğunu varsaymaktadır. Bireylerin rasyonel ve sınırlı bir ömre sahip olduğunu ve planlarını yaparken de sadece yaşam sürelerini dikkate almaktadır.

1.11.4. Post-Keynesyen Görüş

Post-Keynescilik, Keynes sonrası akım demektir. Buna Neo- Keynescilik akımı diyenlerde vardır. Keynes modelinin belli başlı yorumlarından biridir. Post Keynescilik görüşü temelde Keynes'in 1937'de Quarterly Journal of Economics'de yayınlanan "İstidam Teorileri" adlı makalesine dayanmaktadır.

Post-Keynesyen iktisatçılara göre, geleceğin belirsizliği nedeniyle bir ekonomi kendiliğinden tam istihdama ulaşmada yetersiz kalabilmektedir. Bu yüzden devletin ekonomiye müdahalesi zorunluluk haline gelmiştir.

1970'lerde ve 1980'lerde ilk kez, hükümetler, borçlanmayı kamu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanmışlardır. Buchanan'a göre, kişiler ya da kamu kesimi gelirlerini harcamazlarsa, yani tasarruf ederlerse, sermaye artışı sağlanabilir. Ama kişiler ya da kamu kesimi dönemsel gelirlerinden fazlasını harcarsalarsa sermayenin azalması söz konusu olacaktır. Cari tüketimi artırmak için borçlanmaya başvurmak, hem kişilere hem de hükümetlere gelecekteki gelirlerini kullanma imkânı sağlamaktadır. Bunun gibi tasarruf yapmak hem kişilere hem hükümetlere cari gelirlerini kullanarak gelecek dönemdeki tüketimlerini artırmalarını sağlayacaktır. Eğer borçlanma, sadece net sermaye yatırımlarını finanse etmek için kullanılırsa, oluşacak özel ya da kamusal etkiler zamansal bakımdan tarafsız olacaktır. Bu durumda beklenen gelirlerin şimdiki değeri değişmeyecektir (Buchanan, 1987: 7).

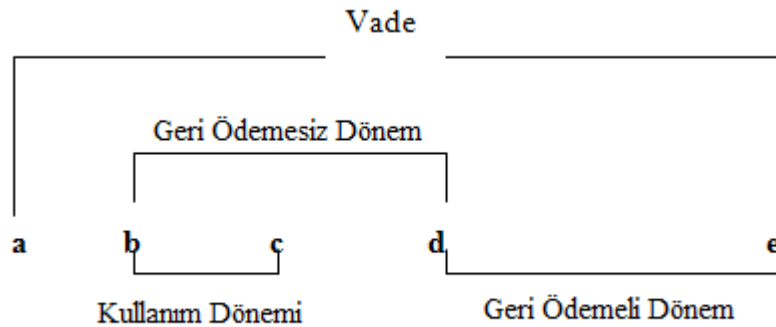
Piyananın sağlayamadığı bilgi akışını sağlamak, daha iyi bir ortam için kurumsal reformlar yapmak, tam istihdama ulaşmak için ekonomik bir plan uygulamak, ekonomide beklenmeyen gelişmeler ortaya çıktığında aktif politikalar uygulayarak devlete ekonomiye müdahalede bulunma görevleri yüklenmiştir. Bunları gerçekleştirmek için devlet, para politikası, maliye politikası ve gelir politikası uygulamıştır (Ataç, 2002: 111).

Eksik istihdam dönemlerinde devlet açık bütçe politikası uygulayabilir. İşsizliğin fazla olduğu dönemlerde denk bütçe politikası uygulamanın bir anlamı yoktur. Genişletici maliye politikası üretimin artması ve buna bağlı olarak da işsizliğin azalmasına neden olmaktadır.

1.12. DIŞ BORÇLARIN İŞLEYİŞİ

Dış borçların işleyiş mekanizması özellikle bazı kredilerde (örneğin sendikasyon kredileri ve tahvil ihraçları) farklılık gösterebilmekle birlikte, genel olarak bir dış kredinin alındığı tarihten geri ödemenin tamamlandığı tarihe kadar geçen evreler aşağıdaki şekil üzerinde gösterilmiştir.

Şekil- 1: Dış Borçların Genel İşleyişi

Kaynak: Akçay,1988: 42.

Şekildeki (a) noktası anlaşmanın yapıldığı tarihi göstermektedir. Çoğu zaman bu tarihle fiili kullanımın yapıldığı tarih aynı olmamaktadır. Diğer bir ifadeyle

sözleşmenin ya da kredi anlaşmasının imzalandığı tarih ile ilk kullanımın yapıldığı tarih arasına zaman girmektedir. Bu bazen kredi anlaşmasında yazılıdır, bazen ise tarafların ulusal hukuku buna neden olmaktadır. Örneğin, Türkiye’de bazı kredi anlaşmalarının yürürlüğe girmesi (TBMM)’nin ve Cumhurbaşkanının onayını takiben Resmi Gazete’de yayınlanmasına bağlı olabilmektedir. Bu bakımdan Kredi anlaşmasında zaman konusunda bir hüküm olmasa bile anlaşma tarihi ile ilk kullanımın yapıldığı tarih farklı olabilmektedir. Kredi genellikle kısım kısım kullanılır bir kerede kullanılmaz. Son kullanımın yapıldığı tarihi takip eden bu dönem, şekilde (b) ve (d) arasında sembolize edilebilmektedir (Sarı, 2004: 4).

Kredi anlaşmalarının geri ödemesi de genellikle bir kerede yapılmamaktadır, taksitler halinde yapılmaktadır. Şekilde (d) ile (e) arasında gösterilen bu dönem, bu özelliği gereği yine de bir süreç içermektedir. Kredinin vadesi ise (a)’dan başlayıp (e)’ye kadar devam etmektedir. İlk kullanım tarihi özellikle proje kredilerinde özel bir önem taşımaktadır. Zira kredinin ilk faiz ödemesi ve faiz yükümlülüğü ilk kullanımın yapıldığı tarihten sonraki dönem için ve ilk kullanım miktarı esas alınarak hesaplanabilmektedir (Sarı, 2004: 5).

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ VE DIŞ BORÇLANMA EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Çalışmamızın bu bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda ekonomik büyüme modelleri teorik yaklaşımlarla analiz edilecektir. İkinci kısımda ise, dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik yaklaşımlar incelenecektir.

2.1. EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ

Ekonomik büyüme sadece bir ekonomik olgu olup ekonominin üretim kapasitesinin artırılıp daha fazla mal ve hizmet üretilmesidir. Ekonomik büyüme reel GSYİH'da ve kişi başına reel GSYİH'daki artışlar ölçülmek suretiyle hesaplanır. Ekonomik büyüme üretim imkânları eğrisinin ve uzun dönem arz eğrisinin sağa kaymasıdır. Ekonomik büyüme niceliksel (kantitatif) bir değişmeyi ölçmektedir. Gelişmişlik düzeyi ve benimsemiş olduğu ekonomik sistem ne olursa bütün ekonomilerde ortak olan nokta üretim kapasitesinin artırılmasıdır. Kaynakların etkin ve verimli kullanımı, kaynakların miktarının artırılması ya da üretim kapasitesinin artırılması sorunu büyüme ve kalkınma disiplininin inceleme alanı içine girmektedir. Adam Smith başta olmak üzere pek çok iktisatçı büyüme olgusunu açıklamaya çalışmışlardır. Bunlardan en önemlileri Neo-klasik (Solow) Büyüme Modeli ve modelin eksiklikleri üzerine geliştirilen İçsel Büyüme Teorileri'dir.

1900'lü yıllarda ekonomik büyümeyi açıklayan teorilerde, sermaye birikimi önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat 1900'lü yılların sonuna doğru bu teoriler, uzun dönemli büyümeyi açıklamada yetersiz kalmışlardır. Bu amaçla bilgi birikimine, beşeri sermaye, teknolojiye önem veren teoriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

2.1.1. Klasik Büyüme Teorisi

18. yüzyılın son çeyreğinden ve 19. yüzyılın büyük bir bölümünü kapsayan dönem iktisat literatüründe klasik ekol olarak bilinmektedir. Klasik iktisatçılardan Adam Smith, Robert Malthus, John Stuart Mill, David Ricardo ve Karl Marx'ın analizlerinde büyüme sorunları önemli bir yer işgal etmiştir. Klasik büyüme teorisine göre, ekonomik büyümenin kaynağı sermaye birikimidir. Sermaye birikimine neden olan en büyük etmen ise kâr güdüsüdür. Kâr oranı ne kadar yüksekse yatırımlarda o oranda artacak, yatırımların artması da ekonomik büyümeyi sağlayacaktır. Klasik büyüme teorisi, ekonomilerin önce büyüyeceğini sonra uzunluğu her ekonominin yapısına göre farklı olan durgunluk aşamasına gireceği görüşündedir.

Aşağıda çeşitli bilim adamlarının görüşlerine göre kısaca klasik büyüme teorisi açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1.1.1. Adam Smith ve Büyüme Teorisi

Adam Smith'in ekonomik büyüme konusundaki düşünceleri "Milletlerin Zenginliği Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir Deneme" adlı eserine dayanılarak açıklanmaktadır. Ekonomik büyümenin açıklanışı sermaye birikimi, işbölümü ve uzmanlaşma, uluslararası ticaret, nüfus artışı ve görünmez el niteliğindeki fiyat mekanizması düşüncelerinin ortak bir sonucu şeklindedir. Adam Smith'te diğer klasikler gibi ekonomik büyümenin süreklilik arz etmeyeceğini, belirli bir büyüme sürecinden sonra ekonominin durgunluğa gireceğini belirtmektedir. Fakat durgunluğun kötü bir süreç olmadığını kabul etmekte bu yüzden de kendisinden iyimser bir klasik iktisatçı olarak bahsedilmektedir (Berber, 2006: 57).

Smith, iş bölümü ve sermaye birikimini iktisadi büyümenin temel faktörleri olarak görmektedir. Smith'e göre işbölümü, işçinin yeteneğini artırır, zaman kaybını önler ve işçiler işgücünün verimliliğini artıran makineler ve aletleri geliştirip, bunları işe uygularlar (Brue, 1994: 75).

Smith, sermaye birikimini işbölümünün bir sonucu olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. İşgücünün artan uzmanlaşma ile birlikte sermaye stokundaki genişleme verimlilik artışına yol açarak milli gelirin artmasına neden olacaktır. Milli gelirdeki

yükselme ise, toplumun eskisine göre daha fazla tüketmesine neden olacak ve bunun sonucu olarak da ülkenin refahı artacaktır (Taban, 2009: 15).

Ulusal milli gelirdeki artış, işgücünün daha fazla uzmanlaşmasına neden olacak ve piyasa genişleyecektir. Bundan dolayıdır ki, Smith'e göre, uluslararası ticaret önemli hale gelmektedir. Üretimin tümü tüketim mallarından oluşmamasından dolayı, daha yüksek milli gelir artışı aynı zamanda daha yüksek bir sermaye birikimine neden olacaktır. Ekonomik büyüme bu şekilde döngüsel bir biçimde gerçekleşecektir (Brue,1994: 90).

2.1.1.2. David Ricardo ve Büyüme Teorisi

Klasik iktisadi büyüme teorilerine en büyük katkı David Ricorda tarafından yapıldığı için klasik büyüme denildiğinde akla David Ricorda ve onun büyüme teorisi gelmektedir. Ricardo'nun büyüme modelinin temelini, 19 yüzyılın başında İngiltere'nin içinde bulunduğu fiili durumun incelemesi oluşturmaktadır. Temel varsayımlar bir yana bırakılırsa bu model, makro ekonomik gelir dağılımı modeli, olarak da kabul edilmektedir.

Ricardo, gelirin üretim faktörleri arasındaki dağılımını incelerken üç değişik gelir grubunu dikkate almıştır. Bu gruplar; işgücü, toprak sahipleri, müteşebbis ya da sermayedar sınıfıdır. Ricordo'ya göre üretim faktörlerinin uzun dönemde milli gelirden aldığı paylarda ki değişim doğrultusunda ekonomide büyüme ve durgunluk olmak üzere iki süreç yaşanmaktadır. Bunlar şu şekilde açıklanabilir: Büyüme aşamasında, başlangıçta kâr oranları yüksek olduğundan tasarruf ve sermaye birikimi de yüksek seviyelere ulaşmaktadır. Yüksek sermaye birikimi, üretim artışını teşvik etmektedir. Üretimi daha fazla artırma isteği ise işgücüne olan talebi de artırmaktadır. İşgücü talebinde ki artış, kısa dönemde reel ücretlerin asgari ücret düzeyinin üzerinde oluşmasına neden olmaktadır. Ayrıca ücret seviyelerinde ki artış Robert Malthus'un nüfus kanunu gereği nüfus artışını da beraberinde getirmektedir. Sonuçta, nüfus artacak, nüfus artışı tarım ürünlerine olan talebi artıracak ve buna bağlı olarak üretim teşvik edilecektir. Bu şekilde ekonominin büyüme sürecinin devam etmesi sağlanmaktadır (Berber, 2006: 62- 63).

Ricardo'ya göre, büyüme yatırımlardan kaynaklanmaktadır. Yatırımlar bir taraftan işgücünün verimliliğini artırırken, diğer yandan da toprağın verimini artırarak üretimin artmasına neden olmaktadır. Yatırımların artmasında kâr oranı önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca modelde üretim artışına bağlı olarak nüfusun artması, toplam hâsıla içinde ücretin ve rantın payını giderek düşürmektedir. Bu durum yatırımları durdurarak, sistemin durgunluğa girmesine neden olmaktadır (Taban, 2009: 18-19).

Ricardo'ya göre, ekonomide sabit sermaye ve teknik ilerlemenin artmış olması, ekonominin durgunluk noktasına gelişini sadece geciktirecek, ancak tamamen engellemeyecektir. Zaman içinde teknik ilerleme, üretim fonksiyonunu devamlı olarak arttıracaktır. Fakat sermayede azalan verim kanunu ve teknik ilerleme hızının düşüklüğü, ekonominin mutlaka bir durgunluk noktasına gelmesine neden olacaktır (Hiç, 1994: 20).

2.1.2. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Keynes'in temel makro ekonomik modelini uzun dönemli ekonomik büyüme problemlerinde incelenmesinde kullanan Harrod ve Domar'dır. Harrod ve Domar'ın modellerinde küçük farklılıklar olmakla birlikte yeterince benzer yanlarının olduğu için genellikle aynı isimle yani Harrod-Domar modeli olarak adlandırılırlar (Glade, 1973: 298).

Harrod ve Domar modelleri Klasik ve Keynesyen büyüme teorilerinin bir birleşimidir. Harrod ve Domar yatırımların ekonomi üzerinde önemli bir ikili etkiye sahip olduğunu açıklamaktadırlar. Yatırımlar talebi artırdığı gibi aynı zamanda kapasiteyi de artırmaktadır. Bu bağlamda Klasikler yatırımların kapasiteyi artırdığını, Keynesyenler ise yatırımların talebi artırdığını ifade etmektedirler. Harrod ve Domar yatırım, sermaye ve hâsıla gibi genel toplamları değişken olarak seçmişlerdir. Sermaye ve emeğin sabit teknoloji ile kullanıldığını ve hâsılanın sermaye-hâsıla oranı aracılığıyla sermaye stoku ile ilişkili olduğunu kabul etmektedirler (Ghatak, 1995: 42).

Harrod ve Domar modellerini aşağıda ayrıntılı bir şekilde ayrı ayrı incelenecektir.

2.1.2.1. Domar Büyüme Modeli

Domar'ın geliştirdiği ekonomik büyüme modeli, tam istihdamı korumak için gerekli olan milli gelir büyüme hızını tespit etmektedir. Diğer bir taraftan çalışmasında yatırımın ikili özelliği üzerinde durmuştur. Yani Keynes'in yatırımların gelir arttırıcı etkisini geliştirerek, yatırımların kapasite arttırıcı etkisinin de olduğunu açıklamıştır. Bu nedenle yatırımların istihdam üzerindeki etkisi daha karmaşık ve net değildir (Domar, 1957: 84).

Domar'a göre, tam istihdam sağlanacaksa, net yatırım, bir taraftan net tasarrufu diğer taraftan ekonominin sermaye stokuna artırarak, Domar'ın ekonomi ile ilgili büyüme analizine ortam sağlamaktadır. Domar'ın ekonomik büyüme ile ilgili hâkim görüşü, net yatırımın verimli kapasiteyi artırması ve böylece de ekonominin büyümesine neden olmasıdır. Domar, net yatırımın kapasite yaratma etkisini veri olarak alınca, zaman içinde tam istihdamı sağlayarak, gelirin hangi oranda büyümesi gerektiğini belirlemeye çalışmaktadır (Domar, 1947: 38). Domar'ın oluşturduğu analitik çerçeve uzun dönemi incelemesi ve bazı yeni unsurları içermesine rağmen, genelde Keynesyen özellikler taşımaktadır.

2.1.2.1.1. Modelde Kullanılan Kavramlar ve Varsayımlar

Domar'ın büyüme sürecinin analizinde kullanılan kavramlar ve varsayımlar aşağıda incelenmektedir.

— *Tasarruf eğilimi*: Herhangi bir gelir seviyesinde tasarrufun gelire oranı şeklinde ifade edilmektedir. Domar S/Y oranının sabit olduğunu varsaymaktadır (S: Tasarruf, Y: Gelir). Bunun anlamı onun uzun dönem tasarruf fonksiyonu ile çalıştığıdır. Aynı zamanda, marjinal tasarruf eğilimi ($c=\Delta S/\Delta Y$), ortalama tasarruf eğilimine (S/Y) eşittir. Çünkü matematiksel olarak ortalama tasarruf eğilimi, marjinal tasarruf eğilimine eşit olmadığı zaman sabit değildir. Analizde marjinal ve ortalama tasarruf eğiliminin ikisi de α ile gösterilmiştir. Keynesyen ekonomik sistemde olduğu gibi Domar'ın analitik sisteminde de, ortalama tasarruf eğiliminin önemi, tasarruf miktarını belirlemesi ve bu miktar tasarrufun tam istihdam gelir seviyesine ulaşmada yatırıma konu olması açısından önem taşımaktadır. Marjinal tasarruf eğiliminin

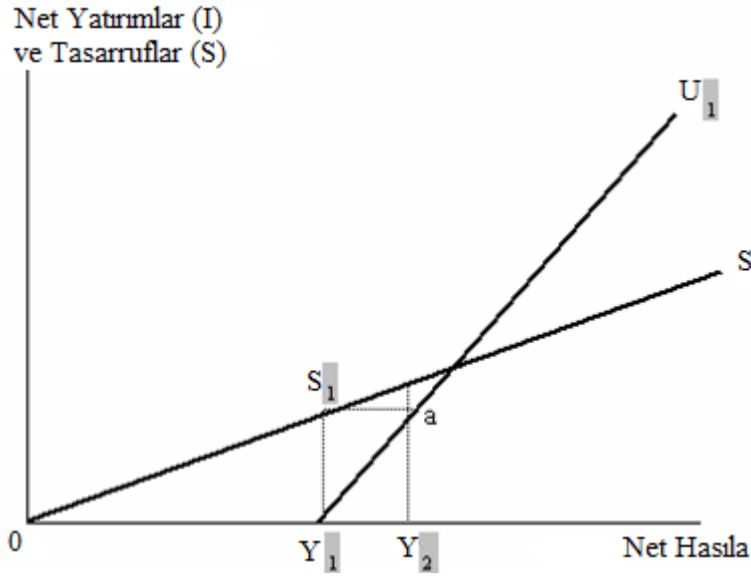
önemi ise çoğaltanın değeri yönünden anahtar durumda olmasından kaynaklanmaktadır (Peterson, 1994: 497).

— *Sermaye-çıktı oranı*: Sermaye katsayısı olarak da adlandırılan bu oran ekonominin sermaye stokunun (K), tam kapasite üretimine (Y) veya çıktısına olan oranıdır. Esasen K/Y oranı ekonominin kapasitesini sermaye stoku kavramı ile tarif etmenin bir yoludur. Çünkü mevcut teknoloji seviyesi veri olarak alınınca, ortalama bazda, belirli bir miktar çıktıyı elde etmek için belirli miktar fiziki sermayeye ihtiyaç duyulacaktır (Peterson, 1994: 497). Sermaye hâsıla oranı bir ekonomide bir birimlik çıktı elde edebilmek için ne kadar yatırım yapılması gerektiğini gösteren bir orandır (Han ve Kaya, 2004: 273).

— *Marjinal sermaye-hâsıla oranı*: Marjinal sermaye hâsıla oranı, çıktıya belirli bir ek yapmak için ne kadarlık bir ilave sermayeye ihtiyaç olduğunu göstermek için kullanılmaktadır. Bu oran sermaye stokundaki değişmelerin (ΔK), hâsıla düzeyinde ki değişmelere (ΔY) oranıdır. Bu yüzden $\Delta K/\Delta Y$ oranı değişmemektedir. Aynı zamanda analizi basitleştirmek için ortalama hâsıla oranının (K/Y), marjinal sermaye hâsıla oranına ($\Delta K/\Delta Y$) eşit olduğu kabul edilmektedir. $K/Y = \Delta K/\Delta Y = v$ şeklinde yazılabilmektedir. Bu eşitlikteki v , sermaye hâsıla katsayısını temsil etmektedir (Parasız, 2003: 90).

Şekil-2’de üretim ve kapasite yatay ekseninde, tasarruf ve yatırım ise dikey ekseninde gösterilmektedir. OS doğrusu uzun dönem tasarruf fonksiyonunu ifade etmektedir. Ortalama ve marjinal tasarruf eğilimleri birbirine eşit kabul edildiği için fonksiyon doğru şeklindedir. Eğimi de eşitlik varsayımına göre hesaplanabilmektedir. Y_1 tam istihdam gelir seviyesi ise, tam istihdam için bu gelir seviyesinde tasarruflar net yatırımlara eşit olması gerekmektedir. Bu mesafe Y_1S_1 ’dir. Y_1U_1 ekonominin marjinal sermaye-hâsıla katsayısını ifade etmektedir. Doğrunun eğimi marjinal sermaye-hâsıla oranına eşit olacaktır. Yatırım gelir döneminde Y_1S_1 aralığında devam ederse, ekonominin üretim kapasitesi üzerindeki etkisi aY_1 kadar olacaktır. Kapasite artışını temsil eden Y_1Y_2 aralığı, cari gelir dönemindeki Y_1S_1 miktarındaki net yatırımın bir sonucudur (Peterson, 1988: 666).

Şekil- 2: Marjinal Sermaye-Hâsıla Oranı

Kaynak: Peterson,1988: 666.

— *Sermaye katsayısının üretkenliği*: Genellikle büyümeyi konu alan ekonomi literatüründe ve Domar analizinde Y/K oranı ortalama bazda, sermaye için üretkenliğin bir ölçüsüdür. Bu, tam istihdam seviyesinde teşekkül eden çıktının (Y), iş gücüne (N) bölünmesiyle elde edilen emeğin ortalama üretkenliğini veren ölçüyle aynı anlamı taşımaktadır. Ekonominin kapasitesini veya ekonominin üretim potansiyelini belirlemede sık sık kullanılan önemli bir ölçüdür (Peterson, 1994: 499). Sermaye katsayısının verimliliği, bir ekonomide bir liralık yatırımın kaç liralık üretim sağladığını göstermekte kullanılan bir kavramdır. Domar modelinde ortalama sermaye verimliliği (Y/K) katsayısı ile marjinal sermaye verimliliği ($\Delta Y/\Delta K$) katsayısı birbirine eşit olarak ifade edilmektedir (Unay, 2001: 396).

Domar modelinde hâsıladaki artışın (ΔY), sermaye stokundaki artışa (ΔK) oranı s ile gösterilmektedir. Ortalama ve marjinal oranların birbirine eşit olduğu varsayılırsa s hem ex-post anlamda sermayenin ortalama üretkenliğinin bir ölçüsü ve hem de yeni sermayenin her bir dolarının ekonominin üretken kapasitesine yapacağı katkının bir ölçüsüdür (Peterson, 1994: 499).

Domar s sembolünü kapasite üzerindeki ek sermayeden kaynaklanan doğrudan ve şimdiki etkileri göstermede kullanılmasına rağmen bunun ifade ettiği özel oran ekonominin tamamı için uygun bir oran olmadığını ifade etmektedir. Çünkü yeni yaratılan sermaye malları mevcut sermaye harcamalarını kullanmaya neden olabilmektedir. Böylece, sermaye teçhizatı için artırılan tüm kapasite miktarı s 'den küçük olacaktır. Domar, ekonominin bütün üretken kapasite miktarını göstermek için σ sembolünü kullanmıştır. Bunu da yatırımın potansiyel sosyal üretkenliği (potansiyel social average productivity of investment) olarak adlandırmaktadır. Normal şartlarda σ , s 'den daha küçüktür (Peterson, 1988: 665).

Domar'a göre, yatırımın yanlış dağılımı veya yatırımın, teknolojik ilerleme ve emek artış oranından daha hızlı bir şekilde yapılması s ve σ arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Ayrıca σ diğer geleneksel kavramlardaki gibi diğer koşullar sabit varsayımına dayanmamaktadır (Domar, 1957: 90).

—*Modeldeki basitleştirici varsayımlar:* Domar modelinde basitleştirici şu varsayımlar bulunmaktadır (Berber, 2006: 113; Han ve Kaya, 2004: 274).

— Ekonomide devlet harcamaları bulunmamaktadır.

— Ekonomi dışı kapalıdır. Domar bu iki varsayımla, devletin ve/ veya uluslararası ekonomik ilişkilerin büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını savunmaktadır. Bu varsayımın amacı, analizi, özel sektör yatırımlarının kapasite artırıcı etkisi üzerinde yoğunlaştırmaktır.

— Üretimdeki bir artış aynı anda yatırım harcamalarını artırmakta, yatırım harcamalarındaki artış ise gelir artışına neden olmaktadır.

— Ekonomi tam istihdam denge seviyesindedir.

— Sermaye tek üretim faktörü olarak ele alınmıştır.

2.1.2.1.2. Kapasite Yaratma Süreci

Üretim kapasitesindeki artış genel ifadeyle doğal kaynaklar, sermaye ve üretim tekniğindeki değişimin bir fonksiyonudur. Doğal kaynaklar ve üretim tekniğindeki değişimi nicel olarak ifade etmek zor olduğu için Domar modelinde üretim

kapasitesindeki artış, sermaye ve sermayenin ortalama verimliliği ile ifade edilmiştir (Berber, 2006: 113).

Domar modelinde, sermayenin marjinal ve ortalama verimliliği birbirine eşit kabul edilmektedir. Yani, $Y/K = \Delta Y / \Delta K = \sigma$ 'dır. Diğer taraftan herhangi bir dönemde yapılan yatırım (I), sermaye stokundaki değişmeye (ΔK) eşittir. Yani $I = \Delta K$ 'dir. $\Delta Y / \Delta K = \sigma$ ifadesinde $\Delta K = I$ konulduğunda $\Delta Y / I = \sigma$ ya da $\Delta Y = I * \sigma$ sonucuna varılır. Kapasite artırıcı etki, ekonominin arz yönünü ilgilendirdiği için ΔY yerine ΔY_a kullanılırsa; üretim kapasitesindeki artış $\Delta Y_a = I * \sigma$ olur. Açık bir ifadeyle; (Berber, 2006: 113-114).

Üretim Kapasitesindeki Artış=Yatırım Tutarı*Sermayenin Ortalama Verimliliği'dir

Domar her yatırımın üretim kapasitesini artırdığını ve her yatırım artışının da milli geliri artırdığına dikkati çekmiştir. Domar'ın büyüme teorisine yaptığı en önemli katkı, yatırımın bu ikili özelliğidir.

Formülle gösterecek olursak:

$$\Delta Y = \Delta I * \frac{1}{\alpha} \quad (2.1)$$

$$\Delta I * \frac{1}{\alpha} = I * \sigma \quad (2.2)$$

Burada 2. 2 numaralı denklemin sol tarafı milli gelirdeki yıllık artışı ifade etmekte ve sistemin talep yönünü göstermektedir. Yatırım harcamasında meydana gelen belirli bir miktar artışın, toplam harcamada ve efektif talepte meydana getirdiği artış göstermektedir. Formüldeki $1/\alpha$ basit bir yatırım çarpanını ifade etmektedir. Milli gelir, yeni yatırımın çarpan etkisiyle artmaktadır. Denklemin sağ tarafı ise ekonominin büyüyebileceği oranı, yani arz yönünü ifade etmektedir (Domar 1957: 97-98).

Domar'a göre gelir seviyesi değişmeden kalırsa yeni sermayenin oluşturulmasıyla ilgili üç ihtimal bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yeni sermayenin kullanılmamasıdır. Bu durumda daha başlangıçta bu sermayenin üretilmemesi

gerekmektedir. İkincisi yeni sermaye daha önce üretilmiş sermaye için yapılan harcamalarda kullanılmaktadır. Bu da kaynak israfının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Üçüncü ihtimalde de yeni sermaye emek yerine kullanılmaktadır. Bu da önemli olmayan miktarda iradi işsizliğin artmasına sebep olabilmektedir (Domar 1957: 86).

2.1.2.1.3. İhtiyaç Duyulan Gelir Büyüme Oranı

Domar'ın modelinde yatırımlar büyümeyi sağlayan en önemli faktördür. Ekonominin sürekli tam kapasite ve tam istihdam milli gelir düzeyinde dengeye gelebilmesi için büyüme hızı ne olmalıdır? Yatırımların mutlak olarak yılda ΔI kadarlık bir artış gösterdiğini ve buna karşılık olarak gelirin mutlak olarak yılda ΔY kadar arttığı farz edilmektedir. Yani $\Delta Y = \Delta I * \frac{1}{\alpha}$ 'dir. Burada $1/\alpha$ yatırım çarpanıdır.

Domar'ın büyüme ile ilgili eşitlik şu şekildedir:

$$\frac{\Delta I}{I} = \alpha * \sigma \quad (2.3)$$

Eşitliğin sol tarafında yatırım harcamasında meydana gelen mutlak artış, yatırım hacmine bölünmektedir. Bu yatırımın yüzde kaç büyüdüğünü göstermektedir. Böylece eşitlikten $\frac{\Delta I}{I} = \alpha * \sigma$ hareketle, tam istihdamın korunması için yatırımın “ $\alpha * \sigma$ ” değerine eşit olan yıllık büyüme oranında artması sağlanmalıdır. Diğer bir ifadeyle, tam istihdamı devam ettirmek için tasarruf eğilimi (α) ile yatırımın potansiyel sosyal produktivitesinin (σ) çarpımına eşit olan bir yatırım büyüme oranına ihtiyaç duyulmaktadır (Domar, 1957: 91).

Domar modelinde, ortalama ve marjinal tasarruf eğilimi birbirine eşit ve sabit, ve ayrıca σ 'nin ortalama ve marjinal değerlerinin de birbirine eşit ve sabit olduğunu varsaydığı için yatırımın olduğu kadar gelirinde “ $\alpha * \sigma$ ” değerine eşit olan yıllık ve sabit bir büyüme oranı ortaya koyması gerekmektedir. Tam istihdamda dengeyi devam ettirebilmek için her yıl “ $\alpha * \sigma$ ” oranında büyüme gerçekleştirilmelidir. Bu cebirsel olarak şu şekilde gösterilebilir (Peterson, 1988: 671).

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \alpha * \sigma \quad (2.4)$$

Büyüme probleminde farklı açıdan şu şekilde yaklaşılabilir, $r = \alpha * \sigma$ veya $\alpha = \frac{r}{\sigma}$ eşitliği tam istihdam dengesinin korunması için gereken büyüme oranını göstermektedir. Bu ifadedeki α , işsizliğe ve enflasyona yol açmadan sürdürülebilecek olan tasarruf eğilimini göstermektedir. Birey odaklı bir ekonomide α istenildiği gibi değiştirilemeyeceğine göre, herhangi bir dönemde daha yüksek gelir ve istihdam seviyesine ulaşmak için yatırımların artırılması gerekmektedir (Kazgan, 2004: 249).

Buna göre, yatırım tasarrufun karşılığıdır şeklindeki Keynezyen ifadeler yeterli değildir. Bugünün yatırımı her zaman dünün tasarruflarını aşmalıdır. Şayet aşmazsa atıl kapasite ortaya çıkmaktadır. Tasarrufları biriktirip saklamak yeterli değildir. Paranın ekonomiye enjekte edilmesi her gün kesinlikle sağlanması ve bunun süreklilik kazanması gerekmektedir. Kısaca ekonominin sürekli olarak büyümesi sağlanmalıdır (Domar, 1957: 92).

2.1.2.2. Harrod Büyüme Modeli

Gelişmiş bir ekonomide büyüme sürecini tahlil eden Harrod analizi birçok yönleriyle Domar analizine benzemektedir. Ekonomistlerin Keynesyen gelir ve istihdam teorisinin temel kavramlarını genel ekonomik büyüme alanına kaydıran son teorik gelişmeleri tartışırken “Harrod-Domar” tipi analizlerden söz etmeleri gelenek haline gelmiştir. Fakat her iki ekonomistin de yaklaşımlarında görüşlerinin ayrı ayrı tartışılmasını gerektiren yeterli temel farklılıklar bulunmaktadır (Peterson, 1994: 515).

Literatürde Harrod modeli Domar modelinden çok daha fazla yankı uyandırmıştır. Harrod modeli büyük oranda Domar modelinden etkilenmiştir. Fakat büyüme sürecinde yatırım-üretim ilişkisini açıklaması Domar modelinden farklıdır. Domar, yapılan yatırımın üretim kapasitesini ne kadar artıracığı ve meydana gelecek gelir (talep) artışının tam kullanmaya imkân verip vermeyeceği konusunu incelemiştir. Domar’ın modeli geleceğe dönük bir analizdir. Harrod ise, üretim ve

gelir artışına bağlı olarak yatırımların ne kadar artırılabilceğini araştırmıştır (Berber, 2006: 124).

Domar'a göre kalkınmanın ana problemi, gelirin (talebin) artan kapasiteyi tam kullanacak düzeye çıkıp çıkmayacağı araştırılmasıdır. Harrod'a göre ise kalkınmanın en önemli sorunu, gelirin mevcut tasarrufları masnetmeye yetecek bir yatırım artışına imkân verecek bir düzeye çıkıp çıkmayacağıdır. Sorun analizlerde kullanılan araçlar bazında değerlendirilirse, Domar modelinde Çarpan mekanizması/ katsayısı kullanılmış iken Harrod Modelinde Hızlandırıcı prensibi/ katsayısı kullanılmıştır (Savaş, 1986: 322).

Harrod, Domar'ın incelediği gibi, dönem başı (ex ante) tasarruf ve yatırım eşitliğinin korunması için gerekli şartları incelemiştir. Fakat bunu yaparken büyüme sürecinde merkezi bir rol oynayan yatırım harcamalarını farklı bir şekilde ele almaktadır. Domar analizinde, cari yatırım harcamalarının gelecekteki üretim kapasitesi üzerinde ne gibi etkisi olacağını incelemiştir. Yapılan bu yatırımın cari gelir seviyesindeki tasarrufları karşılayacağı varsayılmaktadır. Domar'ın analizi bu anlamda ileriye dönük (forward-looking) bir analizdir. Çünkü böyle bir analizde, gelirin ve yatırımın gelecek dönemde ne kadar büyümelerinin gerektiği belirlenmelidir. Diğer taraftan, Harrod analizini şimdiki yatırım harcamalarının ekonominin reel gelir seviyesine verdiği tepkiye göre açıklamaktadır (Peterson, 1988: 677).

Harrod ve Domar analizlerinde yatırım harcamalarına farklı işlemler yapmalarına rağmen, bu analizlerde tasarruf fonksiyonuna aynı rolleri vermişlerdir. Her iki analizde de uzun dönem tasarruf fonksiyonuna, yani ortalama ve marjinal tasarruf eğilimi arasındaki eşitliğe bağlı kalınmıştır. Analizde planlanan (ex-ante) ve (ex-post) tasarrufların eşit olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca modelde sermaye hâsıla oranının sabit olduğu varsayılmıştır. Eğer dönemler içinde tam istihdamın korunması isteniyorsa, yatırım, sermayenin prodüktivite katsayısı ve hızlandırıcı gibi diğer değişkenlerin tasarruf oranına göre ayarlanması gerekmektedir (Nevile, 1962: 367-368).

Harrod analizinde, analitik araç olarak hızlandırıcı kullanılmaktadır. Hızlandırıcı sermaye stokundaki değişimin (ΔK) hâsıladaki değişime (ΔY) oranı olarak tanımlanmaktadır. Sermaye stokundaki değişim (I_n) aynı olduğundan dolayı $\Delta K/\Delta Y$ veya $I_n/\Delta Y$ oranı da hızlandırıcı olarak ifade edilmektedir. Hızlandırıcı katsayısı girişimcilerin üretim seviyesindeki bir değişmeye ne kadarlık bir yatırım ile karşılık vereceklerini göstermektedir (Savaş, 2000: 820).

Hızlandırıcı prensibi yatırımın belirleyicisi konumundadır. Bu prensibi planlanan yatırımların tespitinde kullanılır. I_p planlanan yatırım, k hızlandırıcı katsayısı olduğuna göre formül şu şekilde yazılabilir (Hiç, 1994: 84).

$$I_p = k (Y_t - Y_{t-1}) \quad (2.5)$$

Yatırım belirli bir dönemde sermaye stokuna yapılan net artışlar olup akım cinsinden bir kavramdır. Sermaye ise stok cinsinden bir kavramdır. Üretim ile sermaye stoku arasında paralellik arz eden bir ilişki bulunmaktadır. Yani üretim miktarını artırmak için daha fazla sermaye stokuna ihtiyaç vardır.

2.1.2.2.1. Harrod Büyüme Modeli'nin Temel Denklemi

Harrod'un temel denklemi aslında Domar'ın denklemi ile aynıdır. Domar'ın temel denkleminde ($g = \alpha \cdot \sigma$) sermayenin verimliliği ya da hâsıla-sermaye katsayısı (σ) kullanılmaktadır. Harrod denkleminde bunun tersi olan sermaye-hâsıla katsayısı (v) kullanılmaktadır. Bu katsayıdan yola çıkılarak temel denklem şu şekilde oluşturulmaktadır (Berber, 2006: 124-125).

$$k = (\text{sermaye-hâsıla katsayısı}) \quad (2.6)$$

$$\Delta K = I \quad (\text{yatırım, sermaye, stokundaki net artıştır})$$

$I = S$ ve $S = sY$ olduğundan bu değerler yerine konup gerekli işlemler yapılırsa,

$$k = \frac{\Delta Y}{\Delta K} ; k = \frac{I}{\Delta K} ; k = \frac{sY}{\Delta Y} \quad (2.7)$$

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{s}{k} \quad \text{ve} \quad g = \frac{\Delta Y}{Y} = \frac{s}{k} \quad (2.8)$$

yazılabilir.

Domar denklemi ile karşılaştırıldığında; $\alpha=s$ ve $k=1/\sigma$ olduğundan denklemlerin aynı olduğu görülmektedir.

2.1.2.2.2. Harrod Büyüme Modeli'nin Temel Varsayımları

Harrod, modelini aşağıdaki varsayımları esas alarak geliştirmiştir:

Modelde tasarruflara önemli görevler yüklenmiştir. Her iki analizde de uzun dönem tasarruf fonksiyonuna, yani ortalama ve marjinal tasarruf eğilimi arasındaki eşitliğe, bağlı kalınmaktadır. Her iki analizde de ex-ante ve ex-post tasarrufların eşit oldukları varsayılmıştır. Bunun anlamı “tasarrufun akort eden” durumda bulunmasıdır. Ekonomi de tam istihdamın devam etmesi isteniyorsa; yatırım sermayenin marjinal verimliliği ve hızlandırıcı gibi değişkenlerin tasarruf eğilimine ayak uydurmaları gerekmektedir (Peterson, 1994: 516).

Harrod, ortalama tasarruf meylili ile marjinal tasarruf meylinin sabit ve birbirine eşit olduğunu varsaymaktadır. Geliri Y , tasarrufu S , tasarruf meylini s , zamanı (ya da dönemi) t ile gösterirsek; t dönemi için tasarruf fonksiyonu $S_t=sY_t$ şeklinde yazılabilir. Burada ki tasarruf, “planlanan (ex-ante)” tasarruftur. Ancak, Harrod, planlanan tasarrufun mutlaka gerçekleşeceğini de kabul etmektedir. Dönem başı itibariyle, yani planlanan (ex-ante) tasarrufu P , dönem sonu itibariyle yani gerçekleşen (fiili ya da ex-post) tasarrufu ise R ile gösterirse, planlanan tasarrufun mutlaka gerçekleşeceği varsayımından hareketle $SR_t=SP_t$ eşitliği yazılabilir. Ayrıca, fiili (gerçekleşen) yatırım fiili (gerçekleşen) tasarrufa eşit olduğundan $IR_t=SR_t$ eşitliğini yazmak da mümkündür (Acar, 2008: 83-84).

Açıklanması gereken bir diğer kavram'da “planlanan yatırım” dır. Planlanan yatırım; planlanan tasarruf, fiili tasarruf ve fiili yatırım gibi faktörlerden tamamen bağımsız olarak oluşmaktadır. Bu sebeple, planlanan yatırımın (Ip_t) her durumda planlanan tasarrufa (Sp_t) eşit olması mümkün görünmemektedir. Çünkü tasarrufta bulunanlar ile yatırım yapanlar ayrı kişilerdir ve her iki grup da farklı şekillerde hareket etmektedirler. Bu şartlar altında, planlanan tasarrufla planlanan yatırımın eşit olması tesadüfe bağlı olmaktadır. Eğer eşitlik yoksa Harrod'a göre fiili yatırım planlanan tasarrufa uyacaktır. Bu durumda ise, ya yatırım fazlası ya da yatırım

eksikliği ile karşılaşmış olacaktır. $I_p < S_p$ (ya da $I_p < I_t$) ise, yani planlanan yatırım planlanan tasarrufun altında kalmışsa (ya da fiili yatırım planlanan yatırımı aşmışsa) ortaya istenmeyen bir yatırım (üretim) fazlası çıkmaktadır. Bu arzın talebi aşması demektir ki; stokların artmasına ve atıl kapasiteye neden olmaktadır. $I_p > S_p$ (ya da $I_p > I_t$) ise, yani planlanan yatırım planlanan tasarrufu aşmışsa (ya da fiili yatırım planlanan yatırımın altında kalmışsa) bu kez de ekonomide bir yatırım (üretim) eksikliği ile karşılaşmaktadır (Acar, 2008: 84).

Harrod'nu modelinde her biri farklı büyüme hızını temsil eden eşitlikler kullanılmıştır. Bu eşitliklerin temsil ettiği büyüme hızlarının karşılaştırılmasıyla dengeli büyüme hızının belirlenmesi yoluna gidilmektedir. Modelde kullanılan büyüme hızları şunlardır:

Garantili büyüme hızı (Warranted rate of growth)

Fiili büyüme hızı (Actual rate of growth)

Doğal büyüme hızı (Natural rate of growth)

2.1.2.2.3. Garantili Büyüme Hızı

Garantili büyüme hızı gerçekleştiğinde, herkesin memnun olacağı bir büyüklüğü ifade etmektedir. Özellikle ekonomik faaliyetlerin sonucuna göre yatırım planlaması yapan girişimciler için daha da önemlidir. Gerekli büyüme hızının gerçekleşmesi durumunda atıl kapasite oluşması veya kapasite fazlalığı gibi olumsuz bir durum ortaya çıkması mümkün değildir. Girişimcinin elinde mal stoku oluşmaz, üretilen malların tamamı satılır. Hallerinden memnun olan girişimciler bir sonraki dönem için de aynı miktarda üretim artışı planlarlar.

Harrod tarafından geliştirilen en önemli büyüme oranı garantili büyüme hızıdır (warranted rate of growth) ve G_w sembolü ile gösterilmiştir. Garantili büyüme oranı, Harrod tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: “gerçekleştirildiği takdirde, müteşebbisleri benzer bir ilerlemeyi sürdürmeye hazır olduklarını düşündüren bir büyüme hızıdır” (Harrod 1948, 82). Cebirsel olarak şöyle formüle edilmiştir.

$$G_w = \frac{\Delta Y}{Y} \quad (2.9)$$

Tatmin edici büyüme oranı kavramı şunu ifade etmektedir: Tüm ekonomi için öyle bir gelişme oranı vardır ki, bu gelişme oranı müteşebbisleri bütünü ile veya ortalama olarak ekonomik faaliyetlerin sonucu bakımından tatmin etmiş olmaktadır. Konu Keynesyen denge analizi çerçevesinde ele alınırsa, girişimciler, planlanan yatırımın ve tasarrufun dengede olduğu durumda tatmin olacaklardır. Fakat Harrod statik bir durumdan değil dinamik bir durumdan söz etmektedir. Şöyle ki, mutlak hacimle büyüyen planlanan yatırım, mutlak hacimle büyüyen tam istihdamla, yani planlanan tasarrufla dengede olması durumu açıklanmaktadır. (Peterson, 1994: 516-517). Devamlı gelişen bir ekonomide denge için gerekli şartı Harrod aşağıdaki şekilde formüle etmiştir (Harrod, 1948: 81).

$$G_w * C_r = s \quad (2. 10)$$

Bu formülde G_w garantili büyüme oranını, s ise uzun dönem tasarruf eğilimini göstermektedir ve Domar'ın analizindeki α ile aynı şeydir. Bu nedenle ortalama ve marjinal tasarruf eğilimleri eşdeğerdirler. Harrod tasarruf isteklerinin her zaman gerçekleştiğini, sonuçta planlanan tasarrufla (ex ante) gerçekleşen (ex post) tasarrufun her zaman eşit olduğunu varsaymıştır. Matematiksel olarak şu şekilde ifade etmektedir:

$$s = \frac{\Delta S}{\Delta Y} \quad (2. 11)$$

(2. 10) numaralı eşitlikte yer alan C_r değişkeni biraz karışık olduğu için biraz daha açıklamak gerekmektedir. Harrod C_r 'i sermaye ihtiyacı olarak ifade etmektedir. Başka bir ifade ile yeni sermaye gereksinimi yeni sermayeye ihtiyaç duyan hâsıla oranıdır. Harrod'a göre, sermaye-output oranı teknik bir ilişkiyi göstermektedir. Çünkü kendisinin de ifade ettiği gibi “mevcut üretim mevcut sermaye ile devam ettirilebilir ve ek sermaye ise sadece ek üretimi sürdürmek için gereklidir” görüşüne dayandığını açıklamaktadır (Harrod, 1948: 82).

Eğer kavramı harfi harfine anlamaya çalışırsak, üretimi artırmak için fazla sermayeye gereksinim duyulur ve bu fazla sermaye de üretim artışına tam yeterli, miktarda olacaktır şeklinde anlamsız bir sonuç çıkmaktadır. Gerçekte kapasite bilinen kesin bir büyüklük olmadığı için, sermaye output oranında bulunan teknik

ilişki şu anlamı ifade etmektedir. Firmanın verimli kapasitesinin üst sınırına yakın yerlerde girişimciler artan talep seviyesini karşılamak için ek üretim hazırlamak amacı ile daha fazla kapasiteye ihtiyaç duymaktadır (Peterson, 1994: 516-517).

C_r şu şekilde formülize edilmektedir:

$$C_r = \frac{\Delta K}{\Delta Y} = \frac{In}{\Delta Y} \quad (2.12)$$

C_r ekonominin sermaye ihtiyacı olarak tanımlanmasına rağmen, aynı zamanda yukarıda ki oran hızlandırıcı olarak da tarif edilmektedir. Bu anlamda C_r girişimci davranışını ifade etmektedir. Çünkü C_r hâsıla seviyesindeki değişimin uyardığı yatırım miktarını tanımlayan katsayıyı göstermektedir. Başka bir ifadeyle yukarıda ki denklemde yer alan ex ante veya planlanmış yatırım miktarı, üretimde daha önce meydana gelen değişmeye bağlı bulunmaktadır (Peterson, 1988: 680).

C_r ile ilgili yukarıda ki tariflerden hangisi büyüyen ekonomide denge şartını gösteren eşitlik (2.10)'deki anlamı vermektedir? Temelde her iki tarifte uygundur. Çünkü hızlandırıcı kavramının cari gelir döneminde yatırımın niçin özel bir seviyeye ulaşmış bulunduğunu açıklamak için kullanılabilir olmasına rağmen, sermaye ve üretim arasında teknik bir ilişkinin bulunduğu varsayılmadıkça hiçbir anlamı olmamaktadır (Peterson, 1994: 518).

Bu ifademizi açıklığa kavuşturmak için (2.10) numaralı denklemde G_w yerine $\Delta Y/Y$, C_r yerine $I_n/\Delta Y$ ve s yerine de S/Y yazarak temel denklem aşağıdaki gibi yeniden düzenleyelim:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{I_n}{\Delta Y} = \frac{s}{Y} \quad (2.13)$$

Eşitliğin sol tarafındaki ΔY 'ler birbirini götürüleceği için,

$$\frac{I}{Y} = \frac{s}{Y} \quad (2.14)$$

olmaktadır.

Sürekli gelişme dengesini açıklayan Harrod eşitliğinin temel anlamı öyle bir büyüme oranı olmalıdır ki, bu büyüme oranında zorunlu olarak planlanmış yatırım,

planlanmış tasarrufa eşit olması gerekmektedir. Hızlandırıcı kavramı açısından düşünüldüğü zaman, planlanmış yatırım üretimdeki yükselmeye bağlı olduğu için denge bakımından gerekli şart, cari gelir döneminin tasarrufunu masnetmek için yeterli miktarda yatırımı teşvik edecek seviyede üretim ve gelir artışı olması gerekmektedir. Şayet olaylar bu şekilde gelişirse, Harrod’unda ifade ettiği gibi “tatmin edici bir büyüme oranından” bahsedilebilir (Peterson, 1994: 518-519).

Harrod’un analizde üretimin emek (L) ve sermaye (K) gibi iki faktör kullanılarak yapıldığını ve bunların sabit oranlarda tek bir ürün üretmek için kullanıldığını varsayılmaktadır. Sabit oran varsayımı üretimde kullanılan sermayenin emeğe oranının veri olarak alındığı ve değişmediğini göstermektedir. Her bir dönemde hâsıladan tasarruf edilen kısmı s göstermektedir. Sermayenin yıpranma payını δ ifade etmekte ve $(0 \leq \delta \leq 1)$ ’dir. Bu sermaye stokundaki değişimi değerlendirme fırsatı vermektedir (Griffiths 2002, 326).

$$K = I - \delta K$$

$$K = sY - \delta K \quad (2.15)$$

Değişken üzerindeki nokta işareti değişkenin zamana göre türevini ifade etmektedir ve denklem (2.15)’deki her iki tarafın K ’ya bölünmesiyle sermaye stokundaki büyüme hızı elde edilir.

$$\frac{\dot{K}}{K} = \frac{sY}{K} - \frac{\delta K}{K} \quad (2.16)$$

Yıpranma payının sıfır olduğunu kabul edersek ve sermaye hâsıla oranını ve sembolü ile gösterirsek denklem (2.16) aşağıdaki gibi olur.

$$\frac{\dot{K}}{K} = \frac{s}{v} \quad (2.17)$$

(2.17)’deki denklem, büyüme oranının tasarruf oranı ve sermaye hâsıla oranı tarafından belirlendiğini ifade etmektedir.

Harrod'un garantili büyüme hızı denkleminde açıklamaya çalıştığı istikrarlı gelişmenin denge şartıdır. Bunun için de planlanan yatırım planlanan tasarrufa eşit olması gerekmektedir. Hızlandıran ilkesinden dolayı planlanan yatırım üretim artışına dayanmaktadır. Böylece denge şartı, geliri cari dönem gelirinden yapılan tasarrufu emecek kadar bir yatırım hacmi yaratması gerekmektedir. Şayet bu koşul sağlanırsa, büyüme hızı Harrod'a göre garantili büyüme hızını oluşturmaktadır (Savaş, 2000: 822).

Planlanan ve gerçekleşen yatırımın eşit olması, firmanın yatırım ve üretim kararlarından memnun olmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak gelir büyümesi gerekli büyüme oranında seyrettiğinde firmalar cari kararlarında herhangi bir değişiklik yapmayacaklardır. Firmalar açısından gerekli büyüme oranı, denge oranı şeklinde yorumlanır. Firma kararlarında değişikliklere yol açan temel gelişme, gelir büyümesinin gerekli orandan sapmasıdır. Böyle durumlarda alternatif stratejiler devreye konularak denge noktasına ulaşılmaya çalışılmaktadır (Orhan ve Erdoğan, 2006: 575).

2.1.2.2.4. Fiili (Cari) Büyüme Oranı

Harrod analizinde ikinci önemli büyüme oranı fiili büyüme oranıdır (actual rate of growth). Bu büyüme oranı, cari gelir dönemi ile geçmiş gelir dönemi arasında hâsıladaki gerçekleşen yüzde değişmedir. Bu değişme ex-post değişmedir. Matematiksel olarak fiili büyüme oranı şu şekle gösterilir.

$$G = \frac{\Delta Y}{Y} \quad G = \quad (2.18)$$

Harrod'a göre fiili büyüme oranı, G, " toplam üretimin bir yüzdesi olarak ifade edilen herhangi bir dönemdeki üretim artışı" şeklinde tanımlanmaktadır (Harrod, 1948: 77-78).

Ekonominin fiili veya ex-post performansı ile ilgili olarak Harrod'un temel eşitliği aşağıdaki gibidir.

$$G * C = s \quad (2.19)$$

G fiili büyüme oranını, s cari tasarruf oranını göstermektedir. C ise dönem sonunda gerçekleşen sermaye ihtiyacı veya hızlandırıcı olarak tarif edilmektedir. Diğer ifadelerde C; sermaye stokundaki fiili artışın (ΔK veya I_n), fiili değişmeye (ΔY) oranıdır. Eşitlikte gerekli düzenlemeler yapılırsa aşağıdaki hale dönüşür (Peterson,1994: 519).

$$\frac{\Delta Y}{Y} * \frac{I}{\Delta Y} = \frac{S}{Y} \quad (2. 20)$$

Eşitliğin sol tarafındaki ΔY 'ler birbirini götürüleceği için, denklem şu hale dönüşmektedir.

$$\frac{I}{\Delta Y} = \frac{S}{Y} \quad \text{ise } I = S \quad (2. 21)$$

Bu eşitliğin anlamı gerçekleşen (ex post) tasarrufun, gerçekleşen (ex post) yatırıma eşit olmasıdır. Bu durum gelir seviyesi ne olursa her zaman doğrudur. Sermaye hâsıla oranı (C) ve tasarruf eğilimi (s) sabitken, sırasıyla bir birim sermaye I/C birim hâsılaya, bu hâsıla da s/C birim tasarrufa yani sermaye stokuna bir ilaveye neden olmaktadır. Sermaye stokunun büyüme oranı s/C'dir. Sermaye hâsıla oranı sabit olduğu için bu oran aynı zamanda üretimin büyüme hızını vermektedir (Kazgan, 2004: 245).

2.1.2.2.5. Fiili ve Garantili Büyüme Hızlarının Karşılaştırılması

Fiili ve garantili büyüme hızlarının karşılaştırılması sonucunda üç durum ortaya çıkmaktadır. Bunları şu şekilde açıklayabiliriz (Berber, 2006:129):

- Denge durumu, garantili ve fiili büyüme hızlarının birbirine eşit olmasıdır.
- Enflasyonist süreçte, fiili büyüme hızının garantili büyüme hızından büyük olmasıdır.
- Durgunluk sürecinde, fiili büyüme hızının garantili büyüme hızından küçük olmasıdır.

Denge Durumunda, Garantili büyüme hızının fiili büyüme hızına eşit olması demektir. Bu durum arzu edilen ideal bir durumdur. Harrod modelinde ifade edilen

dengele büyüme şartıdır. Bu eşitlik aynı zamanda, hem tasarruf hem de yatırım planlarının dönem sonunda realize edildiği anlamını da kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle ekonomide boş kapasite ortaya çıkmamaktadır. Üretim planları gerçekleşmekte ve üretilen malların tamamı satılmaktadır. İstenmeyen bir stok birikimi oluşmamış veya talebin karşılanamaması gibi bir durum ortaya çıkmamış demektir. Bu durum hem tüketiciler özellikle de üreticiler açısından son derece iyi bir durumdur (Berber, 2006:129). Girişimciler gelecek dönem için de aynı oranda bir üretim artışı planlarlar. Ekonomi işsizlik ve enflasyon yaşamadan istikrarlı bir şekilde ilerleme göstermektedir (Hiç, 1974: 90). Bu denge şartı teknik olarak şu şekilde ifade edilebilir (Berber, 2006: 129):

Gerekli BH	Fiili BH	Denge Şartı	Sonuç
$G_w * C_r = s$	$G * C = s$	$G_w * C_r = G * C$	$G_w = G$ ve $C_r = C$

Teoride gerçekleşen bu denge şartı, uygulamada her zaman mümkün olmamakta ve bu eşitlikten sapmalar meydana gelebilmektedir.

Bunlardan birincisi enflasyonist süreçtir. Fiili büyüme hızının garantili büyüme hızından büyük olması yani $G > G_w$ 'dir. Dönem sonunda gerçekleştirilen büyüme hızının, dönem başında planlanandan daha yüksek olması demektir. Bu durumda dengeyi gösteren $G_w C_r = G * C$ eşitliğine göre $C_r > C$ olmaktadır (Berber, 2006: 130).

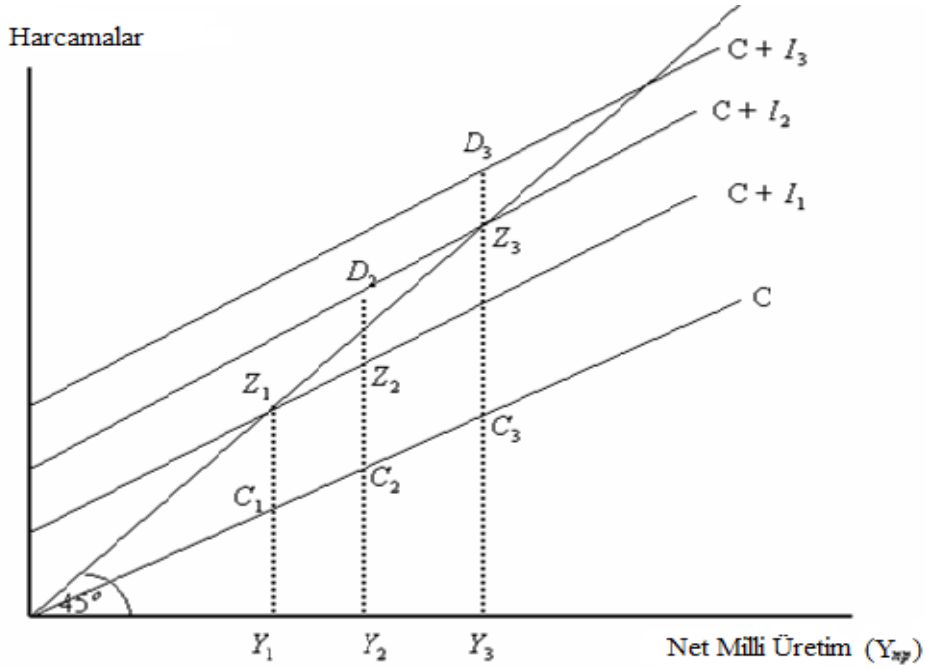
Planlanan yatırımın gerçekleşen yatırımdan büyük olması, talep fazlası sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bunun sonunda, istihdam ve gelirden bir genişleme ortaya çıkmaktadır. $G > G_w$ olduğunda, hâsıla büyümekte fakat talep ondan daha büyük bir hızla büyümektedir. Bu şartlar altında gerçekleşen yatırım sürekli planlanan yatırımdan az olacağı için, ekonomi kronik sermaye kıtlığı sorunu ile karşıya kalmaktadır. Girişimciler bu sermaye eksikliğini gidermek için planlanan yatırımı artıracaklardır. Bunun sonucunda yatırımlar tasarrufu yeniden aşacaktır. Böylece fiili büyüme hızı gelecek dönemde garantili büyüme hızını geçecektir (Eltis,

1968: 77). Harrod'a göre, ekonomi bir kez dengeden uzaklaşınca gelecek her dönem için dengesizlik kümülatif yani artan bir hızla devam etmektedir.

Fiili büyüme hızı garantili büyüme hızından büyük olduğu zaman Harrod ekonominin dengesizliğinin kümülatif olarak arttığını vurgulamak için de modelde kararsız denge yada bıçak sırtı denge kavramlarını kullanmıştır. Gerçek hayatta Harrod'un modeli bıçak sırtı (knife edge) bir dengeye dayanmaktadır. Yatırımcılar garantili büyüme hızından daha yüksek bir büyüme hızını gerçekleştireceğini umarlarsa talebin büyüme hızı beklenen büyüme hızından daha yüksek olacaktır. Beklentilerin çok düşük olması durumunda enflasyona neden olacaktır. Tersine, beklenen büyüme hızı garantili büyüme hızından daha az olursa, fiili büyüme hızı beklenen hızdan daha düşük olacaktır (Cepa New School, 2010). Talebin arzı aşması şeklinde ortaya çıkan bu dengesizliği, Keynesyen tip bir grafikte de açıklayabiliriz (Berber, 2006:131).

Şekil-3'de başlangıçta gelir seviyesinin Y_1 'de olduğunu ve Y_2 'ye doğru hareket ettiğini varsayalım. Böylece gelirdeki değişim Y_1Y_2 mesafesine eşittir. Bu durumda fiili büyüme oranı G ise, Y_1Y_2/Y_1 oranına eşittir. Fiili büyüme hızı garantili büyüme hızından büyük olduğu için C_r , C 'den daha büyüktür. Sonuç olarak gelirin Y_1 'den Y_2 'ye değişmesi sonucunda uyarılan yatırım miktarı C_2D_2 mesafesi kadardır. Fakat bu miktar yatırım, bir önceki gelir seviyesinde görülen yatırım miktarından büyük olduğu için toplam talep etkilenip $C+I_1$ 'den $C+I_2$ 'ye kaymış olmaktadır.

Şekil- 3: Fiili Büyüme Hızının Garantili Büyüme Hızından Büyük Olması

Kaynak: Peterson,1988: 683.

Bu durumda, Y_2 gelir seviyesinde toplam talep toplam arzı aşmaktadır. Bu gelişmede ekonomiyi Y_3 gelir seviyesine yöneltir. Gelir seviyesinin Y_2 'den Y_3 'e doğru değişmesi yatırım harcamaları miktarını C_3D_3 kadar uyarılmaktadır. Bu miktar Y_3 gelir seviyesinde dengeyi sağlamada gerekli olan miktardan daha büyüktür. Başka bir ifadeyle, planlanan (ex-ante) yatırım gerçekleşen (ex-post) yatırımı geçmekte ve böylece gelir seviyesi daha yüksek düzeylere ulaşmaktadır. Gelir düzeyi Y_1 olan başlangıç dengesinden sapma, modelde görüldüğü gibi, dengenin yeniden oluşmasına neden olmamaktadır. Birtakım güçler ekonomiyi ilk denge konumundan daha uzağa doğru harekete geçirmektedirler. Bu durumda tasarruflar önemlidir. Daha yüksek tasarruf oranının matematiksel anlamı garantili büyüme hızındaki artışlardır. Bu nedenle garantili ve fiili büyüme hızları arasındaki eşitliğin yeniden kurulması gerekmektedir. Daha fazla tasarruf her gelir döneminde daha fazla miktarda fiili yatırıma imkân vermiş olacaktır. Bu ekonominin sermaye eksikliğini azaltmasını

sağlayacaktır. Bu da toplam talebin sürekli olarak toplam arzdan fazla olmasının ana nedenidir (Peterson, 1988: 682-683).

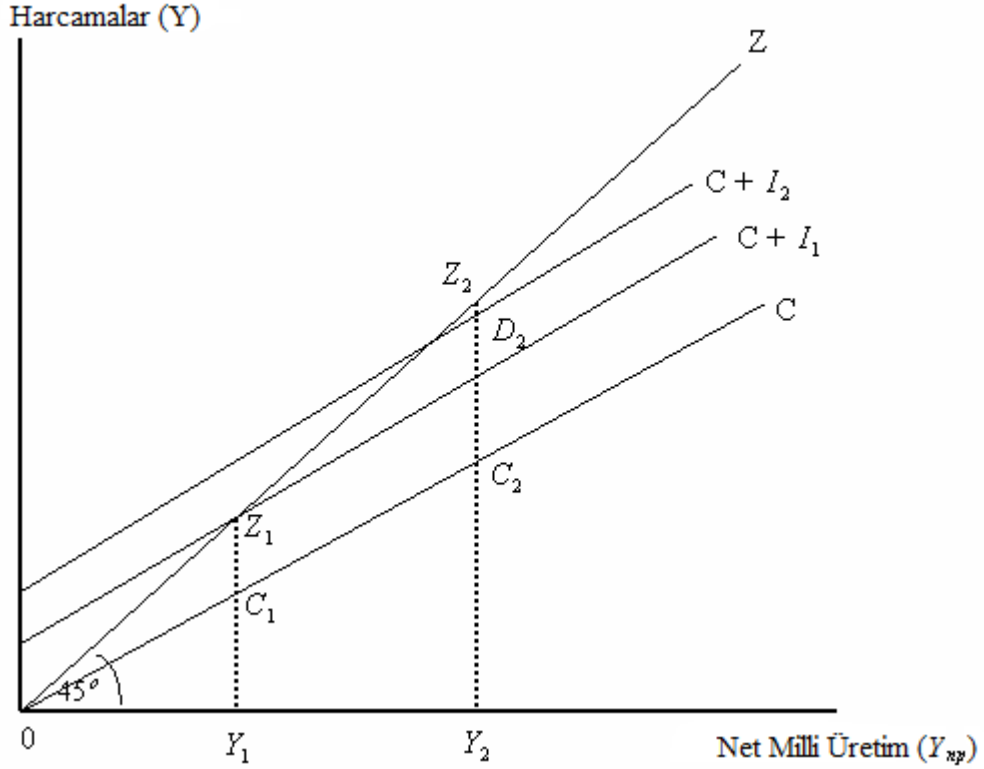
Denge şartından sapmanın ikincisi durgunluk sürecidir. Garantili büyüme hızının fiili büyüme hızından büyük olduğu durumdur yani $G_w > G$ demektir. Dönem başında hedeflenen büyüme hızına dönem sonunda ulaşamaması, daha düşük bir hızın gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda denge durumunu gösteren eşitlik gereği $C > C_r$ olmaktadır. Bunun anlamı dönem başında planlanandan daha fazla bir yatırım yapılmış ve aşırı kapasite ortaya çıkmış demektir. Yani üretim talepten daha fazla artmaktadır. Arz ve talep arasındaki dengesizlik bu kez arz lehine bozulmaktadır. Arz fazlası sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu dengesiz durum aşırı kapasite, istenmeyen stok birikimine yol açarak, ekonominin durgunlaşmasına neden olmaktadır. Girişimciler gelecek dönemlerine ihtiyatla bakacak ve yatırımlarını azaltma yoluna gideceklerdir. Bunun sonucunda, işsizlik ve eksik kapasite kullanımı sorunu ortaya çıkacaktır (Berber, 2006: 132). Yani G_w 'nin G 'den büyük olması, ekonominin durgunluğa doğru eğilimini ve kronik aşırı üretim kapasitesini göstermektedir (Savaş, 2000: 824).

Garantili büyüme hızının fiili büyüme hızından büyük olması ekonominin durgunluk içinde olduğunu göstermektedir. Garantili büyüme hızının fiili büyüme hızından büyük olduğu durumu Şekil-4 yardımı ile açıklayabiliriz.

Şekil-4'e göre Y_1 'in tam istihdam denge gelir düzeyi olduğunu farz edelim. Eğer gelir Y_1 'den Y_2 'ye yükselirse, fiili büyüme hızı G , $Y_1 Y_2 / Y_1$ oranına eşit olacaktır. Bununla beraber hızlandıran C_r , fiili sermaye katsayısı C 'den küçük olduğundan dolayı gelirdeki değişimin uyardığı yatırım miktarı, daha yüksek bir gelir seviyesinde fiili yatırım miktarından daha düşük seviyede gerçekleşecektir (Peterson, 1994: 522-523).

Y_2 gelir seviyesindeki fiili yatırım $C_2 Z_2$ mesafesi kadardır. Aynı zamanda bu mesafe, Y_2 gelir seviyesinde hem planlanan hem de fiili tasarruf miktarı kadardır. Bununla beraber gelir seviyesinin Y_1 'den Y_2 'ye yükselmesi sonucunda uyarılan yatırım miktarı $C_2 D_2$ mesafesi kadardır. Fakat bu miktar yatırım, Y_2 gelir seviyesindeki fiili yatırımdan daha azdır.

Şekil- 4: Garantili Büyüme Hızının Fiili Büyüme Hızından Büyük Olması

Kaynak: Peterson,1988: 684.

Toplam talep $C+I_1$ 'den $C+I_2$ 'ye kaymaktadır. Fakat bu kaymada gelir Y_1 'den Y_2 'ye hareket ettiğinde ekonominin gerçekleştirdiği fiili büyümeyi sürdürecektir kadar büyük olmamaktadır. Y_2 noktasındaki toplam talep toplam arzdan daha azdır. Bu sebeple bu gelir seviyesini korumak mümkün değildir (Peterson, 1988: 685).

Harrod'un analizini kısaca özetlersek, fiili büyüme oranının garantili büyüme oranına eşit olduğu durum büyümenin denge şartıdır. Planlanmış yatırım planlanmış tasarrufa eşit olacaktır. Eğer G , G_w 'ye eşit değilse bu dengesizlik şartıdır. Bu dengeyi sağlamak zamanla mümkün olmadığı gibi, G ile G_w arasındaki farklılık daha da artacaktır. Bu dengesizler aşağıdaki durumlara neden olacaktır.

Eğer fiili büyüme hızı garantili büyüme hızından daha düşükse, fazla kapasite ortaya çıkmaktadır. Bu fazla kapasite firmaların daha az yatırım yapmasına neden

olacaktır. Yatırımlardaki azalış, talep artışını azaltır ve böylece gelecek dönemde daha fazla aşırı kapasite yaratılmış olmaktadır.

Yukarda ki durumun tersine fiili büyüme garantili büyüme hızından daha yüksekse, talep artışı ekonominin üretken kapasitesinin üstüne çıkacaktır. Eksik kapasite girişimcilerin yatırım yoluyla kapasiteyi artırmaya çalışacaklarını ifade etmektedir. Bu durum talep artışı sağlayarak daha fazla kıtlığın ortaya çıkmasına neden olacaktır. Harrod'a göre, büyüme süreci istikrarsız bir olaydır. Dengeli büyüme oranında yapılacak hafif bir sapma, ya uzun süreli enflasyona ya da uzun süreli, durgunluğa neden olacaktır (Robinson, 1952: 160).

2.1.2.2.6. Doğal Büyüme Hızı

Doğal büyüme oranı ise, tam istihdam büyüme oranını ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Bu oran, tam istihdam şartlarında işgücü, sermaye birikimi ve teknolojik ilerlemelerdeki artışa göre gerçekleşen büyüme oranıdır (Orhan ve Erdoğan, 2006: 576). Buradaki doğal kelimesi yanlış çağrışımlara neden olabilmektedir. Buradaki doğal kavramı kendiliğinden ya da serbest piyasa güçlerinin işlemesi sonucunda otomatik olarak oluşan bir büyüme hızından oluşmamaktadır. Bu özel büyüme hızını potansiyel veya mümkün olan maksimum büyüme hızı olarak anlamak gerekmektedir (Robinson, 1952: 160). Harrod'un tanımına göre doğal büyüme hızı (G_n) "nüfus artışının ve teknolojik gelişmelerin izin verdiği bir gelişme hızıdır". Doğal büyüme hızı üreticilerin boş zaman ve çalışma arasındaki doğru dengeyi sağlamaları sonucu üretimdeki gelişme çizgisini açıklamaktadır (Harrod, 1948: 87). Doğal büyüme hızı aşağıdaki sembollerle açıklanabilir:

$$G_n * C_r = s \quad (2. 22)$$

Harrod doğal büyüme oranı (G_n) ile sermaye hâsıla oranının (C_r) çarpımının ortalama tasarruf eğilimine eşit olabileceğini veya olamayacağını açıklamıştır. G_n 'nin, G_w ile doğrudan bir ilişkisi yoktur. G_n ve G_w 'nin karşılaştırılması ekonomide büyüme çizgisini belirlemektedir. G 'nin G_w 'dan sapması sistemin istikrarsızlığını belirlerken, G_n 'nin ve G_w 'dan sapması ekonominin canlı veya durgun olmasını

belirler. Bu ikisi birbirine eşitse ekonomi tam istihdamda büyüyecek anlamına gelmektedir (Kazgan, 2004, 247).

Harrod doğal büyüme hızı kavramını analizine alarak, ya uzun dönem durgunluğa ya da uzun dönem canlılığa neden olacak şartları açıklamaya çalışmıştır. Harrod'un görüşüne göre bu mümkündür. Çünkü ona göre, doğal büyüme hızı ile (G_n) ile garantili büyüme hızının (G_w) birbirine eşit olabilirler, fakat normal olan durum ikisinin farklı olmasıdır. $G_w > G_n$ ise ekonomi uzun dönem durgunluğa doğru eğilim gösterecektir. Harrod'un mantığına göre, kısa dönem zaman aralıkları hariç, G hiçbir zaman G_n 'den fazla olamaz. Çünkü emeğin verimliliğindeki artış oranı veri olarak alındığı zaman, mevcut emek arzı üretimin fiili büyüme hızına bir tavan teşkil etmiş olacaktır. Eğer bu doğru ise ve $G_w > G_n$ ise $G_w > G$ olacaktır. Diğer bir ifadeyle, genellikle fiili büyüme hızı garantili büyüme hızının altında kalacaktır (Peterson, 1994: 525).

Doğal büyüme hızı, nüfus artışı veya teknolojik gelişmelerin izin verdiği büyüme hızı olarak kabul edilmektedir. Belirli bir dönemdeki üretim artışının ulaşabileceği maksimum büyüklük emek, sermaye, doğal kaynak artışı ve teknolojik gelişme gibi faktörler tarafından belirlenmektedir. Bu unsurlar içinde nüfus ve teknolojik gelişmenin önemi büyüktür. Çünkü Harrod modelinde, artan işgücünün tam istihdamını sağlayacak bir büyüme hızı belirlenmesi esas amaçtır. Artan işgücünün tamamının istihdamını sağlayacak doğal büyüme hızı, nüfus artışı ile emeğin verimindeki artışın toplamına eşittir. Emeğin verimindeki artışı sağlayan unsur ise teknolojik gelişmelerdir. Bu durumda doğal büyüme hızı G_n , nüfus artışı n , teknolojik gelişme tk olmak üzere, matematiksel olarak şu şekilde yazabiliriz (Berber, 2006: 133-134):

$$(2. 23)$$

Doğal büyüme hızı, emeğin tam istihdamını hedeflediği için tam istihdam büyüme hızı olarak da bilinmektedir. Örneğin nüfus % 1 artarsa, teknolojik gelişme de % 2 olursa, doğal büyüme hızı maksimum % 3 olabilir.

Harrod'a göre bir ekonomi açısından ideal olan, doğal büyüme oranı, garantili büyüme oranı ve fiili büyüme oranının eşit olmasıdır. Çünkü doğal büyüme oranı ile

garantili büyüme oranı eşit olduğunda, işsizlik ve enflasyon oranında ekonomik dengeleri bozacak bir sapma ortaya çıkmayacaktır. Harrod'a göre, garantili büyüme oranı, doğal büyüme oranının altına düştüğünde işsizlik oranında artış gözlenecektir (Orhan ve Erdoğan, 2006: 576).

Harrod, garantili büyüme hızının doğal büyüme hızından daha fazla olması durumunda ekonominin uzun dönemli bir durgunluğa gireceğini savunmaktadır. Onun düşüncesine göre, kısa dönemler hariç, fiili büyüme hızı doğal büyüme hızını aşamaz. Çünkü emek verimliliği artış hızı veri iken mevcut emek arzı hâsıladaki gerçek büyüme oranı üzerinde bir üst sınır meydana getirecektir (Savaş, 2000: 825).

Fakat yukarıdaki şarta göre, fiili yatırım planlanan yatırımdan daha büyük olmasında ortaya çıkmakta ve sonuçta fazla kapasite yaratılmaktadır. Hızlandıran etkisi zayıf olduğu için, toplam talepteki artış ekonominin sermaye stokundaki artışları kullanacak kadar yeterli olmayacaktır. Doğal olarak, bu gibi kapasite ilaveleri gelir dönemindeki net fiili yatırımlar tarafından belirlenmektedir. Eğer ekonomide durum bu ise, ekonomide kronik bir eksik istihdam yani uzun dönemli bir durgunluk söz konusu olacaktır (Peterson, 1994: 525).

Garantili büyüme hızı, tam kapasite büyüme hızı olarak da ifade edilmektedir. Garantili büyüme hızı kavramı, ek hâsılayı korumak için ihtiyaç duyulan ek sermaye miktarı ile alakalıdır. Bu sebeple garantili büyüme hızı öyle bir büyüme hızıdır ki birbirini takip eden daha yüksek gelir seviyelerinde net gerçekleşen yatırımın ifade ettiği ek kapasitenin kullanılmasına imkân verecek derecede toplam talep eğrisini yukarı kaymasını (Şekil-3) teşvik eden büyüme hızıdır. Büyüyen kapasiteyi karşılayacak toplam talepteki böyle bir kaymayı meydana getiren büyüme hızının, büyüyen işgücünün tam istihdamını sağlayacak bir büyüme hızına eşit olması gerekmemektedir. Harrod “doğal büyüme hızının garantili büyüme hızına eşit olması gerekli değildir” şeklinde ifadede bulunurken özellikle bu duruma işaret etmektedir (Peterson, 1994: 526).

Harrod tarafından tavsiye edilen alternatif durum ise, doğal büyüme hızının garantili büyüme hızından büyük olduğu durumdur. Bu durumda Harrod “fiili büyüme oranının çoğu zaman garantili büyüme oranından daha yüksek” olduğunu

düşünmektedir. Fiili yatırım sürekli planlanan yatırımdan daha az olduğundan kronik sermaye kıtlığı ortaya çıkacaktır. Toplam talep toplam arzdan fazla olursa, yatırım arzusu yüksek seviyelere ulaşacaktır. Böylece ekonomi kendisini uzun dönem canlılık içinde bulacaktır (Peterson, 1994: 526).

2.1.2.3. Harrod ve Domar Büyüme Modellerinin Karşılaştırılması

Harrod ve Domar'ın literatüre kazandırdığı büyüme modelleri büyük oranda Keynesyen analize dayanmaktadır. Her iki yazar da çalışmalarını Keynezyen düşüncenin hâkim olduğu yıllarda ele almışlardır. Her iki modelde de büyüme sürecinin açıklanmasında en önemli rol yatırımlara verilmiştir.

Düşünürlerin yatırımlara bakış açıları birbirinden farklıdır. Domar'ın analizi geleceğe dönük bir analizdir. İçinde bulunulan dönemde yapılan yatırımın, gelecek dönem ya da dönemler itibariyle üretim kapasitesinde meydana getireceği artışlar dikkate alınarak incelenmiştir. Domar'ın analizinde öne çıkan unsur, artan üretim kapasitesinin tam kullanımını sağlayacak denge büyüme hızının tespit edilmesidir. Bu bağlamda analizde kullanılan Keynezyen araç çarpan katsayısı ve mekanizmasıdır.

Diğer taraftan Harrod'un analizi, şimdinin tam istihdam düzeyindeki tasarruflarını kullanacak yeterli yatırım miktarını harekete geçirmek için hâsılanın dünden bugüne yeteri kadar büyüüp büyümediğini belirlemeye çalışması açısından geriye yöneliktir. Harrod'a göre dengeli büyümek için, önceki dönem gelirin göre planlanan yatırımların, içinde bulunulan dönemde gerçekleştirilecek tasarruflara eşit olması gerekmektedir. Harrod'un analizi hâsıla ve sermaye arasındaki teknik ilişkiye dayanmasına rağmen, onun temel analitik aracı cari yatırım ile hâsıladaki değişim arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken kullanılan Keynezyen araç ise hızlandırıcı katsayısı ve mekanizmasıdır. Hızlandırıcı uyarılmış yatırımlarla ilgilidir. Harrod'un modelinde, gelir düzeylerinde önceki dönemler itibariyle meydana gelmiş değişiklikler karşısında girişimcilerin nasıl tepki gösterecekleri ile de ilgilenilir. Geçmiş dönem gelir artışlarından memnun olmaları halinde, gelecek dönemlerde de aynı büyüme hızının yakalanabilmesi için gerekli davranış biçimini gösterecekleri varsayılmaktadır (Berber, 2006: 136).

Ayrıca her ikisi de büyüme süreci analizlerini gelir-harcama modeli çerçevesinde oluşturmaktadırlar. Gelişmiş ekonomilerin büyüme sürecinin temel sorununun planlanan yatırımın, planlanan tasarrufun artan mutlak hacmine sürekli olarak denkleştirilmesi olduğu konusunda hemfikirdirler. Aynı zamanda, analizleri sabit olan ortalama ve marjinal tasarruf eğilimleri birbirine eşit olduğu varsayımına dayanmaktadır. Fiili ve planlanan tasarruf da her zaman birbirine eşit olduğu varsayımına dayanması sebebiyle tasarrufların önemli fonksiyonu olduğu konusunda aynı fikirdedirler.

2.1.2.4. Harrod ve Domar Büyüme Modellerinin Eleştirisi

Keynezyen analizin sorgulanmaya başladığı dönemlerde Harrod-Domar büyüme modellerine yönelik eleştiriler de artmaya başlamıştır. Harrod ve Domar modellerine yapılan eleştiriler genellikle modellerin çok basitleştirici varsayımları üzerine yönelmiştir. Büyüme ile ilgili her iki analiz de yöneltelen eleştirileri genel olarak şu şekilde sıralamak mümkündür (Berber, 2006: 136-137; Han ve Kaya, 2004: 277).

—Her iki modelde de, soyut ve hesaplaması zor olan kavramlar üzerine kurulmuştur. Tasarruf eğilimi, sermaye-hâsıla oranı ve sermayenin verimliliği değerleri oldukça zor hesaplanabilmektedir. Ayrıca hesaplanan değerlerin güvenilirliği de tartışmalıdır. Bundan dolayı Domar'ın çalışmasında vurguladığı gibi, modelin sonuçlarının kesinlikten ziyade eğilimleri belirtmek amacıyla kullanılması daha doğru sonuçlar doğurabilmektedir.

—Sermaye-hâsıla katsayısının hesabı yapılırken, ekonominin sektörel ayrımına gidilmemiştir. Ekonominin tamamı için tek bir sermaye hâsıla katsayısının kullanılması gerçekçi değildir. Çünkü sektörlerin ekonomi içimdeki dağılımları birbirinden farklıdır.

—Modeller çok geneldir. Bundan dolayı detaylı kantitatif (sayısal) incelemeler için yeterli değildir. Aynı zamanda yapısal ve bölgesel sorunları açıklamada da başarısızdır.

—Tasarruf eğilimi ve sermaye-hâsıla oranının kısa ve uzun dönemler itibarıyla birbirine eşit ve sabit kabul edilmesi de yanlış bir varsayımdır. Sermaye-hâsıla

oranının sabit kabul edilmesi üretim faktörleri arasında ikamenin olmayacağı ve teknolojik gelişmenin olmadığı anlamını gelmektedir.

—Modellerde büyüme sorunu teknik bir sorun olarak ele alınmıştır. Her iki modelde de sermaye, üretim artışını sağlayan tek faktör olarak görülmektedir. Emeğin üretime katkısı ve teknolojik gelişmeler dikkate alınmamıştır. Harrod ve Domar modellerinde, yatırımın ve tasarrufların büyümeyi gerçekleştirmek için yeterli olduğunu varsayımlardır. Hâlbuki ise gerçek hayatta buna ek olarak birtakım tamamlayıcı bazı faktörler gerekmektedir. Örneğin, sağlıklı ve eğitilmiş işgücü, üretimdeki büyümeyi destekleyici alt yapının artırılması, politik istikrar ve tasarrufları yatırıma yönlendiren bankalar gibi finansal kurumların varlığı büyümeyi sağlayan tamamlayıcı faktörlerdir.

Harrod ve Domar'ın büyüme analizleri, birçok yönden eleştirilmekle birlikte, yatırımların kapasite yaratma etkisi ve uyarılmış yatırımlar gibi olguları ön plana çıkartarak, ekonominin işleyişinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

Büyüme ile ilgili her iki analizde aynı genel eleştirilere açıktır. Her iki analizde, analizlerin aşırı derecede soyut olması, değerlerle ilgili bazı çok katı varsayımlara bağlı olması, tasarruf eğilimi ve sermaye katsayısı gibi kritik belirleyicilerin sabitliği gibi konularda katı varsayımlara bağlanmışlardır. Harrod özellikle, büyüme sürecinde önemli faktör olarak uyarılmış yatırım olayına çok fazla ağırlık vermiş olması bakımından da eleştirilmiştir.

Harrod ve Domar analizinin bıçak sırtına benzer bir özelliğe sahip olması birçok ekonomist tarafından aşırı derecede katı ve gerçekçi olmadığı yönünde eleştirilmiştir. En önemli tartışma noktası, Harrod ve Domar analizinde sermaye hâsıla oranının sabit bir değer olduğunu ve bunun karşılığında sermaye verimliliği katsayısının sabit olduğu kabul edilmektedir. Analize bıçak sırtı denge karakterini veren bu özelliktir. Çünkü ekonomi dar bir denge yoluna sıkı bir şekilde bağlıdır. Harrod'un açıkladığı gibi, dengeden ($G_w = G$) herhangi bir sapma ya dalgalı bir genişlemeye ya da bir gerilemeye sebep olmaktadır.

Harrod ve Domar analizlerinin bu eleştirilerine rağmen, her iki analiz de net yatırımın kapasite yaratma etkilerine veya uyarılmış yatırım gibi stratejik önemi olan

olaylara yönelterek gerçek dünya ekonomisinin işleyişini daha iyi tanıyıp anlamamıza yardımcı olmaktadır. Analizde ilk olarak istihdam korunacaksa ekonominin neden büyümek zorunda olduğunu açıklamaktadır. İkincisi ise ekonominin tam istihdamı sağlayacak bir büyümenin neden otomatik olarak gerçekleşemeyeceğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

2.1.3. Neo-Klasik Büyüme Modeli

II. Dünya Savaşı'ndan sonra büyüme analizleri konusunda yapılan çalışmalarda iki dönem çalışmaları dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, 1950'lerin sonu ikincisi ise 1980'lerin sonu ve 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen çalışmalardır. Bunlardan birinci dönem çalışmaları neo-klasik büyüme teorileri, ikinci dönem çalışmaları ise içsel büyüme teorileri olarak literatüre geçmiştir.

Neo-klasik düşünce doğrultusunda birçok büyüme teorisi üretilmiştir. Ancak literatürde kabul gören en önemli teori 1956 yılında Solow tarafından ortaya atılmıştır. Solow'un "A Contribution to the Theory of Economic Growth" (İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı) adlı makalesi, iktisadi büyüme sürecinin daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar yapmıştır. Solow bu çalışmaya istinaden 1987 yılında Nobel Ekonomi Ödülüne layık görülmüştür. Aynı yıl Swan tarafından "Economic Growth and Capital Accumulation" (Ekonomik Büyüme ve Sermaye Biriktirme) adlı makalede Solow tarafından geliştirilen model incelenmiştir.

Solow makalesinde Harrod ve Domar'ın modelleriyle ilgili bazı eleştirilerde ve açıklamalarda bulunmuştur. Harrod ve Domar modellerinin en önemli sonucunun ekonominin uzun dönemde bile bıçak sırtı bir dengeye bağlı olduğunu belirtmektedir. Temel parametrelerin (nüfus artış oranı, tasarruf oranı, sermaye hâsıla oranı) büyüklüklerinde meydana gelen çok az kaymaların sonucunda ya işsizlik ya da uzun süreli enflasyon olacağını ifade etmektedirler. Modelde emek ile sermaye arasında ikamenin olmadığı varsayımının kaldırılması durumunda bıçak sırtı durumunun da ortadan kalkacağını açıklanmaktadır. Solow'a göre, Harrod ve Domar analizlerinin önemli bir özelliği de uzun dönemli sorunları kısa dönemli araçlarla açıklamaya çalışmalarıdır (Solow, 1956: 65-66).

Solow modelinin özünde tasarruf, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin analizi bulunmaktadır. Ayrıca, tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümenin dışsal değişken olarak kabul edilen nüfus artışı ve teknolojik gelişme ile nasıl ilişkilendirildiği incelenen esas konulardır.

2.1.3.1. Modelin Varsayımları

Solow modelinin Neo-klasik büyüme modeli olarak isimlendirilmesinin ana nedeni Neo-klasik özellikler taşıması ve bunları varsayım olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Neo-klasik büyüme modelinin dayandığı temel varsayımları şu şekilde sıralayabiliriz (Aysu, 2007: 56, Jones, 2001: 18-19, Tezel, 1989: 267-270.):

—Tam rekabet ve tam istihdam şartları geçerlidir. Firma sayısı oldukça fazladır ve firmalar piyasa fiyatını veri olarak alırlar. Bütün bireylerin rasyonel davrandığı kapalı bir ekonominin olduğu kabul edilmektedir.

—Model, tek sektörlü bir ekonomiyi ele almakta yani homojen tek bir mal üretilmekte ve tüketilmektedir. Bu mal aynı zamanda o ülkenin GSYİH'sını oluşturmaktadır.

—Nüfus artışı ile teknolojik değişimler tamamen dışsaldır. Yani teknolojik gelişmeler, Ar-Ge faaliyetleri dâhil firma davranışlarından etkilenmemektedirler. Ayrıca, bütün ülkeler teknolojik gelişmelerden hiçbir maliyete katlanmadan faydalanabilmektedirler. Beşeri sermayedeki verimlilik artışı dikkate alınmamaktadır.

—Ekonominin teknik imkânlarının ifade edildiği üretim fonksiyonu, ölçeğe göre sabit getirisi söz konusudur. Örneğin girdi miktarı 2 kat artırılırsa, çıktı miktarının da 2 kat arttığı farz edilir. Yani fonksiyonel olarak $2Y = F(2K, 2L)$ eşit olmaktadır.

—Modelde emek ve sermaye için azalan verim kanunu geçerlidir. Yani sermaye stoku veri iken emek miktarında meydana gelecek her ilave artışın çıktıda ortaya çıkaracağı artış giderek azalmaktadır. Kısaca emek miktarı veri iken işçi başına düşen sermaye miktarı arttıkça sermayenin marjinal ürünü giderek azalmaktadır.

—Üretim faktörlerinin birbirleri ile ikame edilebilirliği varsayılmaktadır. Yani emek ve sermayenin üretim sürecinde birbirinin yerine ikame edilebilmektedir. Model, bu varsayımı ile Harrod–Domar modelinden ayrılmaktadır. Çünkü Harrod–Domar’da faktörlerin ikamesi mevcut değildir.

—Faktör piyasaları da kusursuz bir şekilde işlemektedir. Emek ücretini sermaye de faizini, verimliliğe göre almaktadır. Yani üretim faktörünün fiyatlandırılması marjinal verimliliğe göre yapılmakta, şartların değişmesi halinde intibakta sorun yaşanmamaktadır.

—Modelde tasarruf yapanlarla yatırım yapanların aynı kişiler veya gruplar olduğu kabul edilmektedir. Harrod-Domar modelinde tasarruf yapanlarla yatırım yapanlar farklı gruplardır. Solow’un yaklaşımında tasarruflar aynı zamanda yatırım anlamına geldiğinden modelde ayrı bir yatırım fonksiyonuna ihtiyaç hissedilmemiştir. Yatırım fonksiyonunun olmaması, girişimcilerin gelecekle ilgili beklentilerine önem vermediği anlamını taşımaktadır. Ayrıca bu varsayımın sonucunda otomatik olarak dönem başı (ex-ante) tasarruf-yatırım eşitliği de söz konusudur.

—Yakınlaşma (Convergence) hipotezinin geçerli olduğu varsayılmaktadır. Yani, aynı tasarruf oranı, nüfus artış hızı, aşınma-eskime oranı ve teknolojik gelişme hızına sahip ülkelerden az gelişmiş olanlar gelişmiş ülkelere göre daha hızlı büyüyecek ve uzun dönemde gelişmiş ülkelerle aralarındaki refah farkı ortan kalkacaktır.

2.1.3.2. Temel Model

Solow modelinde piyasa ekonomilerinin istikrarlılığı benimsenirken, uzun dönemde ekonomilerin mutlak suretle kararlı ya da dengeli büyüme sürecine girecekleri öngörülmektedir. Kararlı ya da dengeli büyüme süreci, sermaye birikimi, nüfus artışı ve teknolojik değişimin karşılıklı etkileşimi sonucunda açıklanmaya çalışılacaktır. Karşılıklı etkileşimde ise şu kurallar geçerlidir; nüfusun ve dolayısıyla işgücünün artış oranı büyüme oranını etkilemektedir. Ancak büyüme oranı, nüfusun ya da işgücünün artış oranını etkilemez. Diğer taraftan teknolojik gelişme, büyüme oranını etkilerken, büyüme oranı teknolojik gelişmeyi etkilememektedir. Büyüme ile

nüfus artışı ve teknolojik gelişme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Bu sebeple, nüfus artışı ve teknolojik gelişme modelin dışsal değişkeni konumundadır (Berber, 2006: 143-144).

İlk önce teknolojik gelişmenin olmadığı varsayımıyla temel model analiz edilecektir. Daha sonra da teknolojik gelişme işgücünün verimini artıran bir faktör olarak modele eklenerek analiz yapılacaktır. Solow modeli, ölçeğe göre sabit getirilerin geçerli olduğu bir üretim fonksiyonu ve sermaye birikim denklemleri üzerine kurulmuştur. Solow'un geliştirdiği Neo-klasik büyüme teorisi, birisi üretim fonksiyonu birisi de sermaye birikim denklemi üzerine kurulmuştur.

2.1.3.2.1. Sabit Getirili Üretim Fonksiyonu

Üretim fonksiyonu, üretime katılan girdilerle, süreç sonunda elde edilen çıktılar arasındaki ilişkinin matematiksel ifadesidir. Solow modelinde üretim sürecinde sabit getirilerin söz konusu olduğu, emekle sermayenin birbirinin yerine ikame edilebildiği ve azalan verim kanununun geçerli olduğu bir üretim fonksiyonu geçerlidir. Y =Çıktı, K =Sermaye, L = İşgücünü ifade etmektedir. Eğer bu eşitlik yukarıdaki varsayımları sağlarsa Neo-klasik üretim fonksiyonudur (Burmeister ve Dobell,1970: 23).

$$Y = F(K, L) \quad (2.24)$$

Ölçeğe göre sabit getirili üretim fonksiyonu Cobb-Douglas üretim fonksiyonu olarak da adlandırılır. Bu fonksiyon $Y = A K^\alpha L^{1-\alpha}$ şeklinde de yazılabilir. Burada $A > 0$ 'dır ve teknolojik seviyesini gösterir ve α , 0 ve 1 arasında sabittir. Cobb-Douglas üretim fonksiyonu şu şekilde de yazılabilir.

$$Y = A \cdot k^\alpha \quad (2.25)$$

Burada, $f'(k) = A\alpha k^{\alpha-1} > 0$, $f''(k) = -A\alpha(1-\alpha)k^{\alpha-2} < 0$, $\lim_{k \rightarrow \infty} f'(k) = 0$ ve $\lim_{k \rightarrow 0} f'(k) = \infty$ olduğuna dikkat edilmelidir. Bu nedenlerden dolayı Cobb-Douglas tarzı üretim fonksiyonu Neo-klasik üretim fonksiyonun özelliklerini sağlamaktadır.

Solow büyüme modelinde ölçeğe göre sabit getiri varsayımında girdilerin 1/L oranında arttığı kabul edilmek suretiyle, toplam üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi yazılabilir (Ünsal, 2009: 590):

$$\frac{Y}{L} = F \left(\frac{K}{L}, \frac{L}{L} \right) \quad \text{ve} \quad (2. 26)$$

$$\frac{Y}{L} = F \left(\frac{K}{L}, 1 \right) \text{ olmaktadır.}$$

Bu denklem, işgücü başına çıktının (Y/L), işgücü başına sermayenin (K/L) bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Yani, işgücü başına düşen değerler:

$$y = \frac{Y}{L} \text{ işgücü başına çıktı miktarı,}$$

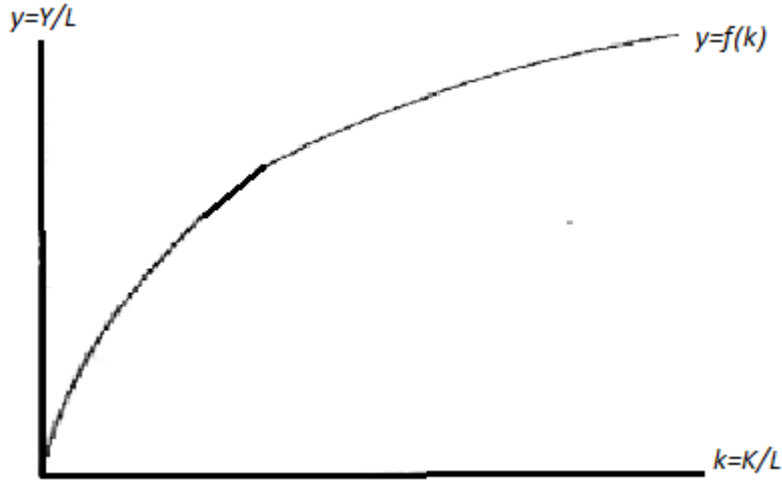
$$y = \frac{K}{L} \text{ işgücü başına sermaye miktarı olmak üzere üretim fonksiyonu,}$$

$$y = f(k) \text{ olarak yazılmaktadır.} \quad (2. 27)$$

2. 27 numaralı denkleme göre, işçi başına çıktı ($y=Y/L$), işçi başına sermayeye ($y= K/L$ bağlı olarak değişmektedir. Bu durum Şekil-6'da gösterilmiştir. Şekil-6'daki üretim fonksiyonu, işçi başına sermaye arttıkça işçi başına çıktının da arttığını, ancak azalan verimler kanunu nedeniyle sermayedeki artışın çıktıda giderek daha az bir artışa yol açtığını göstermektedir (Ünsal, 2009: 590). İşçi başına düşen sermaye miktarı bir birim artırıldığında işçi başına çıktı, sermayenin marjinal ürünü kadar artmaktadır. Üretim fonksiyonunun eğimi sermayenin marjinal ürün değerine eşittir. Sermayenin marjinal ürünü gittikçe azaldığından işçi başına çıktı da azalan oranda artmaktadır.

Şekil-5 incelendiğinde eğrinin eğimi gittikçe azalmakta ve eğri daha düz hale gelmektedir. Sermayenin başlangıçta çok az olması durumunda her ek birim sermaye daha yüksek oranda çıktı artışına sebep olduğundan oldukça yararlıdır. Sermayenin fazla olması durumunda ise her ek birim sermaye daha az çıktı artışı sağlayacağından faydası daha düşük olmaktadır (Berber, 2006: 146).

Şekil- 5: Solow Modelinde Kişi Başına Üretim Fonksiyonu

Kaynak: Gordon, 2000: 292.

2.1.3.2.2. Sermaye Birikimi

Solow büyüme modelinde tasarruf, sermaye birikimi ve büyüme arasındaki ilişki incelenirken, sermayenin çıktı üzerindeki etkileri yanında çıktının sermaye birikim üzerindeki etkileri de dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda Solow modelinin hareket noktası, hükümetin olmadığı kapalı bir ekonomide çıktının tüketim ve yatırım amacıyla kullanılmasıdır (Ünsal, 2009: 591).

$$Y=C+I \quad (2.28)$$

$$\frac{Y}{L} = \frac{Y}{L} + \frac{I}{L} \quad (2.29)$$

$$y = c + i \quad (2.30)$$

2.30 numaralı eşitliğe göre, y işçi (kişi) başına çıktı, c işçi (kişi) tüketim ve i işçi (kişi) başına yatırım olarak kullanılmaktadır. Solow modelinde kişilerin gelirleri s kadarlık bir bölümünü tasarruf ettikleri, $(1-s)$ kadarlık bölümünü tüketim amacıyla kullandıkları varsayıldığından ($C=(1-s) \cdot Y$), işçi başına tüketim fonksiyonu aşağıdaki gibidir (Ünsal, 2009: 591):

$$\frac{C}{L} = (1-s) * \frac{Y}{L} \quad (2.31)$$

$$c = (1 - s) * y \quad (2.32)$$

Bu durum değerlendirildiğinde 2.30 numaralı eşitlik aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$y = (1 - s) * y + i \quad (2.33)$$

$$i = s * y \quad (2.34)$$

2.34 numaralı denkleme göre, işçi başına yatırım (i) , tasarruf haddi (s) ile işçi başına çıktının (y) ile çarpımından ibaret olan işçi başına tasarrufa eşittir, kısaca yatırım tasarrufa eşittir (I=S). Solow modelinde 2.27 numaralı denkleme göre $y=f(k)$, 2.34 numaralı eşitlikte yerine koyarsak, işçi başına yatırımın işçi başının çıktının fonksiyonu olduğunu gösteren denklemi şu şekilde yazabiliriz (Ünsal, 2009: 592):

$$(2.35)$$

Diğer yandan bir ekonomide belirli bir dönemde işçi başına sermaye stokunda meydana gelen değişme, o dönemde yapılan işçi başına yatırım ile o dönemde işçi başına sermaye stokunda meydana gelen yıpranma arasındaki farka, kısaca o dönemdeki işçi başına net yatırıma eşittir (Ünsal, 2009: 592):

$$\Delta k = i - d * k \quad (2.36)$$

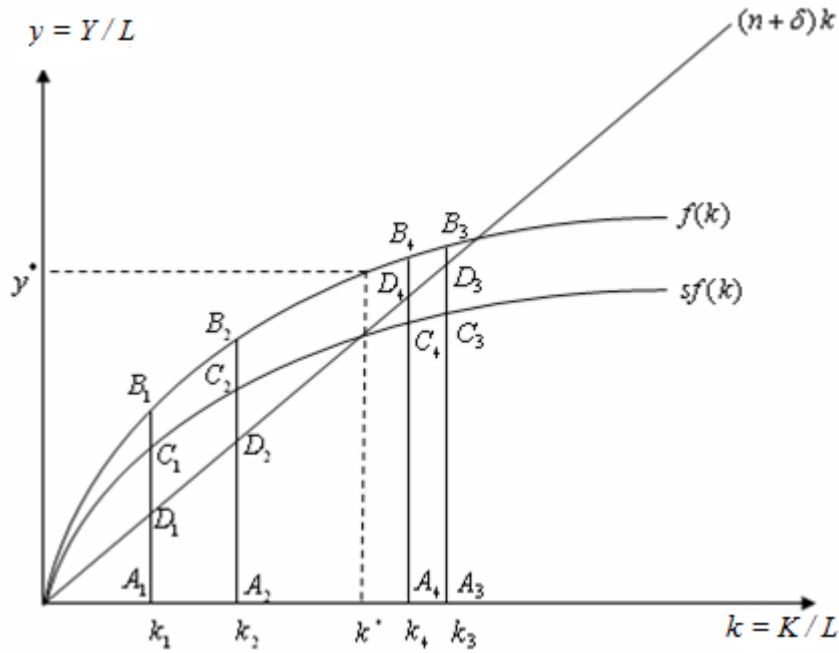
$$\Delta k = s * f(k) - d * k \quad (2.37)$$

2.37 numaralı denkleme göre, işçi başına sermaye düzeyi (k) ne kadar büyük olursa, işçi başına tasarruf-yatırım [$s * f(k)$] ve işçi başına yıpranma da (dk) o kadar büyük olmaktadır.

Buraya kadar ki tüm açıklamalar Şekil-6'da gösterilmiştir. Şekil-6'da dikey ekseninde işçi başına çıktı miktarı ($y=Y/L$), yatay ekseninde ise işçi başına sermaye miktarı ($k=K/L$) ile gösterilmektedir. İşçi başına üretim fonksiyonu eğrisi $f(k)$ 'dir. İşçi başına üretim fonksiyonu eğrisi, $s.f(k)$ üretim fonksiyonuna benzemektedir. Fakat bu s ile çarpılmıştır. Şekilde şuna dikkat edilmelidir: $s.f(k)$ eğrisi orijinden başlamaktadır ve pozitif bir eğime sahiptir. Çünkü $f'(k) > 0$ 'dır ve k arttıkça yatık bir

hal almaktadır. Bunun sebebi ise $f''(k) < 0$ olmasıdır. Inada koşulu $f'(k)$ eğrisinin $k=0$ noktasında dikey olduğunu ve k sonsuza yaklaştıkça bu eğrinin düzleştiğini ifade etmektedir. İşçi başına yıpranma hızı $[(n+\delta)k]$ ise $n+\delta$ eğimi ile düz bir şekilde orijinden çıkan bir doğrudur. Bu doğru işçi başına yıpranma hızını göstermektedir. İşçi başına yıpranma doğrusu, işçi başına yıpranmanın sermaye stokuna bağlı olarak değiştiğini yansıtmaktadır (Barro, Martin: 1995, 18).

Şekil- 6: Solow Modeline Göre Yatırım, Yıpranma ve Durağan Durum

Kaynak: Ünsal, 2009: 593.

Şekil-6'da bir ekonomide işçi başına sermaye $k_1=K_1/L$ iken, işçi başına üretim A_1B_1 , işçi başına yatırım (tasarruf) ise A_1C_1 , ve dolayısıyla işçi başına tüketim C_1B_1 ve işçi başına yıpranma ise A_1D_1 ile temsil edilmektedir. İşçi başına sermaye $k_1=K_1/L$ iken, işçi başına yatırımın (tasarrufun), işçi başına yıpranmadan C_1D_1 kadar daha fazladır. Aradaki bu fark gelecek dönemde işçi başına sermayenin artarak $k_2=K_2/L$ düzeyine yükselmesine neden olacaktır. Bu da izleyen dönemde işçi başına üretimin A_2B_2 , İşçi başına yatırımın (tasarrufun) A_2C_2 , dolayısıyla da işçi başına yatırımın (tasarrufun) ile işçi başına yıpranmadan bu kez de C_2D_2 kadar büyük olmasına yol açmaktadır ($C_2D_2 < C_1D_1$). Arasındaki pozitif fark gelecek dönemde işçi

başına sermaye miktarını artıracaktır. Yatırımın yıpranmadan büyük olduğu ve dolayısıyla da sermaye birikiminin gerçekleştiği bu süreç sonunda ekonomi işçi başına yıpranma ile işçi başına yatırımın birbirine eşit olduğu, şekilde k^* ile gösterilen noktaya kadar devam edecektir. Şekilde de görüldüğü gibi işçi başına yıpranma ile işçi başına sermaye düzeyinin eşit olduğu bir tek sermaye stoku düzeyi vardır. Bu noktada işçi başına sermaye miktarı sabit kalır ve böyle bir noktaya, durağan durum (steady state) denilmektedir. Şekilde k^* ve y^* sırasıyla durağan durum işçi başına sermaye düzeyini ve durağan durum işçi başına çıktı düzeyini ifade etmektedir (Ünsal, 2009: 593).

Durağan durumu çeşitli miktarların sabit bir oranda arttığı durum olarak tanımlayabiliriz. Yani, durağan durum Şekil 6'da $sf(k)$ eğrisi ile $(n+\delta).k$ doğrusunun kesişim noktasına denk gelmektedir. k^* 'nin yerini alan değer k^* ile ifade edilmektedir. Cebirsel olarak k^* aşağıdaki şartı gerçekleştirmektedir (Barro, Martin 1995: 19).

$$sf(k^*) = (n + \delta) k^* \quad (2.38)$$

Durağan durumda k sabit olduğundan dolayı y ve c sırasıyla $y^* = f(k^*)$ ve $c^* = (1-s)fk^*$ değerlerinde sabittir. Bu nedenle, neo-klasik modelde, kişi başına k , y ve c miktarları durağan durumda artmamaktadır. Kişi başına düşen büyüklüklerdeki sabitliğin anlamı K , Y ve C değişkenlerinin seviyesinin durağan durumda nüfus artış hızı (n) kadar artmakta olduğudur (Barro, Martin 1995: 19).

Solow modelinde ekonominin başlangıçta sahip olduğu sermaye düzeyini ne olursa olsun (ekonominin başlangıçta sahip olduğu sermaye düzeyi ister $k < k^*$ durumuna ister $k > k^*$ durumunu içersin) ekonominin bir süre sonra $k = k^*$ durağan durumuna ulaşması, durağan durumun ekonominin uzun dönem dengesini temsil ettiği anlamına gelmektedir (Ünsal, 2009: 593).

Solow modeline göre, başlangıçta durağan durumda olan bir ekonomi $k = k^*$ doğal bir afet (deprem) veya savaş nedeniyle sahip olduğu sermayenin önemli bir kısmını kaybederse ve böylece deprem savaş sonrasında $k < k^*$ durumu ortaya çıkmaktadır. Bu ekonomi s tasarruf düzeyi değişmediği (tasarruf düzeyi durağan durum düzeyinde kaldığı) sürece yeniden durağan duruma ulaşmaya kadar (işçi başına yatırımın işçi başına yıpranmadan büyük olduğu durağan duruma geçiş

sürecinde) hızlı bir büyüme gerçekleşmektedir (Ünsal, 2009: 594). Bu yönüyle Solow modeli, Almanya'nın ve Japonya'nın II. Dünya savaşı sonrası dönemde gerçekleştirdikleri hızlı büyümeye (Alman ve Japon mucizelerine) teorik bir açıklama getirmektedir

2.1.3.3. Temel Modelin Sonuçları

Solow'un büyüme modeli, tasarruftaki, nüfus artışındaki ve teknolojideki bir değişikliğin karşısında üretimin nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır.

2.1.3.3.1. Tasarruf Oranındaki Değişmeler ve Büyüme

Solow modelinde tasarruf oranı durgun durum sermaye stokunun ana belirleyicisi konumundadır. Tasarruf oranı yüksekse ekonomi daha yüksek işçi başına sermaye ve işçi başına çıktıya sahip olacaktır. Düşük tasarruf oranında ise tersi durum geçerli olacaktır. Tasarruf oranındaki artış, hızlı büyümeye neden olabilmektedir. Fakat tasarruflarla büyüme arasındaki bu olumlu ilişki sürekli değildir. Bu durum kısa dönem için geçerlidir. Tasarruf oranındaki artış kısa dönem büyüme hızını artırır ve bu süreç yeni durağan duruma ulaşıncaya kadar devam etmektedir (Berber, 2006: 157).

Ekonomi tasarruf oranındaki artıştan sonra yeni bir durağan durumda dengeye geldiğinde, sermayedeki ve hâsıladaki değişme diğer faktörler sabitken sıfırdır, $\Delta k = \Delta y = 0$ 'dır. Bir başka ifadeyle, tasarruf oranının tanım gereği sıfır olan durağan durum (uzun dönem) büyüme hızı üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Solow modelinde tasarruf oranında ki artış, ekonomik büyümeyi bir süre için (geçici olarak) olumlu biçimde etkilemektedir (Ünsal, 2009: 594-595). Ekonomik büyümenin sebebi tasarruflar değildir.

2.1.3.3.2. Nüfus Artışı ve Büyüme

Solow modelinde, işçi başına sermaye düzeyini etkileyen iki unsur bulunmaktadır. Bunlar işçi başına sermaye düzeyini olumlu etkileyen yatırım ve işçi başına sermaye düzeyini olumsuz etkileyen yıpranmadır. Solow büyüme teorisine göre nüfusun artması ve buna bağlı olarak işçi sayısının artması, işçi başına sermaye düzeyini olumsuz yönde etkileyen önemli bir unsurdur. Nüfusun arttığı bir

ekonomide işçi başına sermaye düzeyindeki değişme, yatırımın olumlu etkisi ile yıpranmanın ve nüfus artışının olumsuz etkilerinin toplamı arasındaki farka eşittir. Diğer taraftan nüfusun ve böylece işçi sayısının örneğin %10 kadar yeni işçinin ortaya çıkması ve dolayısıyla da işçi başına sermaye düzeyinin %10 azalması anlamına gelmektedir. Bu yüzden de nüfus artış haddinin n olduğu bir ekonomide, işçi başına sermaye düzeyindeki değişme aşağıdaki gibi yazılabilir (Ünsal, 2009: 599):

$$\Delta k = i - (d + n) * k \quad (2.39)$$

$$\Delta k = s * f(k) - (d + n) * k \quad (2.40)$$

2.1.3.3.3. Teknolojik Gelişme ve Büyüme İlişkisi

Teknolojik gelişme, uzun dönem büyüme sürecini açıklayan dışsal değişken rolünü üstlenmektedir. Teknoloji ekonomiye otomatik olarak giren ve ekonominin diğer unsurlarından bağımsız herkesin kolayca ulaşabileceği önemli bir unsurdur (Jones, 2001: 33).

Modele göre, teknolojik gelişmenin etkileri iki açıdan ele alınabilir. Bunlardan birincisi verimlilik artışıdır. Teknolojik gelişme emeğin etkinliğini artırarak aynı miktar sermaye ve emek kullanımı sonucu daha fazla çıktı elde edilmesini sağlamaktadır. İkincisi ise, teknolojik gelişme sermayenin getirisini artırmakta dolayısıyla gelir artışlarına sebep olmaktadır (Freeman and Soete, 2003: 372). Teknolojik gelişmenin modele katılabilmesi için, $Y = f(K, L)$ şeklindeki üretim fonksiyonu emeğin etkinliği ile ilişkilendirilerek $Y = f(K, L * E)$ olarak yazılmaktadır. Burada, (L, E) olarak ifade edilen emeğin etkinliği kavramı, yeni bir değişken olup sağlık, eğitim, bilgi ve beceri konularını kapsamaktadır. Bu durumda emeğin miktarı yanında etkinliği de (E) önem kazanmaktadır. Bu yeni fonksiyona göre toplam çıktı, sermayeye ve emeğin etkinliğine bağlıdır. Solow modelinde teknolojik gelişmenin nasıl gerçekleştiği açıklanmamıştır. Bu nedenle uzun dönemli büyüme dışsaldır. Ekonomik unsurlardan bağımsız olan teknolojik gelişmenin nasıl olduğu ve nereden geldiğinin bir önemi bulunmamaktadır. Modelde dikkate alınan unsur, teknolojik gelişmenin g oranında arttığının kabul edilmesidir. Bu aynı

zamanda emeğin etkinliğinin g oranında arttığı anlamına gelmektedir (Berber, 2006: 160).

Solow modelinde, ülkeler arasındaki zenginlik farklılıklarını, tasarruf oranlarındaki farklılıklara dolayısıyla yatırım oranlarındaki farklılıklara ve nüfus artış hızına bağlı olduğunu açıklamaktadır. Yani ülkelerin zenginliği, yatırımı çok yapmaları ve nüfus artış hızının az olmasına bağlıdır. Fakat bu sürekli büyümenin sebebi değildir. Uzun dönemli ve kalıcı büyümenin nedeni teknolojik gelişmedir. Eğer teknolojik gelişme olmazsa, sermayenin azalan marjinal verimliliği nedeni ile en sonunda durmaktadır. Sermayenin marjinal verimindeki bu azalma da teknolojik gelişme ile telafi edilerek uzun dönemde büyüme sağlanabilmektedir (Jones, 2001: 40).

Emeğin etkinliğinin $g = \% 1$ oranında arttığını kabul edilirse, çıktı sanki emeğe ek olarak $\% 1$ oranında artmış gibi büyüme gösterecektir. Teknolojik ilerlemenin bu şekline emek artırıcı teknolojik ilerleme adı verilmektedir. Bu varsayıma göre emek n oranında, etkinliği ise g oranında büyüdüğünden etkin emek $n+g$ oranında büyümektedir (Parasız, 1997: 101).

2.1.3.4. Solow Modelinin Değerlendirilmesi

Solow modelinin değerlendirmesini yaparken modelin sonuçlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Mankiw vd., 1995: 277; Berber, 2006: 163-164; Jones, 2001: 41):

—Modele göre bir ekonomide uzun dönemde başlangıç şartlarından bağımsız olan durağan duruma yaklaşmaktadır.

—Ekonomide durağan durum dengesi sağlandığında sermaye stokundaki artış hızı ve büyüme hızı tasarruf oranından bağımsız olup dışsal olmaktadır. Sermaye stokundaki artış ile büyüme hızı, işgücündeki artışa eşit olup n (nüfus ya da işgücü) oranındadır.

—Durağan durum gelir düzeyi, tasarruf oranına ve nüfus artışına bağlıdır. Daha yüksek tasarruf oranı kişi başına durağan durum gelir düzeyinin daha yüksek seviyelere çıkmasına neden olmaktadır. Daha yüksek nüfus artış oranı ise kişi başına durağan durum gelir seviyesinin daha yüksek olmasını sağlamaktadır.

—Kişi başına durağan durum büyüme oranı sadece teknolojik ilerleme hızına bağlıdır. Tasarruf oranına ve nüfus artışına bağlı değildir.

—Durağan durumda, sermaye stoku gelire aynı oranda arttığında sermaye hâsıla oranı sabittir.

—Durağan durumda, sermayenin marjinal ürünü sabitken emeğin marjinal ürünü teknolojik ilerleme oranına paralel olarak artmaktadır.

—Bu model neden bazı ülkeler daha zenginken neden bazılarının daha fakir olduğu sorusuna cevap verebilmektedir. Modele göre zengin ve fakir ayrımının en önemli nedeni, yatırım oranındaki, nüfus artışındaki ve teknolojik gelişmelerdeki farklılıklardır. Zengin ülkeler daha çok yatırım yapan, daha az nüfus artışına sahip olan ve hızlı teknolojik gelişme nedeniyle işgücü verimliliğini daha fazla artıran ülkelerdir.

—Benzer bir sonuçta ülkeler arasındaki büyüme oranlarının neden farklı olduğu ile ilişkilidir. Bu bir anlamda kısa dönem geçiş sürecini de açıklayıcı niteliktedir. Modele göre, uzun dönem durağan durum dengesindeki işçi başına sermaye değerine sahip ülkeler durağan durum değerine ulaşmaya kadar hızlı büyüme göstermektedirler. Başka bir ifadeyle kısa dönem büyüme oranları uzun dönem ortalamalarının üzerine çıkmaktadır. II. Dünya Savaşı sonucunda her şeyini kaybetmiş olan Almanya ve Japonya'nın son elli yılda, uzun dönem büyüme hızına paralel büyüme sergileyen Amerika'dan daha hızlı büyüme gerçekleştirmeleri örnek olarak gösterilmektedir. Buna benzer olarak, tasarruf ve yatırım oranlarını artıran ve daha ileri teknoloji düzeyine geçen Güney Kore, Singapur ve Tayvan'ın 1950'den bu yana gösterdiği performans ta aynı gerekçeyle açıklanabilmektedir.

—Çıkan başka bir sonuçta yakınsama ile ilgilidir. Bu sonuca göre iki ülkenin nüfus artış oranı ve tasarruf oranı aynı ise ve aynı tip üretim fonksiyonu kullanılıyorsa uzun dönemde aynı gelir düzeyine ulaşmaktadır. Yani fakir ülkeler, fakir olmalarına rağmen zengin ülkelerin tasarruf oranına ulaşır ve aynı teknolojiyi kullanırsa zaman içinde zengin ülkelerin seviyesine ulaşabilirler. Diğer taraftan tasarruf oranları farklı olup, nüfus artış oranı ve teknolojik gelişme düzeyi farklı ise

bu durumda ülkeler durağan durum itibariyle farklı gelir düzeyinde olurlar ancak durağan durum büyüme hızı aynı olmaktadır.

2.1.3.5. Solow Modelinin Eleştirileri

Solow modeline ilişkin olarak bazı konularda katkı ve tartışmalar yaşanmaktadır. Modelde sorun olarak görünenleri şu şekilde açıklayabiliriz (Kipritçioğlu, 1998: 214; Berber, 2006: 164-165; Aysu, 2007: 65):

—Solow modeli, ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının zaman içinde ortadan kalkarak birbirine yaklaşacağını savunmaktadır. Azalan verim kanunu gereğince fakir ülkelerin zamanla zengin ülkeleri yakalayacaklarını, fakir ülkelerin daha hızlı büyüyeceklerini ifade etmektedirler. Çünkü düşük sermayeye sahip olan ülkelerde her bir ek sermayenin üretime katkısı daha fazla olmaktadır. Fakat modelin “yakınsama hipotezi” olarak da bilinen bu tezi gerçek dünya ile uyuşmamaktadır. Tersine ülkeler arasındaki farklılıkların giderek arttığı görülmektedir.

—Modern büyüme teorilerinde (Harrod-Domar) emek, bir üretim faktörü olarak dikkate alınmamış, gelir ve kapasite artırıcı etki sermayenin bir fonksiyonu olarak sunulmuştur. Solow modelinin varsayımlarında ise bu eksikliğin giderildiği ve emeğin üretim faktörü olarak sisteme katıldığı kabul edilmektedir. Ancak, modelin çözümlene süreci analiz edildiğinde emeğin önemli bir rolü olmadığı görülmektedir. Hatta nüfus artışı, emek ya da etkin emek başına düşen sermaye stokunu azaltıcı bir rol oynamakta, dolayısıyla da üretimi azaltıcı etkisi olmaktadır.

—Solow modeli, sermaye tabanlı bir iktisadi büyüme teorisidir. Bununla beraber teknolojinin önemi vurgulanmakta, teknolojik gelişme olmadan ekonomik büyümenin olmayacağını açıklanmaktadır. Modelde teknolojinin, ekonomik büyümenin önemli bir unsuru olarak kabul edilmesine karşılık dışsal bir faktör olarak kabul edilmektedir. Teknolojik gelişmenin nasıl ortaya çıktığı konusunda herhangi bir açıklama getirmemektedir.

Modelde piyasa yapısı konusunda da tartışmalar bulunmamaktadır. Tam rekabet piyasasında firmalar fiyat belirleyici değil fiyat kabul edici konumdadırlar. Bu sebeple kârlarını artırmanın yolu maliyetlerini azaltarak mümkündür. Ar-Ge

faaliyetleri ise maliyetleri artırıcı özellik taşıdığından firmalar bu tür harcamaları yapmaktan sakınılmaktadırlar.

2.1.4. İçsel (Endojen) Büyüme Teorileri

İçsel büyüme, neo-klasik büyüme teorisinin bir uzantısı olarak düşünülmüştür. Bu iki yaklaşım arasındaki fark şudur: Neo-klasik büyüme, iktisadi büyümeyi iktisat dışı (exojen) faktörlere bağlarken, içsel büyüme aksine iktisat içi (endojen) faktörlere bağlamaktadır. İçsel büyüme ile ülkelerin dışarıdan bir yardım almadan kendi öz kaynakları ile büyümelerini kastettiği anlaşılmamalıdır. İçsel büyümeden anlaşılması gereken, iktisadi büyüme iktisat içi faktörlerden kaynaklanmaktadır (Acar, 2008: 127). Yeni içsel büyüme kuramlarının en önemli ortak noktası gerçek olgulardan çok “sanal” âleme ait bir ekonomiyi yansıtmalarıdır. Büyüme olgusu ile teknolojik yenilikler ve zihinsel emek arasında tatmin edici ilişki kuramayan bu kuramlar kısır bir döngüde devam etmektedir (Gürak, 2006: 16-17).

Bilgi birikimi, beşeri sermaye, Ar-Ge faaliyetleri ve teknolojik gelişme gibi unsurların geçmişten günümüze kadar ekonomik gelişme üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu değişime ayak uyduramayan yapıların varlıklarını sürdürmeleri mümkün değildir. Bilginin hızlı bir şekilde yayıldığı ve mesafelerin öneminin azaldığı günümüz dünyasında, az gelişmişliğin sebebi finansal ve reel sermaye yetersizliğine bağlayan yaklaşımların önemi kalmamıştır. Bunun yerine az gelişmişliğin nedeni yeni güncel bilgilere ulaşamama, mevcut teknolojiyi kullanamama, yeterli beşeri sermayeye sahip olamama gibi faktörlerde aranmaktadır. Bununla beraber, yukarıda sayılan değişkenlerin ölçmelerinin güçlüğü, rasyonellik gereği bilginin emek faktörüyle bütünleştiği ve sermayenin teknolojiyi, teknolojinin de bilgiyi içerdiğinden dolayı, bilgi, beşeri sermaye ve teknolojik gelişme gibi faktörler önceki büyüme modellerinde incelenmemiştir. Bilgi ve teknolojinin hemen her şeyle iç içe girdiği halde, büyüme analizlerinde onları dışsal kabul edip, gücün onların etkilediği faktörlere kaydırılması kabul edilebilir olmaktan çıkmıştır (Demir, 2002: 1-2).

Büyümeyi Solow’un açıkladığı şekilde, sistemin dışında belirlenen faktörlerle açıklayan yaklaşımın yerini, ekonomik büyümeyi etkileyen tüm faktörlerin; bilgi,

beşeri sermaye, Ar-Ge, teknolojik gelişmeler, finansal yenilikler, devletin yeni rolü ve piyasa yapıları gibi birçok değişkenin sistemin kendi içinde olduğunu öne süren teoriler yani içsel büyüme teorileri almaktadır. Paul Michael Romer, Robert Emerson Lucas ve Robert Joseph Barro içsel büyüme modelinin öncüleridir. 1980’li yıllarda eğitim, Ar-Ge, teknolojik gelişme, devletin yeni görevleri, bilgi birikimi, finansal yenilikler, ölçek ekonomileri, gelir dağılımı vb. gibi birçok unsurun üretim üzerindeki etkileri anlaşılmıştır. Bundan dolayı büyümeyi ve büyümenin belirleyicilerinin farklı bir bakış açısıyla tekrar ele alınmasını gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu yeni büyüme modeline içsel büyüme modeli denmektedir.

2.1.4.1. İçsel Büyümenin Neo-Klasik Büyümeden Farkı

İçsel büyüme teorilerinin temel çıkış noktasını, neo-klasik büyüme teorilerinin varsayımlarının pratikte somut gelişmelerle bire bir örtüşmemesi oluşturmaktadır. İçsel büyüme teorileri, neo-klasik büyüme teorisinden farklı olan çeşitli varsayımlara sahiptir. Bunlar şöyle sıralanabilir (Han ve Kaya, 2004: 296; Berber, 2006:173-175).

—Neo-klasiklerin aksine, ekonomik büyümenin iktisat içi unsurların ürünü olduğu, sistemi dışarıdan etkileyen güçlerin sonucu olmadığı açıklanmaktadır.

—Azalan verimlere dayalı neo-klasik üretim fonksiyonu yerine, artan verimlere dayalı üretim fonksiyonu kullanılmaktadır. Bu varsayımın temelinde Romer’in yatırım ve üretim sürecinde sadece fiziksel ürünün değil aynı zamanda yeni üretim bilgisinin de ortaya çıktığı şeklindeki görüşü yatmaktadır. Romer’e göre, üretim ve yatırım sürecinde bir yan ürün olarak ortaya çıkan bilgi, sadece o şirket için değil, ekonominin genelinde verimlilik artışı sağlayarak toplum için değer yaratmaktadır.

—Neo-klasik modelin aksine içsel büyüme teorileri sermayenin artan getirisi prensibine dayanmaktadır.

—Teknolojik gelişme, ekonomik sistemin içinde oluşmakta ve ekonomik kararlardan etkilenmektedir. Teknolojik gelişme, bilgi ve insan sermayesi içsel büyüme teorilerinin temel kaynaklarıdır. Fiziksel sermayeye yapılan her yeni yatırım, üretimin artmasına neden olduğu gibi insan sermayesinin artmasına sebep olmaktadır. Teknolojik gelişme içsel bir değişken olarak modele katılmaktadır.

—İçsel büyüme teorileri çerçevesinde tam yakınlaşma hipotezi reddedilmektedir. İçsel büyüme teorisyenlerine göre, gelişmekte olan ülkeler gerekli önlemleri almazlarsa gelişmiş ülkeler ile aralarındaki gelir farklılıkları gün geçtikçe artacağı açıklanmaktadır.

—Neo-klasik teorisinin aksine, içsel büyüme teorisine göre, eğitim düzeyi, kamu politikaları ve hizmetleri, dış ticaret, vergi, gelir dağılımı, bölgesel faktörler, kültürel yapı, dinsel faktörler, doğurganlık oranı, yönetim şekli, sağlık, enflasyon, yatırım oranı gibi faktörlerin uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde etkileri bulunmaktadır.

—İçsel büyüme teorilerinde optimal büyüme oranına ulaşılabilmesi için devlet müdahaleleri önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

—Gerçek hayatta tam rekabet koşullarının geçerliliği söz konusu değildir. Yeniliğin oluşabilmesi için mono-polistik piyasalar gerekmektedir. Yeniliğin sağladığı monopol kâr firmaları daha fazla yenilik yapmaya yöneltecektir.

2.1.4.2. İçsel Büyümenin Belirleyicisi

İçsel büyümenin temel belirleyicileri eğitim politikası, sağlık politikası, teknoloji politikası olduğu görülmektedir. Bunun yanında dolaylı olarak ülkelerin sahip olduğu bölgesel, dinsel ve kültürel faktörlerin de içsel büyümenin temel unsurları arasında yer aldığı görülmektedir. Eğitim, sağlık ve teknolojik alt yapı yatırımlarına yapılan harcamalar beşeri sermayeyi ortaya çıkarmakta ve bunun sonucunda araştırma ve geliştirme faaliyetleri artmaktadır. Bunun yanında ülkeler, kendilerine has özellikleri (bulunduğu bölge, ait olduğu din, kültürel yapı), yaratıcılık ve tesadüfler aracılığı ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerini artırmaktadırlar.

İçsel büyüme modelleri özellikle Schumpeter'in teknoloji ve yenilik fikirlerinden yararlanmışır. Schumpeter'e göre kapitalist büyümenin temelini teknoloji oluşturmaktadır (Kaya, 2006: 295). Schumpeter'e göre, kapitalizmi sürekli hareket halinde tutan, kapitalizmin sürekli değişmesini sağlayan esas güç yeniliklerdir. Kapitalizm yenilikler üzerinden eski malların ve endüstrilerin yıkılıp yerine yenilerinin kurulduğu bir süreç olarak sürekli değişir. Bu durum Schumpeter tarafından kısaca yaratıcı yıkım olarak adlandırılmışır (Ünsal, 2007: 72).

2.1.4.3. Basit Bir İçsel Büyüme modeli: “AK”Tipi Model

AK modeli, içsel büyüme modelleri içinde sermayenin marjinal getirisi varsayımı kaldırılarak, dışsal teknolojik gelişmenin var olması durumunda bile uzun dönemde kişi başına büyümenin sürdürülebileceği en basit bir biçimde göstermektedir. AK modeli, Sergio Rebelo tarafından 1991 yılında geliştirilmiştir (Yardımcı, 2006: 101).

Bu fonksiyonda sermaye faktörü ile ekonominin çıktısı arasında doğrusal bir ilişkinin var olduğu kabul edilmektedir. Modelin genel bir özelliği de K ile gösterilen sermaye faktörünün geniş kapsamlı ele alınmasıdır. Başka bir ifadeyle, sermaye içinde beşeri sermaye faktörü yer almaktadır. AK modeli üretim fonksiyonu aşağıdaki gibidir (Taban, 2010: 43).

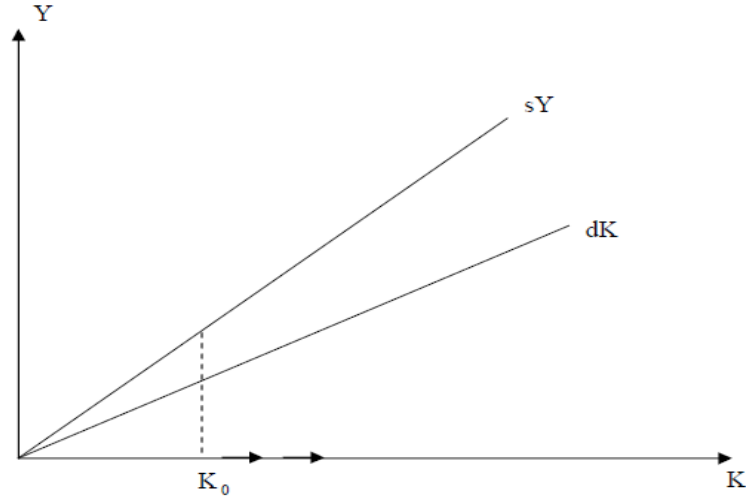
$$Y = AK \quad (2.41)$$

Burada A, pozitif bir sayıdır ve teknolojik gelişme seviyesini ifade etmektedir. Üretim fonksiyonun bu şekilde yazılış modeline AK tipi model adı verilmektedir. Sermaye birikimi, ekonomideki çıktının tüketilmesi yerine, bireylerce tasarruf edilmesi ve yatırıma dönüştürülmesi yoluyla yapılmaktadır. Tasarruf oranı s'nin ve yıpranma payı d'nin her ikisinin de sabit olduğunu varsayılmaktadır. Ayrıca basitlik sağlamak amacıyla nüfus artışının olmadığını kabul edilmektedir. Böylece denklemdaki ifadeler kişi başına düşen değerleri temsil etmektedirler (Jones, 2001: 151).

$$K = sY - dk \quad (2.42)$$

Şekil-7'de dK doğrusu, sermaye stokunun yıpranan kısımlarını gidermek amacıyla yapılması gereken yatırım miktarını göstermektedir. sY doğrusu ise, sermaye stokunun bir fonksiyonu olarak toplam yatırımı ifade etmektedir. K₀ noktasından harekete başlayan bir ekonomiyi ele alalım. Böyle bir durumda toplam yatırımlar toplam amortismandan büyük olduğundan, sermaye stoku büyüme göstermektedir. Bu büyüme zaman içinde devam etmektedir. K₀'ın sağındaki her noktada yatırımlar toplam amortismandan fazla olmaktadır. Bu nedenle, sermaye stoku sürekli artmakta ve kesinlikle kesilmemektedir (Jones, 2001: 152).

Şekil- 7: AK Tipi İçsel Büyüme Modeli

Kaynak: Jones, 2001: 152.

Solow modeli ile AK modeli sonuçları arasındaki bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunları şu şekilde açıklayabiliriz (Taban, 2010: 48-49):

—Şekil 7’deki sY doğrusunun dK doğrusunun üstünde yer alması, işçi başına sermayenin (k) iki eğri arasındaki mesafe kadar arttığını göstermektedir. Bu durumda hâsıla ve sermaye aynı hızla büyümektedirler. Bu yüzden kişi başına hâsıla teknolojik ilerleme olmadan sürekli artacaktır. Bu durum Solow modeli ile AK modeli arasındaki birinci farkı oluşturmaktadır.

—Diğer taraftan $sA > \delta + n$ iken, (s marjinal tasarruf eğilimi, A teknolojik gelişme, δ sermayenin yıpranma oranı, n nüfusun büyüme hızını gösterirken, Şekil-7’de $d = \delta + n$ ’e eşittir) diğer faktörler sabitken, tasarruf oranı ne kadar yüksek, yıpranma ve nüfus artış oranları ne kadar düşük olursa, kişi başına hâsılanın büyüme hızı da o kadar yüksek olacaktır. Bu yüzden AK modelinde s tasarruf oranının artması, ekonominin sürekli olarak daha hızlı büyümesine neden olmaktadır. Bu nedenle AK modelinde hükümetin tasarrufu teşvik eden ve böylece tasarruf oranını artıran bir politika izlemesi, büyümeyi kalıcı olarak hızlandırabilecektir. Bu durum Solow modeli ile AK modeli arasındaki ikinci temel farkı oluşturmaktadır.

—AK modeline göre aynı A , s , δ ve n (Şekil-7 'ye göre $\delta + n = d$ eşit) değerlerine ve farklı işçi başına sermaye-işçi başına hâsıla değerlerine sahip olan ülkeler, aynı hızla büyümektedirler. Bir başka deyişle, AK modelinde aynı A , s , δ ve n değerlerine ve farklı işçi başına sermaye-işçi başına hâsıla değerlerine sahip ülkelerden daha fakir olanların daha zengin olanlardan daha hızlı büyüyerek ortak bir durağan durumda yakalamaları (koşulsuz yakınsama) söz konusu değildir. Bu durum, AK modelinin Solow modelinin aksine koşulsuz veya koşullu yakınsama⁴ içermemesi, AK modelinin ve Solow modelinin sonuçları arasındaki üçüncü temel farklılıktır. Bu durum AK modelinde azalan verim kanununun geçersiz olması demektir. Fiziksel sermayenin artması aslında iki girdinin (fiziksel sermaye ve beşeri sermaye) artması anlamına gelecek ve dolayısıyla da azalan verim kanunu işlemeyecektir.

Ak modelinde ister fiziki sermaye ister beşeri sermaye yatırımı olsun tüm yatırımlar sermayenin marjinal getirisinde artışa neden olmaktadır. Modelin en önemli özelliği ekonomik büyüme oranının artan bir fonksiyonu olmasıdır. Bu sebeple bir ekonominin yatırım oranını devamlı artıracak kamu politikaları, ekonominin büyüme oranını da sürekli bir biçimde artırmaktadır (Kaya, 2006: 297).

2.1.4.4. İçsel Büyüme Teorilerinin Sınıflandırılması

Büyüme modellerinde bütün ekonomilerin tek bir model ya da değişkenle açıklanması mümkün değildir. Bu durum içsel büyüme modelleri açısından da geçerlidir. Bu bağlamda, büyümenin motoru ve sürükleyicisi olarak farklı yazarlar farklı konuları ön plana çıkartmaya çalışmışlardır. Çalışma da içsel büyüme modelleri, dört farklı açıdan sınıflandırmaya tabi tutulacaktır.

⁴ Koşulsuz yakınsamada, fakir ülke ya da bölgelerin, zengin ülke ya da bölgelerin gelir düzeyine ulaşacağı kabul edilirken, bu ülkelerin karakteristik özellikleri dikkate alınmamaktadır. Şartlı yakınsama da ise, ülkelerin ya da bölgelerin sahip olduğu birtakım karakteristik özellikler nedeniyle aynı durağan durum dengesinde bulunacakları anlatılmaktadır. Dolayısıyla, şartsız yakınsama hipotezinin ileri sürdüğü, fakir ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüüp onları yakalamaları, ancak ve ancak ülkelerin aynı teknoloji düzeyi, tasarruf oranı, doğurganlık oranı, hükümet politikaları ve aynı kurumsal yapıya sahip olmaları ile mümkün olabilmektedir. Şartlı yakınsama hipotezi, daha çok bir ülkenin bölgeleri ya da illeri arasında gelir bakımından bir yakınsamanın olup olmadığını test etmeye yöneliktir (Berber, 2006: 171-172).

2.1.4.4.1. Bilgi Birikimi ve Taşmalar

Arrow (1962) “The Economic Implications of Learning by Doing (Yaparak Öğrenmenin Ekonomik Çıkarımları)” adlı makale çalışmasıyla yaparak öğrenme⁵ kavramıyla iktisadi büyüme teorisine önemli bir katkıda bulunmuştur. Arrow, bazı sektörlerde zaman ilerledikçe maliyetlerin azalacağını, kalitenin artacağını ve üretimin hızlandığını gözlemlemiş ve bunu yaparak öğrenme olarak tanımlamıştır. Arrow’a göre öğrenme işgücünün deneyiminin bir ürünüdür. Bir firma üretim yaptıkça zaman içinde işini daha iyi öğrenmekte, maliyetini azaltmakta, ürünlerini geliştirmekte ve yeni ürünler ortaya çıkarmaktadır. Firmaların verimliliği ülkedeki toplam üretim düzeyi ile de orantılıdır. Bu nedenle yaparak öğrenme kavramı deneyiminin gerçekleşmesi için uzun bir zamanın geçmesi gerekmediğini ileri sürmektedir. Bundan dolayı modelde, üretimde uzun dönem “maraton” yarışına geç başlayanların daha dezavantajlı olduğu söylenebilir (Tüylüoğlu, 2007: 687).

İçsel büyüme modellerinin öncüsü olan Romer (1986) esasında Arrow’un (1962) ortaya attığı “yaparak öğrenme” (learning by doing) görüşünü temel almıştır. Romer “eğer sermayenizi bilgi ve becerilerle birleştirirseniz Azalan Verimler Kanunu etkisini kaybeder” diyerek önemli bir dönüm noktasını başlatmaktadır. Romer “yaparak öğrenme” fikrini kullanarak şu öngörülerde bulunmaktadır (Berber, 2006: 177):

—Üretim süreci sonunda fiziksel çıktının yanı sıra bir yan ürün olarak teknik bilgi de üretilmektedir.

—Teknik bilgi bir çeşit bedava girdi olarak kullanılmaktadır.

—Yeni üretim daha düşük maliyetle ve daha yüksek kaliteyle yapılmaktadır.

—Teknik bilgi, taşmalar sonucu diğer şirketlere ulaşmaktadır.

Romer Arrow’un bu görüşlerinden faydalanarak, üretim ve yatırım süreçlerinde bir yan ürün olarak teknik bilginin üretildiğini varsaymaktadır. Bedava bir girdi niteliğindeki bu bilgilerin üretilen malın kalitesinin artmasına ve maliyetin

⁵ Yaparak öğrenme, bir işin aynı işçi ya da firma tarafından tekrar tekrar yapılmasıyla kazanılan deneyim ve tecrübelerin toplamıdır. Yaparak öğrenmenin teorik temelleri işbölümü ve uzmanlaşma üzerinde önemle duran Adam Smith’e kadar dayanmaktadır (Demir, Üzümcü ve Duran, 2006: 32).

azalmasını neden olacağını savunmaktadır (Yülek, 1997: 97). Bilgi mükemmel olarak patentleşmeyeceği ve saklanamayacağı için, bir firma tarafından yeni bir bilginin üretimi diğer firmaların üretim imkânları üzerinde olumlu dışsallık oluşturacaktır (Romer, 1986: 1003). Ayrıca Romer, üretilen bilginin dışsallıklar ya da taşmalar etkisiyle, diğer firmaları olumlu etkilediğini ve sonuçta bu gelişmelerden tüm ekonomilerin yararlanacağını açıklamaktadır (Acar, 2002: 127). Örneğin; şirket içi bilgiye sahip olan bir eleman, rakip şirkete geçtiğinde, elindeki bilginin bir kısmını götürebilmektedir. Rakip şirketlerin ürünlerin taklidi yoluyla da bir şirketin teknik bilgisini ele geçirmesi mümkün olabilmektedir. Böylece bilgiyi üretenin isteği dışında bir bilgi transferi gerçekleşmekte ve bunun için bir bedel ödenmemektedir.

Romer, bir ülkede önceden ne kadar çok yatırım yapılmışsa (sermaye stoku ne kadar büyükse) o kadar ekonomik bilginin üretilmiş olacağını vurgulamaktadır. Kısaca üretilen bilginin göstergesini, ülkedeki mevcut sermaye stoku olarak almaktadır. Üretim fonksiyonu bu şekilde değiştirildiğinde belli varsayımlar altında sermaye için artan verimler geçerli olmaktadır. Daha çok yatırım yaptıkça her yeni yatırımın verimi öncekine göre daha çok olmaktadır (Berber, 2006: 178).

Romer 1986 yılında, ekonomide “eğer sermayenizi bilgi ve becerilerle birleştirirseniz Azalan Verimler Kanunu etkisini kaybeder” diyerek büyük bir çığır açmıştır. Romer, buluşu yapan birey veya firmanın yeni fikir arayışına girmesini modele katarak teknolojik ilerlemeyi içselleştirmektedir. Teknolojik gelişme, yeni yaratıcı fikirlerin ortaya çıkardığı sosyal kazançların bir kısmını kâr biçiminde elde etmeye çalışan bireylerin, bilgileri arama çabalarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Han, Kaya 2004: 297).

2.1.4.4.2. Beşeri Sermayeye Dayalı İçsel Büyüme Modeli

Beşeri sermayenin oluşumunun öncüsü “yaparak öğrenme” yaklaşımı ile Arrow (1962) iken, beşeri sermaye-büyüme arasındaki ilişkinin sistematik analizi T.Schultz (1963) ile başlamaktadır.

Romer’ın modelinde beşeri sermayeyi, fiziki sermaye stoku biçiminde açıklanan bilgi oluşturmaktadır. Ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktörlerden birisi işgücünün etkin ve verimli kullanılmasıdır. Bunu sağlayan en temel faktör ise

bilgi birikimidir. Romer beşeri sermayenin, dışsallık oluşturarak verimliliği artırabileceği ve uzun dönemde büyüme oranlarını etkileyebileceğini açıklamaktadır (Han ve Kaya, 2004: 300).

Lucas “On The Mechanics of Economic Development” isimli çalışmasıyla içsel büyüme modeline öncülük etmektedir. Onu Stokey (1988, 1991), Becker ve Dig (1990), Sorensen (1991), Young (1991) ve Cabelle ve Santos (1993) gibi bilim adamları takip etmektedir. İçsel büyüme modelinde uzun dönem büyüme ve sürekli artan verimlerin kaynağı olarak beşeri sermayeyi ele almaktadırlar. Bu çalışmaların bazıları, beşeri sermayeyi sadece bireylerin eğitim süresi ve teknik bilgi birikimi ile ilişkilendirirken, bazıları da eğitimin gerçekleştiği okul, atölye, laboratuvarlar eğitimciler için yapılan yatırımlar gibi fiziksel mekânlara yapılan yatırımları ve sosyal harcamaları beşeri sermaye kapsamı içinde değerlendirmişlerdir. Özünde bu modeller eğitimde geçen zamanın ve eğitime harcanan sermayenin yoğunluğuna bağlı olarak, mesleki ve teknik becerisi yüksek işgücünün gelişmesini sağlamaktadır. Modelde, kalifiye iş gücüne bağlı olarak da üretimde verimliliğin arttığı ve sürekli artan verimlerle büyümenin devam ettiğini savunmaktadırlar (Şiriner ve Doğru, 2006: 125). Literatürde Lucas’ın 1988 yılında yaptığı çalışması önemli yankı uyandırmıştır. Lucas’ın modelinin dayandığı bir takım varsayımlar vardır. Bunlar; karar birimlerinin rasyonel olduğu, üretime tahsis edilen işgücündeki artış oranının dışsal olduğu, rekabetçi piyasaların olduğu kapalı bir ekonomi, teknolojinin ölçeğe göre sabit getirili olduğudur (Lucas 1988: 7).

Lucas’ın beşeri sermaye ile kastettiği bireyin genel beceri düzeyidir. Modelde N kadar işgücü vardır ve her birinin beceri düzeyi (h) sıfırla sonsuz arasındadır. Yani N’dir. h beceri seviyesindeki bir işçi zamanının u(h) kısmını cari üretime, kalan 1-u(h) kısmını da beşeri sermaye birikimine ayırmaktadır. Model neo-klasik modele oldukça yakındır. Neo-klasik piyasa şartlarının geçerli olduğu bir ekonomide çıktı düzeyinin (Y), fiziki sermaye (K) ve etkin emek (N^e) tarafından belirlendiği kabul edilir (Lucas 1988, 17-18). Yani üretim fonksiyonu;

$$Y = (F, N^e) \text{ şeklindedir.}$$

Model etkin emeğin açıklanması üzerinedir. Ülkedeki etkin emek stoku, toplumun ortalama yetenek düzeyi (h), işçinin üretimde harcadığı zaman (u) ve ülkedeki işgücü arzı (N) ile ilişkilendirilip $N^e = uhN$ şeklinde ifade edilmektedir. Bu durumda üretim fonksiyonu;

$$Y = F(K, uhN) \quad (2.43)$$

Bu fonksiyona göre işçilerin yetenek düzeyi, çalışılan zaman ve işgücü arzı ile çıktı arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Yani çalışma süresi (u) ve genel beceri seviyesi arttıkça çıktı da artmaktadır. Modelin tamamlanması için sosyal bir olay olan ve daha çok okullaşma oranıyla açıklanan beşeri sermaye birikiminin, çalışmadan arta kalan zamanla ($1-u(t)$) olan ilişkisinin de ortaya konulması gerekmektedir (Demir, 2002: 4).

$$h(t) = h(t) \delta [1 - u(t)] \quad (2.44)$$

Beşeri sermayenin eğitim seviyesi ile ilişkisi birçok çalışmada incelenmiştir. Nelson ve Phelps, üretim sürecinin değişime uyumlu olmayı sağlayan bir üretim fonksiyonunu gerektirdiğini, bunu da yeni üretim metotlarını hızlı bir şekilde uygulayabilecek kapasitedeki eğitilmiş yöneticilerin yapabileceğini açıklamaktadırlar. Nelson ve Phelps bu öngörülerini Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tarım sektörünü ele alarak incelemişlerdir. Göreceli olarak daha yüksek eğitim seviyesine sahip çiftçiler, daha az eğitim seviyesine sahip çiftçilere göre yeniliklere daha kolay uyum sağlayabilmektedirler. Kısaca eğitim seviyesi ile teknolojik gelişmelere uyum sağlama ve dolayısıyla büyüme hızı arasında pozitif bir ilişkinin olduğu söylenebilir (Nelson ve Phelps, 1966: 70).

Becker vd., 1990 yılında beşeri sermaye stoku ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bir model geliştirmişlerdir. Modele göre, eğitim yatırım ile doğurganlık ve gelir dağılımı ilişkisini incelemişlerdir. Yüksek doğurganlığın eğitimi düşüreceğini, gelirin eşitsiz dağılımının okullaşma oranını düşüreceğini savunmuşlardır (Becker vd., 1990: 35-36). Modelin en önemli varsayımı içsel olarak belirlenen doğurganlık oranıyla beşeri sermaye stoku arttıkça getirisinin de arttığı kabul edilmiştir. Doğurganlık oranı, fiyatlara ve gelir düzeyine bağlı olarak değişen ekonomik bir karar olarak kabul edilmiştir. Yeni bilgi üretimi de önceki nesillerin

sağladığı beşeri sermaye stokunun doğrusal bir fonksiyonudur. Ailenin sahip olacağı çocuk sayısı, ebeveynlerin özellikle de annenin zamanının alternatif maliyeti ile eğitim ve sağlık harcamalarının bir fonksiyonu şeklinde tanımlanmaktadır. Bu anlamda beşeri sermaye açısından zengin ülkelerden insana yapılan yatırımın getirisi, çok sayıda çocuk sahibi olmanın getirisinden fazla olmaktadır. Beşeri sermaye açısından görece olarak fakir durumdaki ülkelerde bunun tersi bir durum gözlenmektedir. Büyük oranda beşeri sermaye, aileleri düşük oranda doğurgan olmaya teşvik etmektedir. Bunun sonucunda da çocuk başına yapılan beşeri sermaye yatırımlarının artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla büyük miktardaki beşeri sermaye stokuna sahip ülkeler yüksek büyüme oranını gerçekleştirirler (Ercan, 2000: 131). Ülkelerin şansları varsa ve beşeri sermayeye yatırım yaparlarsa Malthus dengesinden kalkınma dengesine geçebilirler (Becker vd., 1990: 35-36). Bu modele göre beşeri ve fiziki sermayeyi artırmanın en önemli yolu eğitim ve sağlık politikalarını geliştirerek, beşeri sermaye yatırımlarını artırmadan geçmektedir.

Rebelo (1991) çalışmasında, II. Dünya Savaşı sonrası Japonya ve Brezilya gibi ülkelerin kişi başına milli gelirlerinin hızlı bir şekilde arttığını diğer ülkelerde ise önemli bir değişikliğin olmadığını açıklamıştır. Rebelo bu farklılığın en önemli sebebinin uygulanan ekonomi politikasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Rebelo bu önerisini açıklamak için de bir model ortaya atmıştır. Modele göre vergi oranı ne kadar yüksekse ekonomik büyüme oranı da o ölçüde az olacaktır ve ekonomideki tasarruf oranı ile büyüme arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır (Rebelo, 1991: 500-501). Modelde fiziki sermaye ve beşeri sermayeyi ayrı ayrı değerlendirmiş, beşeri sermaye üretiminde fiziksel sermayenin kullanıldığını kabul etmiştir. Model sonunda toplam çalışma saatleri fazla olan ülkelerin daha hızlı büyüyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Beşeri sermayenin taşıdığı önem, devletin bu konudaki sorumluluğunu da artırmaktadır. Şirketler çalıştırdıkları elemanlara belli bir üst eğitim sağlayabilseler de vatandaşın temel eğitim görevini sağlamak devletin en önemli görevidir. Devlet temel eğitim süresini artırarak beşeri sermayenin oluşumuna katkıda bulunabilir. Barro 1991 yılındaki çalışmasında temel eğitim süresinin artırılmasının ekonomik büyümeyi üç yolla etkileyeceğini açıklamaktadır (Barro,1991: 437):

—Daha fazla eğitilmiş işgücü, yeni teknolojilerin geliştirilmesi sağlayacaktır.

—Eğitilmiş işgücü fiziki sermaye yatırımlarının artmasına neden olacaktır.

—Eğitilmiş nüfus, doğurganlık hızının düşmesine ve ailelerin çocuklarına daha fazla yatırım yapmasına imkân sağlayacaktır.

Beşeri sermayeyi geliştirmenin diğer bir yolu da sağlığa yapılan yatırımları artırmaktan geçmektedir. Sab ve Smith'in 2001 yılındaki çalışmaya eğitim ve sağlığa yapılan yatırımlar toplam üretim fonksiyonunun iki önemli girdisidir. Düşük gelir seviyesine sahip ülkeler bunu geliştirmeye çalışmalıdırlar. Gelişmekte olan ülkelerin, eğitim ve sağlığa yapılan yatırımları ne kadar fazla olursa ekonomik büyümeleri de o oranda hızlanır. Genç nüfusa sahip ülkeler iyi eğitilmiş ve sağlıklı bireyler yetiştirirlerse ülkedeki beşeri sermaye birikimi ve ekonomik büyüme artmaktadır (Sab ve Smith, 2001: 19).

Lucas, beşeri sermaye birikiminde bireylerin eğitimde geçirdikleri sürenin üzerinde dururken, Sorenson (1991) eğitimin fiziki mekânlarına ve eğitimcilere yapılan harcamalarında modele ekleyerek daha geçerli bir yaklaşım üzerinde durmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 225). Böylece ortalama eğitim süresi uzun olan, mesleki teknik ve bilimsel eğitime daha fazla kaynak ayıran ülkeler, üretim tekniklerinde daha çok yenilik yapmakta ve ürünlerinde de nitelik ve nicelik faydası sağlamaktadırlar. Buna bağlı olarak da sürekli iktisadi büyüme gerçekleştirebilmektedir. Çünkü eğitimin yoğunluğu ve süresinin artışı bireylerin iş yapma becerisini geliştirmekte ve bu beceri, bilgi stoku vasıtasıyla da kuşaktan kuşağa devredilebilmektedir (Şiriner ve Doğru, 2006: 125-126).

2.1.4.4.3. Ekonomik Büyüme Sürecinde Dış Ticaret

Günümüzde üretim, sermaye ve ticaret sınırlara aşarak hızla yayılmaktadır. Ülke sınırlarının kalktığı, ekonomik entegrasyonların önem kazandığı ve ülkeler arasında önemli ve güçlü ticari ilişkilerin olduğu bir dönem içinde bulunmaktayız. Bu süreçte, uluslararası ölçekte çalışan firmalar üretimin belli aşamalarını avantajlı buldukları ülkelere yapmayı tercih etmektedirler. Bu doğrultuda dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalar hız kazanmıştır.

Grossman ve Helpman (1991), İçsel büyüme teorisi çerçevesinde dış ticaretin potansiyel olarak uzun dönem büyümeye yapabileceği etkileri araştırmışlardır. Girişimciler kâr maksimize edici davranışlardan ortaya çıkan bir içsel teknolojik gelişme modeli oluşturmuşlardır. Geliştirdikleri kurama göre dış ticaret hacmini genişletici politikalar, yerel ve yabancı vatandaşlar arasındaki dış ticaret sözleşmelerini artıracaktır. Bu tip politikalar sayesinde dünya genelinde bilgiye erişim kolaylaşarak ülkedeki bilgi birikimi artacak ve ekonomik büyüme hızlanacaktır. Diğer taraftan dış ticareti kısıtlayıcı politikalar dış ticaret sözleşmelerinin miktarını düşürecektir. Bu da ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir (Grossman ve Helpman, 2003: 193).

Dollar (1992) ve Harrison (1996) çalışmalarında, dış ticaretin büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Aynı zamanda ihracata dayalı büyüme hipotezini destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir.

İçsel büyüme teorisi, beşeri sermayenin yanı sıra ihracatın da ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Dış ticaret; ihracattaki artış; dış piyasaları öğrenme, daha iyi yönetim, daha büyük boyutlarda girişimcilik, gelişmiş kaynak tahsisi, pazarlama ve üretim yeteneklerini de kapsayan teknik bilginin yayılması yoluyla ekonomik büyümeyi olumlu şekilde etkilemektedir. Uluslararası piyasalara girişteki artan rekabet, ihracat dışı sektörlerle de pozitif dışsallıklar sağlayan etkilerle ekonomideki genel verimlilik düzeyini yükselterek özellikle yüksek nitelik kazandıran yeni becerilerin elde edilmesi ve etkin bir fiyat sisteminin oluşmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, genellikle üretimi kolay ve fazla beceri istemeyen emek-yoğun ürünleri ihraç ederler. Fakat dış ticaret, sanayileşmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru yeni teknolojilerin transferini artırır ve yeni teknolojilerin transferi de, nitelikli işgücü olarak beşeri sermaye birikimini etkilemektedir. Bunun sonucunda da, yeni teknolojilerin elde edilmesi ve bunların ülke içinde yayılması ekonomik büyüme oranını artırmaktadır (Şimşek ve Kadılar, 2010: 120).

Günümüzde üretim, sermaye ve ticaret sınırlarını aşarak hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Bu süreçte, uluslararası ölçekte çalışan firmalar üretimin belli aşamalarını avantajlı buldukları ülkelere yapmaya çalışmaktadırlar. Ekonomik

büyümlerini artırmaya çalışan birçok gelişmekte olan ülke, dışa açık sanayileşme politikalarını kabul ederek, doğrudan yabancı yatırımların (DYY) ülkeye girişini desteklemektedirler. Doğrudan yabancı yatırımlar, bir işletmenin mevcut sınırlarını aşarak diğer bir ülkede üretim tesisi kurması ya da mevcut üretim birimini satın almasıdır. Doğrudan yabancı yatırımın özellikle gelişmekte olan ülkelerde kaynak kullanımını, altyapı yatırımlarını, imalat sanayini ve teknolojik gelişmeyi artırarak ekonomik büyümeyi etkilediği kabul edilmektedir (Yılmaz, 2010: 242). Kısaca diyebiliriz ki ekonominin dışa açık olması büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.

2.1.4.4. Ekonomik Büyüme Sürecinde Kamu Altyapı Yatırımları ve Devletin Değişen Rolü

Büyümeyi içsel değişkenler yardımı ile açıklayan diğer bir teori, kamu alt yapı yatırımlarının ve kamu politikalarının büyüme sürecine etkilerini inceleyen teorilerdir. Kamu Politikası Modeli Barro'nun (1990), "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth (Basit Bir İçsel Büyüme Modelinde Kamu Harcaması" başlıklı çalışması ile gündeme gelmiştir.

Barro (1990) kamu harcamalarının büyüme sürecini etkilediğini ileri sürerek kamu sektörüne karşılanan mal ve hizmetler⁶ üretim faktörü şeklinde üretime dâhil edilmiştir. Modelde basitlik sağlamak için üretim fonksiyonundan emek çıkartılarak yerine kamu mal ve hizmet faktörü ikame edilmiştir. Modelde hükümetin gelirinin sadece gelir vergisi, giderinin de sadece kamu malı arz etmek olduğu ve bütçenin daima denk olduğu varsayılmıştır. Bütçe denklemi efektif kamu malı arz seviyesini sermaye stokuna bağladığı için model bir içsel büyüme modeline dönüşmüştür. Yatırımlar sermaye stokunu artırırken dolaylı olarak artan vergi gelirleri denk bütçe sayesinde kamu malının arzını artırmaktadır (Yülek, 1997: 10-11).

Barro'nun (1990) modelinde, hükümetler ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için hem yatırım yapacak hem de yatırımların artırılması için özel sektörü vergi teşvikleri, sübvansiyon gibi araçlarla destekleyecektir. Özel sektör yatırımları sermaye stokunu artırırken dolaylı olarak artan vergi gelirleri denk bütçe

⁶ Buradaki mal ve hizmet kavramı, kamu tarafından üretilen özel bir mal olabileceği gibi, havaalanı, liman ya da yol gibi kalabalıklaşan bir malı da ifade edebilir ya da daha geniş kapsamlı olarak ekonomik/ siyasi istikrar anlamına da gelebilir.

sayesinde kamu malı arzını artıracaktır. Dolayısıyla özel sektör yatırımları ekonomiye iki yoldan katkı sağlayacaktır. Barro'nun modeli dışsallık etkisiyle özel yatırımların, dolaylı yoldan kamu malı arzını artırması sayesinde büyümeyi içselleştirmektedir.

Bu modele göre hükümetler, özel harcanabilir geliri vergilendirerek büyümeyi etkileyen kamusal girdilerin özel sektör girdileriyle aynı oranda artmasını sağlayabildiklerinden dolayı, kişi başına gelir ve tüketim artışını etkileyebilmektedirler. Bu anlamda ulaşım, yol, su, eğitim, sağlık gibi altyapı hizmetleri en iyi düzeye ulaşacaktır (Barro,1990: 123). Fakat hükümetin uygulayacağı politikaların büyüme etkisi amaç fonksiyonuna bağlıdır. Kâr amacı gütmeyen iyi niyetli bir hükümet büyüme üzerinde pozitif etki yaratırken, seçim endişesi taşımayan kendi faydasını düşünen hükümetin büyüme üzerinde negatif etkisi bulunmaktadır (Barro,1990: 110-118).

Barro (1989) ekonomik büyüme üzerine yaptığı ampirik çalışmada 1960-1985 yılları arasında 98 ülkeyi incelemiştir. Çalışmasında beşeri sermaye değişkeni olarak okullaşma oranını kullanmış ve büyüme ile aralarında anlamlı bir pozitif bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Araştırmada kamu yatırımlarının reel milli gelire oranı ile büyüme arasında anlamsız bir pozitif ilişki ortaya çıkmıştır. Kamu tüketim harcamalarının reel milli gelirdeki payı ile büyüme arasında anlamlı bir negatif ilişki ortaya çıkmıştır. Ekonomide siyasi istikrarsızlık varsa ekonomik büyüme bundan olumsuz bir şekilde etkilenmektedir (Barro,1989: 22-23).

King ve Rebelo 1990 yılındaki çalışmalarında hükümetin uyguladığı vergi politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Büyüme oranlarının ülkeler arasında farklılık göstermesinden yola çıkarak, iki sektörlü beşeri sermaye oluşumuna dayanan içsel büyüme modeli kapsamında, hükümet politikalarının fiziki ve beşeri sermayenin birikimini özendirmediği sonucuna ulaşılmıştır (Ercan, 2000: 135).

Uygulanan makro ekonomik politikaların uzun dönem büyüme performansına etkisi Fischer (1991) tarafından da incelenmiştir. Çalışmada, bir kesit regresyon analizi ile politika etkilerini inceleyen içsel büyüme modelleri literatürünün genel bir

değerlendirmesi de bulunmaktadır. Buna göre hem kesit analizleri hem de diğer analizlerde, enflasyon oranı, dış borç stoku, kamu açıkları gibi temel makro göstergelerin ve dolayısıyla izlenen politikaların büyüme ile ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Makro ekonomik politikaların büyümeyi hangi yollarla etkilediği konusunda bir fikir birliğine ulaşılamamıştır. Yatırımlar yoluyla ekonomik büyümenin etkilendiği genel kabul gören bir görüştür. Sürdürülebilir ekonomik büyüme için ülkede ki makro istikrar en önemli şarttır. Bununla beraber, sürdürülebilir büyüme için dışa açık olma, piyasa mekanizmasının işlerliği, kamunun fiziki ve sosyal altyapı sağlamadaki rolü, özellikle de beşeri sermayenin rolü oldukça önemlidir (Fischer,1991: 360-361).

Romer (1986) ve Lucas'ın (1988)'de yaptıkları çalışma ile hızlanan ve 1990'lı yıllarda gelişimini sürdüren içsel büyüme çalışmalarıyla devletin ekonomideki önemi artırılmaktadır. Devletin rolü, eğitim, Ar-Ge, teknoloji transferi, mülkiyet haklarının korunması, iletişim ağlarının güçlendirilmesi, işlem maliyetlerinin düşürülmesi gibi özel teşebbüsün etkinliğini artıracak faaliyetleri gerçekleştirmektir. Devlet bu işleri ne kadar iyi yaparsa ekonomik verimliliği o kadar yüksek olacağı kabul edilmektedir (Şiriner ve Doğru 2006:136-137).

2.2. EKONOMİK BÜYÜMENİN FİNANSMANI

Ekonomik büyüme, reel gayri safi yurtiçi hâsılada ve kişi başına reel gayri safi yurtiçi hâsıladaki artış olarak tanımlanır. Ekonomik büyüme üretim imkânları eğrisinin ve uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa kaymasıdır (Ertek, 2010: 387). Ekonomik büyüme teorilerinin amacı, ekonomik büyümeyi belirleyen faktörlerin neler olduğu ve bunların ekonomik büyümeyi ne oranda etkilediğini açıklamaya çalışmaktır. Buna göre ekonomik büyüme için en önemli faktör sermaye birikimini artırmaktır. Fakat büyümeyi sadece sermaye birikimine bağlamak doğru değildir. Çünkü sermaye birikiminin yanında fiziksel sermaye, teknoloji gelişme, girişimcilik ruhuna sahip nitelikli girişimcilerin varlığı, beşeri sermaye, işgücü, nüfus artışı, ekonomik ve siyasi istikrar, okullaşma oranı, dışa açıklık, sosyal, siyasi, kültürel, dini, coğrafi gibi birçok faktör büyümeyi etkilemektedir. Birçok ülkede bu faktörlerin olmasına rağmen ülke yeterli düzeyde büyüme hızını

gerçekleştirememektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyümenin istikrarlı bir şekilde sürdürülebilmesinde gerek yurt içi kaynaklardan gerekse yurt dışı kaynaklardan yeterli miktarda finansman kaynağı bulamamaktadırlar. Ekonomik büyümeyi gerçekleştirmedeki kısa dönemli sorun finansman sorunudur. Bir ülke ekonomik büyüme için tüm girdileri üretse bile gerekli olan yatırımları finanse etme ihtiyacını duyacaktır.

Çalışmanın bu kısmında, ekonomik büyüme için gerekli olan iç finansman kaynakları ve dış finansman kaynaklarının neler olduğunu açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Ekonomik Büyümenin İç Finansman Kaynakları

Kalkınmanın finansmanının iç kaynaklardan sağlanması tasarruf hacminde ve yatırımlarda büyük miktarda artışı gerektirir. Uluslararası ticaretin ve dış ödünç alma imkânlarının bulunmadığı bir konumda sermaye birikimi sağlamanın yolu tüketim miktarının azaltılmasıdır. Yatırım ve tasarruf birbirinden etkilenen ve birbiriyle ilişkili kavramlardır. Üretimini artırmak isteyen bir üretici, tüketim amaçlı kullandığı kaynakların miktarını azaltmak zorundadır.

Kalkınmanın finansmanında kullanılacak iç kaynaklar esas itibariyle tasarruflar ve iç borçlar olmak üzere iki ana gruba ayrılabilir. Bunlar:

—*Tasarruflar*: Gönüllü tasarruflar ve zorunlu tasarruflar olarak ikiye ayrılır. Gönüllü tasarruflar da özel tasarruflar ve kamu (devlet) tasarruflardan oluşur. Özel tasarruf ise hane halkı ve işletmeler tarafından gerçekleştirilir. Zorunlu tasarruflar vergiler ve enflasyon olmak üzere ikiye ayrılır.

—*Gönüllü Tasarruflar*: Hane halkı ve bireylerin belirli bir dönemde elde ettikleri gelirlerinin bir kısmını harcamayıp biriktirmesi ya da sonraki dönem için ayırması hane halkı tasarrufu olarak adlandırılır. Birikimlerin tasarruf olarak adlandırılabilmesi için ülke kalkınmasına faydalı olabilecek şekilde yatırımlara kanalize edilmesi gerekmektedir.

İşletmeler düzeyinde gerçekleştirilebilecek tasarruflar, kamu ve özel sektör kuruluşlarının dağıtılmamış kârlarından oluşmaktadır. Kamu tasarrufu ise kamu gelirlerinin kamu harcamalarından fazla olması durumunda ortaya çıkmaktadır.

Kamu tasarrufu artırmak için kamu gelirleri artırılmalı ve kamu harcamaları azaltılmalıdır.

—*Zorunlu Tasarruflar:* Bireylerin gönüllü tasarruflarının dışında devletin aldığı birtakım kararlar neticesinde yaptığı tasarruflardır. Bunlar vergiler ve enflasyon olarak iki grupta incelenmektedir.

Vergi: Devlet, ekonomik büyüme ve kalkınma amacını gerçekleştirmek için çeşitli araçlardan faydalanır. Bu araçlar vergi politikası, harcama politikası ve borçlanma politikasıdır. Günümüzde vergi politikası maliye politikasından daha etkin bir mali araçtır (Eker vd., 1996: 32).

Gelişmekte olan ülkelerin özellikleri ve bu ülkelerin vergilemede karşılaştıkları sorunları şu şekilde özetlenebilir: Tarım sektörünün payı toplam ekonomi içinde oldukça yüksektir. Diğer bir özellikte kayıt dışı ekonominin milli gelire oranı ve kayıt dışı faaliyet gösterenlerin sayısının oldukça fazla olduğudur. Bu ülke ekonomilerinde küçük ölçekli işletmeler yaygındır ve ücretlerin toplam milli gelir içindeki payı oldukça azdır. Tüketim harcamalarının oldukça küçük bir kısmı büyük ve modern işletmelerde üretilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin yukarıda belirtilen özellikleri nedeniyle, gelir ve katma değer vergisi (KDV) gibi vergilerin bu ülkelerde etkin şekilde uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bu yüzden bu ülkelerde yüksek vergi seviyelerine ulaşmak oldukça zordur. Hem açıklanan ekonomik yapı, hem de düşük eğitim ve beşeri sermaye yüzünden bu ülkelerde etkin bir vergi idaresi mevcut bulunmamaktadır. Personelin iyi eğitilmiş olmaması ve yeterli ücret alamaması, teknik donanım için yeterli paranın bulunmaması vergi idaresinin etkin çalışmasını etkilemektedir. Aynı zamanda ülkedeki eğitim seviyesinin düşüklüğünden vergi mükellefi bilgisayar, telefon ve mail gibi iletişim araçlarını iyi kullanamaması da ülkedeki vergi sisteminin iyi işlemesine engel olmaktadır (Tanzi ve Zee, 2000: 299-300).

Ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmanın vergi politikaları ile yakından ilişkisi vardır. Vergi sistemleri ve vergi politikaları ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre değişiklik göstermektedir. Vergiler, gelir, harcama ve servet üzerinden alınır. Ekonomik ve toplumsal yapıda ki değişmelere göre vergisel düzenlemeler yapılması

gerekmektedir. Gelir üzerinden tahsil edilen gelir vergilerinin bir ülke ekonomisinde büyüme ve kalkınmayı sağlaması yapılacak vergi indirimleri ile yakından ilişkilidir. Çalışmayı teşvik ederek, üretim ve milli gelirden artışa yol açan vergi indirimleri doğrudan doğruya Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH)'da artışa neden olmaktadır. Bunun dışında vergi idaresinde yeniden yapılanmaya dönük olarak yapılan değişimler ve vergi teşvik mekanizmaları da ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır. Bunun için ülkenin siyasi ve ekonomik istikrar içinde olması büyük önem taşımaktadır. Harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergiler daha çok vergilemede adaleti sağlama amacına yönelik olmakla birlikte, lüks tüketimin azaltılarak tasarrufun teşvik edilmesi yönüyle ekonomik büyüme ve kalkınmaya dolaylı olarak etkide bulunmaktadır. Maliye politikasının en etkin araçlarından biri olan vergi politikası amacına uygun kullanıldığı takdirde ekonomik büyüme ve kalkınmaya olumlu yönde katkı sağlayacaktır (Demircan, 2003: 113-114).

Ekonomik büyüme ve kalkınmaya hizmet edebilecek bir vergi sisteminin bazı özellikler taşıması gerekmektedir. Girişimciliği artırmak ve risk almayı teşvik etmek amacıyla kârlar üzerinden çok az ya da hiç vergi alınmaması gerekmektedir. Ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için bir vergi sisteminde normal kârlar vergilendirilmemelidir. Ekonomik büyümeyi hedef alan vergi sistemlerinde kârlar üzerinden yüksek vergi alınması yerine, geniş tabana yayılan ve düşük oranlı bir verginin alınması büyümeyi pozitif yönde etkileyecektir. Yine vergi sistemi büyümeyi hedefliyorsa tüketimi, gelire göre daha yüksek oranda vergilendirmelidir. Diğer bir kriter ise, az gelir elde eden kişilerin düşük oranda vergilendirilmeleridir. Son olarak da, kalkınmakta olan ülkelerde geleneksel sektörlerdeki faaliyetlerin yüksek oranda vergilendirilmesi gerekir. Geleneksel tarım sektörünün yüksek oranda vergilendirilmesi siyasi ve idari zorluklara neden olabileceği gibi aynı zamanda adil değildir. Bütün bu olumsuz faktörler sonucunda, yatırımlar geleneksel sektörlerden modern sektörler doğru kayacaktır (Bird ve Zolt, 2003: 29-30).

Az gelişmiş ülkelerde, vergi sistemleri yeterince gelişmediğinden üstlendiği görevleri tam olarak yerine getirmemektedir. Az gelişmiş ülkelerde vergi sorunlarının çözümü ve vergi sisteminin geliştirilmesi için vergi yükünün adil

dağıtılması, vergi yönetiminin güçlendirilmesi ve sistemin kalkınma planlarına uydurulması gerekmektedir. Az gelişmiş ülkelerde vergi sistemi ne kadar etkin ve verimli bir şekilde çalışırsa, verginin kalkınmanın finansmanına etkisi o oranda artacaktır.

Enflasyon: Kalkınmanın finansmanında kullanılan yollardan birisi de enflasyondur. Enflasyon yoluyla zorunlu tasarrufların artırılarak sermaye birikimine katkıda bulunulması az gelişmiş ülkelerde dikkatlice izlenmesi gereken yöntem olarak kabul edilmektedir. Bu yöntem belirli şartların mevcudiyeti halinde başarılı olursa bile ölçüsünün kaçırılması ve süreklilik kazanması durumunda kalkınma sürecini olumsuz yönde etkilemektedir (Erdem vd., 2011: 68). Enflasyon bir taraftan satın alma gücündeki azalma nedeniyle özel tüketimi kısarken, diğer taraftan da üretim faktörlerinin ekonomik büyüme için gerekli olan alanlara kaymasına neden olmaktadır. Enflasyon ayrıca yatırım projelerinin kısa sürede ve hızla gerçekleşmesine neden olmaktadır. Ancak bu tezin geçerli olması için ekonomide sıkı bir ücret vefiyat kontrolünün olması ve üretim faktörleri akıcılığının tam olması gerekmektedir (Şen vd., 2008: 249). Aşağıdaki koşulların gerçekleşmesi durumunda enflasyon kalkınmanın finansmanına olumlu katkı yapabilir ve sermaye birikimini artırabilir (Şen vd., 2008: 249-250):

—Bir ülkede ulusal para cinsinden gömüleme eğilimi yüksek ise enflasyon iddihar⁷ çözümlenmesine ve dolayısıyla sermaye birikiminin artmasına katkı yapabilir.

—Bir ekonomide üretken yatırım alanları fazla olduğunda enflasyon kalkınmayı teşvik edebilir.

—Modern teknoloji ithalatçısı olan ülkelerde enflasyonist finansman üretime ve buna bağlı olarak da kalkınmayı teşvik edebilir.

⁷ İddihar kelimesine “gömüleme” de denmektedir. Paranın dolaşımdan çekilerek evde, kasada veya güvenli kabul edilen bir yerde saklanması olayıdır. Diğer bir deyişle, tüketime harcanmayan paralar banka hesabına yatırılacak veya menkul değer satın alınımında kullanılacakken bu yola gidilmemesi para olarak atıl şekilde tutulmasıdır. Bu paralar ne harcandığı nede ödünç vermede kullanıldığı için bunlar piyasadan çekilmiş sayılırlar. Şüphesiz bir ekonomide iddiharın artması, atıl olarak tutulan paraların artması demek olduğundan paranın ortalama dolaşım hızının azalmasına neden olmaktadır (Seyidoğlu, 1992: 362).

Enflasyon yoluyla kaynakların özel kesimden kamu kesimine aktarılması kaynaklardan özel kesimin alacağı payı azaltmaktadır. Enflasyon yoluyla sağlanan finansman özel kesimin tüketimi üzerinde crowding-out etkisi⁸ yaratarak bu kesimin tüketimini kısıyorsa, kısılan bu özel kesim tüketimi de kamu yatırımlarına kayıyorsa bu süreç kalkınmanın artmasına neden olabilir (Dornbush ve Reynoso, 1989: 208). Fiyatların sürekli artması firmaların kârlarını artırır, girişimcileri daha fazla yatırım yapmaya teşvik edebilir. Az gelişmiş ülkelerde özel kesim gelişmemiş olduğundan, bu görevi doğal olarak kamu kesimi yapmaktadır.

Uzun dönemde kalkınmanın enflasyonla finansmanında ancak yüksek oranda enflasyon ve hiper enflasyonla sağlanabilir. Çünkü her ilave kaynak artışı ancak yüksek oranda enflasyonla mümkündür. Yüksek oranda enflasyon ise ülkede belirsizliğe ve sermaye kaçışına ve kaynak tahsisinde verimsizliğe neden olacaktır (Dornbush ve Reynoso, 1989: 208). Bunun sonucunda ekonomik büyüme ve kalkınma olumsuz şekilde etkilenecektir.

Gelişmiş ülkelerde enflasyon yoluyla elde edilen gelir GSMH'nin % 1'i, gelişmekte olan ülkelerde ise GSMH'nin % 2,5'i kadar oluşabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin yetersiz ve yapısal sorunlarını çözememiş bir bankacılık sistemine sahip olmaları kişilerin ellerinde daha fazla nakit tutmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle enflasyon yoluyla daha fazla gelir elde edilebilmektedir. Bununla birlikte ekonominin büyüme oranı ne olursa olsun yukarıda verilen oranların aşılması durumunda enflasyonist finansman uzun dönemde sürdürülebilir olmaktan çıkmaktadır (Fischer ve Easterly, 1990: 132).

Teoride enflasyonun ekonomik büyümeyi olumlu ve olumsuz şekilde etkileyeceği yönünde iki farklı görüş bulunmaktadır. Keynesyen görüşü savunan ekonomistler enflasyonun çeşitli sebeplerden dolayı ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği görüşündedirler. Bu nedenler şunlardır (Chowdhury ve Anis, 2002: 22):

⁸ Crowding-Out (Dışlama) Etkisi: Devletin büyük ölçülerde borçlanmaya gitmesi durumunda mali piyasalarda fonlar, kamu sektörüne kaydığı için sonuç olarak özel sektörün fon sıkıntısı içine düşmesini ifade eden bir kavramdır. Kamu sektörü, yüksek kredi itibarı ve fon maliyetindeki (faiz oranlarındaki) artışlara daha az duyarlı olması dolayısıyla daha kolay fon sağlayabilmekte ve böylece adeta özel kesimi "dışlamış" olmaktadır. Buna crowding-out (dışlama) etkisi denir (Seyidoğlu,1992: 164).

—Enflasyon tasarruf eğilimi yüksek girişimci sınıf lehine gelirin yeniden dağılımını sağlamaktadır.

—Enflasyon yatırım portföyünü finansal sektörden reel sektöre kaydırmakta bu da sermaye yoğunluğunun artmasına neden olmaktadır.

—Enflasyon döneminde şahıslar reel tasarruf düzeyini koruyabilmek için ellerinde daha fazla para tutmak zorunda olmaları, senyoraj geliri⁹ ya da enflasyon vergisinin artmasına neden olmaktadır. Şahıslardan kamuya doğru yapılan bu gelir transferi sonucunda hükümet, elde ettikleri geliri yatırımların finansmanında kullanacak ve enflasyonist süreç ekonomik büyümenin artmasına neden olacaktır.

Enflasyonun olumsuz yönleri ise şu şekilde açıklayabiliriz: Enflasyon gelir dağılımı üzerine de olumsuz etki yapmaktadır. Genelde, sabit gelirlilerin gelirindeki artış oranı enflasyon oranından az, serbest meslek sahiplerinin gelirindeki artış oranı enflasyon oranından fazla olmaktadır (Ertek, Tümay, 2010: 276).Yüksek oranda enflasyon, tasarrufların, para ve sermaye piyasasına yönelmesini engelleyerek, getiri oranı yüksek olan spekülatif alanlara kaymasına neden olmaktadır. Böylece bireylerin tasarruflarının reel yatırımlarda kullanılması engellenmiş olmaktadır. Gayrimenkul, altın ve döviz gibi unsurlara olan talep enflasyon dönemlerinde artmaktadır (Pehlivan, 2010: 265). Yüksek faizler, yatırımcıları yatırım yapmaktan vazgeçirerek, ekonomik büyümeyi olumsuz şekilde etkilemektedir. Yatırımların azalması, işsizliği ve yoksulluğu artırıp ülkedeki gelir dağılımının bozulmasını olumsuz şekilde etkilemektedir.

Enflasyon kamu harcamalarını artırırken, diğer taraftan da kamu gelirlerinin reel değerinde azalışa sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak bütçe açıkları büyümektedir. Bu yüzden enflasyona bağlı olarak büyümek çok da doğru olmaz. Enflasyonla kalkınmanın finansmanı ve bu yolla sermaye birikiminin oluşturulmaya çalışılması iktisatçılar arasında “en fazla maliyetli ve sosyal yönden en riskli sermaye birikim aracı olarak görülmektedir (Şen vd, 2008: 252-253).

—*İç borçlar:* Devlet iç borçları ve işletme borçları olarak ikiye ayrılır.

⁹ Devletin para basımı suretiyle elde ettiği kamu geliri türüne senyoraj geliri denmektedir. Para basımı yoluyla gelir elde etmek çok kolay olmakla birlikte, aşırı ölçüde para basımı, enflasyona neden olduğundan sakıncası faydasından daha fazladır (Pehlivan, 2010: 90).

Devlet iç borçları: Devletin, bireylerden, merkez bankasından, kamu kurum ve kuruluşlarından, bankalardan sağladığı kaynaklara iç borç denilmektedir (Pehlivan, 2010: 176). Devletin itibarına dayanılarak, belirlenen vade sonunda ödenmek şartıyla belirli menfaat karşılığında verilmektedir. İç borçlanma, milli gelirde bir azalışa neden olmamakta, yalnızca kişi ve kurumların tasarruflarının yatırıma dönüştürmek üzere kamu kesimine aktarılmasını sağlamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde gelirleri oldukça düşük olduğundan gelirlerin büyük bir kısmını tüketim harcamalarına ayırmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde insanlar genellikle tasarruflarını üretken alanlar yerine gayrimenkul, altın, döviz gibi alanlarda değerlendirmektedirler. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın finansmanında yapılacak en önemli iş, bir yandan kişi ve kurumları daha fazla tasarrufta bulunmaya teşvik ederken, diğer yandan da bu yatırımları plasman¹⁰ yerine reel yatırımlara kanalize edici tedbirler almaktır. Kısa dönemde insanların tüketim, tasarruf ve tasarruflarını değerlendirme alışkanlıklarını değiştirmek oldukça zordur. Bunun için iktisadi aktörlerin tasarruflarını toplayacak ve bunları verimli alanlarda kullanmalarını sağlayacak iyi işleyen finansal kurumlara ihtiyaçları bulunmaktadır (Şen, vd., 2008: 246).

Devlet iç borçlarının miktarı, kompozisyonu, vadeleri, alıcıları, faiz oranları ve kullanım yerleri borç politikalarını oluşturmaktadır. Klasik yaklaşıma göre devletin borç yükü sürekli olarak gelecek nesillere yansımaktadır. Alınan iç borçlar vadesi geldiğinde faiz maliyetleri ile birlikte yeni nesillere aktarılacaktır. Keynezyen düşünceye göre ise, borçlanma ile sağlanan kaynaklarla acil ihtiyaç duyulan bütün kamu hizmetleri karşılanır. Uzun vadede önemli fayda sağlayacak yatırımlar faaliyete geçirilir. Teknoloji transferi yapılır, kapasite kullanım oranları artırılarak yeni istihdam imkânları yaratılır böylece, üretim ve gelir artırılır. Fakat bu yaklaşımlar tartışmaya açıktır (Berber, 2006: 379-380).

İç borçlar verimli alanlarda kullanılırsa üretim üzerinde olumlu etki yapmaktadır. Yatırıma dönüştürülen iç borçlar, üretim süreci sonunda mal ve hizmet

¹⁰ Plasman genel anlamda paranın, gelir getiren menkul veya gayri menkul değerlere, mallara ya da diğer servet unsurlarına yatırılarak değerlendirilmesidir. Plasman ile yatırımı aynı anlamda kullanmak doğru değildir. Ekonomik bir terim olarak yatırım, sermaye stokuna yapılan ilâvedir. Plasman ise sadece mevcut yatırımların el değiştirmesidir, yeni bir yatırım değildir.

miktarında artış meydana getirmektedir. Üretim artışı, gelir düzeyini yükseltir, sonuçta hem tasarruflar hem de yeni yatırımlar artar. Ters durumda ise iç borçlar verimsiz alanlarda kullanılırsa anapara artı faiz maliyeti yeni borçlanmayı gerektirir. Az gelişmiş ülkelerde rastlanan bu duruma borç kısır döngüsünü denmektedir (Berber, 2006: 380).

Finansal piyasalarda kamu kesimi özel kesime rakip ise, kamunun iç borçlanması özel kesim yatırımları üzerinde dışlama etkisi yaratmaktadır. Bu durumda kamunun iç borçlanması, faiz oranlarının yükselmesine neden olmaktadır. Özel kesimin borçlanma maliyetleri üzerine ek yük getirmektedir. Bu da kredi maliyetlerini yükseltmek suretiyle faize duyarlı özel sektör yatırımlarını olumsuz şekilde etkilemektedir. Kalkınmayı hızlandırmak için özel kesimin başarılı olduğu alanlarda kamu yatırımlarıyla özel kesime rakip olmamalı ve var olan faaliyetlerini özel kesime devrederek o alandan çekilmelidir. Kamu sektörü öncül altyapı yatırımları niteliğinde olan ve özel sektör yatırımlarını tamamlayıcılık özelliğine sahip yatırımlarda öncülük yapmalıdır (Şen vd., 2008: 247).

İşletme Borçları: İşletmeler günlük faaliyetlerini gerçekleştirmek ya da yatırım projelerini finanse etmek için ihtiyaç duyduğu mali kaynakları borçlanmak suretiyle de karşılayabilir. İşletmelerin öz kaynak yerine borç kullanmaları finansal kaldıraç olarak adlandırılmaktadır. İşletmeler borçlanmaya şu nedenlerden dolayı başvururlar (Berber, 2006: 380-381):

—İhtiyaç duyulan kaynağın borçlanılarak sağlanması, hissedarların işletmedeki mülkiyetinin sınırlanmasını önler.

—Öz sermaye, işletmenin sermayedarları için sigorta görevi yapmaktadır. Eğer işletmenin yeterli sermayesi yoksa yapılan işin riski büyük ölçüde sermayedarlar tarafından karşılanır.

—İşletme, borçla finanse ettiği yatırımlardan ödediği faizden daha fazla kazanç elde edebiliyorsa öz sermaye kârlığı artar.

Az gelişmiş ülkelerde para-kredi ve sermaye piyasaları fazla gelişmediğinden işletmelerin borçlanma imkânları fazla değildir.

2.2.2. Ekonomik Büyümenin Dış Finansman Kaynakları

Gelişmekte olan ülkeler belli bir iktisadi büyüme ve kalkınma düzeyini gerçekleştirebilmek için genellikle iç tasarrufları yetersiz olduğundan dış finansman kaynaklarına ihtiyaç duyarlar. Çünkü yatırımların ana kaynağını tasarruflar oluşturmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler yeterli bir kalkınma hızını gerçekleştirebilmek için milli gelirin büyük bir miktarını yatırıma ayırması gerekmektedir. Yatırımların en önemli kaynağı ise tasarruflardır. Yüksek yatırım oranına ulaşmak için tasarrufların artırılması önemlidir. Fakat gelişmekte olan ülkeler bu noktada Ragnar Nurkse'nin deyimi ile kısır döngü (vicious circle) içerisinde bulunurlar. Milli gelirlerinin düşük olması nedeniyle, tasarruf oranları düşüktür. Tasarruflar düşük olduğundan yatırımlar artırılamamakta, buna bağlı olarak ekonomik verimlilik geri kalmakta ve sonuçta ulusal gelir düşük seviyesini korumaktadır. Bu kısır döngüden kurtulmak ve yoksulluk zincirini kırmanın yolu dış kaynak aramaya yönelmektedir (Seyidoğlu, 2009: 638).

Dış kaynakların iç tasarruf açığını kapatıcı etkisi milli gelir eşitlikleri ile gösterilebilir. Toplam katılımlar ve toplam sızıntılar eşitliği yaklaşımına göre açık bir ekonomide milli gelirin denge şartı aşağıdaki gibidir (Seyidoğlu, 2009: 638):

$$I + X = S + M \quad (2.45)$$

$$I = S + (M - X) \quad (2.46)$$

Bu eşitlik tasarruf-yatırım eşitliğidir. Burada I toplam yatırımları, S yurtiçi tasarrufları, (M- X) de ithalat ve ihracat farkını, yani dış açığı (fazlasını) gösterir ki bu aynı zamanda dış tasarruflar (kaynaklar)'la eş anlamlıdır. Bu demektir ki, ulusal gelir dengesi için iç tasarruflarla dış kaynakların toplamının yurt içi yatırımların toplamına eşit olması gerekmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin dış finansman kullanmasının nedenlerini şu şekilde açıklayabiliriz (Han ve Kaya, 1999: 96): Birincisi iç tasarrufların yetersiz olmasıdır. İkincisi dış ödemelerde ortaya çıkan darboğazlardır. Son olarak bu ülkelerin karşı karşıya bulunduğu teknolojik geriliktir.

Kalkınmanın finansmanında kullanılan dış finansman kaynaklarını yabancı özel sermaye, dış borçlar ve dış yardımlardan oluşmaktadır.

—*Yabancı Özel Sermaye*: Doğrudan yabancı sermaye yatırımı için birisi IMF ve diğeri OECD tarafından yapılan iki tanım bulunmaktadır. Genel olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı bir ekonomide yerleşik bir birim tarafından (doğrudan yatırımcı) başka ülkede yerleşik olan bir teşebbüste kalıcı bir ekonomik bağ (lasting interest) oluşturma amacıyla yapılan bir uluslararası yatırım kategorisidir (IMF,1993: 86, OECD,1996: 7-8.).

Yabancı özel sermaye ülkeye doğrudan sermaye yatırımı şeklinde gelebileceği gibi portföy yatırımı şeklinde de gelebilir. Portföy yatırımı şeklinde gelen yabancı sermaye kısa vadeli olduğundan ülkenin kalkınmasına uzun dönemde çok fayda sağlamadığı gibi istikrarsızlık yarattığından dolayı olumsuz sonuçlar da yaratabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde kriz dönemlerinde portföy yatırımları, kalkınmanın önemli finansman kaynağı olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını büyük oranda etkilemektedir (Şen vd., 2008: 253-254).

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki iki tür etki yapmaktadır. Birincisi, ülkedeki mevcut sermaye stokunu arttırmasıdır. İkincisi, yabancı şirketlerin varlığının pozitif dışsallıklar sonucu ortaya çıkan verimlilik artışları şeklinde ekonomik büyümeyi olumlu etkilemesidir (Yücel ve Oktay, 2008).

Doğrudan yabancı sermayenin verimlilik üzerinde pozitif etki yapması beraberinde getirdiği teknolojiyle yakından ilgilidir. Yabancı firmaların Ar-Ge faaliyetleri sonucu ortaya çıkan teknolojinin yayılmasına teknoloji dışsallığı denilmektedir. İçsel büyüme yaklaşımı çerçevesinde doğrudan yabancı yatırım, uzun dönemde Ar-Ge ve beşeri sermaye yatırımları üzerine olumlu etkiler yapmaktadır (Romer,1986; Lucas,1988). Doğrudan yabancı yatırım bilgi ve teknolojinin yayılmasında önemli bir kanaldır. Çok uluslu şirketler aracılığıyla işgücü piyasasına bilgi aktarımı ve Ar-Ge faaliyetleri gibi davranışlar yerli yatırımların verimliliğini etkilemektedir. Buna doğrudan yabancı sermayenin yayılma etkisi yani dışsallıkta denilmektedir. Çok uluslu yerli firmaların; iş cirosu, teknik yardım, tedarikçiler ve

müşteriler, teknoloji seçimi, yönetim uygulamaları, ihracat davranışları vb. gibi faaliyetleri dışsallığı etkileyen önemli unsurlardır (Sjöholm, 1997: 2).

Yabancı sermaye ülkeden ülkeye gelişi teknoloji, sermaye birikimi, ekonomik büyüme, istihdam, ihracat, know-how getirmesi, beşeri sermayenin gelişimine katkı sağlaması ve finansman gibi alanlarda ülkeye faydalı olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde hükümetler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını kalkınma amaçlarının önemli bir parçası olarak görürler. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, gelişmekte olan ülke ekonomisine sağlayacağı faydalar şunlardır (Sabır, 2002:1; Şen vd., 2008: 225).

—İç tasarruf ve döviz açığının kapatılmasına katkı yaparak gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya bulunduğu Nurkse'ün fakirliğin kısır döngüsünü kırmaya yardımcı olur.

—Sermaye birikimine katkı sağlar.

—Endüstriyel verimlilik, teknolojik gelişme ve teknoloji transferine imkân sağlayarak, ürünün gelişmesini etkiler.

—Know-how getirmesini sağlar.

—Reel ücret ve istihdamın artmasını sağlar.

—Ülkenin rekabet gücünü artırır.

—Vergi gelirlerini artırır.

—Üretimi ve ihracatı teşvik eder.

—Kaliteyi yükseltir.

—Beşeri sermayenin gelişmesine katkıda bulunur.

—Pozitif dışsallık sağlar.

—Piyasa mekanizmasının gelişmesine ve işleyişine dinamizm kazandırır.

Yukarıda açıkladığımız faydaları nedeniyle, ülkeye yabancı sermayenin girişini kolaylaştıracak yani teşvik edecek önlemlerin alınması önemlidir. Bürokratik engeller yabancı sermaye yatırımları üzerinde olumsuz etkiler doğurmaktadır. Yasal ve idari formalitelerin çokluğu yabancı yatırımcıların hevesini kırmaktadır. Yabancı

sermayenin girişini kolaylaştırmak için bürokratik engellerin asgari düzeye indirilmesi büyük önem arz etmektedir (Çinko, 2009: 128).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yukarıda bahsedilen yararları yanında bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Yabancı girişimci başarabildiği ölçüde elde ettiği kârı kendi ülkesine aktarmaya çalışacaktır. Doğrudan yabancı sermaye ev sahibi ülkenin mevzuatını umursamayarak ve yasal boşluklardan yararlanmak suretiyle çevre kirliliği, sağlık, güvenlik gibi sorunları beraberinde getirecektir. Çokuluslu şirketler vasıtasıyla gelişmekte olan ülkelere akan doğrudan yabancı sermaye, yatırım-tasarruf açığını kapatmak yerine; rantları toplayıp yerel sermaye piyasaları ile döviz piyasasına girişte sahip olduğu tercihli giriş yoluyla sermayeyi kendi ülkesine götürmek suretiyle iç tasarrufları ve yatırımları azaltacaktır. Yabancı sermaye döviz açığını kapatmak yerine, yaptıkları üretimde ithal girdi kullandığı için gelişmekte olan ülkenin döviz açığının daha da artmasına neden olacaktır. Çok uluslu şirketlerin uygun olmayan sermaye yoğun teknoloji kullanmaları, bir taraftan küçük elit bir işçi sınıfı ortaya çıkarırken, birçok işçi işsiz kalacaktır (Şen, vd., 2008: 255-257). Yabancı sermayenin en önemli amacı kâr elde etmektir. Fakat bunu gerçekleştiremediği takdirde kendi ülkesine dönmek isteyecektir. Bu durum ülkeden büyük miktarda döviz çıkışına neden olur ki bu da beraberinde krizi getirmektedir (Han ve Kaya, 1999: 98).

Yabancı özel sermayenin gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunup bulunmadığının değerlendirmesinde, hangi alanlarda faaliyet gösterdiği, hangi çeşit teknolojiyi beraberinde getirdiği ve bu teknolojinin ulusal ekonominin ihtiyaçlarını ne ölçüde karşılayıp karşılamadığının incelenmesi önemlidir. Aynı zamanda yabancı özel sermayenin; ne ölçüde iç piyasada rekabeti artırdığı, hangi boyutta kâr transferinin gerçekleştiği, ne kadar süre ev sahibi ülkede faaliyet gösterdiği, ne ölçüde ulusal işletmelerle ortaklık ilişkisi içine girdiği, ne ölçüde üretimde yerli girdi kullandığı, ne ölçüde ihracata yönelik üretim yaptığı gibi hususlara da bakılması önem arz etmektedir (Şen vd., 2008: 257).

—*Dış Borçlar:* Diğer bir dış finansman kaynağı da dış borçlanmadır. Kalkınma için gerekli sermaye birikiminin ara malı, yatırım malı, hammadde ve teknoloji gibi ithal girdi tedariki dış borçlanmayı beraberinde getirmektedir.

Özellikle II. Dünya Savaşından sonra, IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşların kurulmasıyla birlikte gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanma imkânları artmıştır (Todaro, 1994: 457).

Ekonomik teoride makul bir seviyede alınan dış borç, ekonomik büyümeye ve kalkınmaya yol açmaktadır. Bilindiği gibi kalkınmanın başlangıcındaki ülkelerde sermaye birikimi yetersizdir. Buna karşılık bu ülkelerde yatırım getirisi gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında daha yüksektir. Dolayısıyla verimli alanlarda kullanıldığı ve önemli bir makroekonomik istikrarsızlıkla karşılanmadığı sürece dış borçlar ekonomik büyümeyi olumlu şekilde etkilemektedir (Pattillo vd., 2002a: 34).

İkinci bölümde de açıkladığımız gibi, dış kaynakların iktisadi büyüme ve kalkınmanın finansmanındaki önemi konusu büyüme teorilerinde açıklanmıştır. Bu modeller içerisinde en bilineni ve önemlisi Harrod ve Domar büyüme modelidir. Modelin en önemli amacı gelişmiş ekonomilerde tam istihdam seviyesini gerçekleştirmek için gelir, tasarruf, yatırım ve üretim arasında denge kurmaktır. Harrod ve Domar büyüme modeli dış kaynakların iktisadi büyüme ve kalkınmada önemli bir faktör olduğunu savunanlar için önemli bir teorik kaynak olmuştur. Bu modele göre tasarruf hacmini yani yatırım miktarını artırmak, büyüme hızını artırmak demektir. Tasarruf miktarının yetersiz olduğu durumlarda dış borç almak, mevcut tasarruflara katkı sağlayarak büyüme hızının artmasına neden olacaktır (Hjertholm vd., 1998: 3).

Bir ülkenin borçlanmasında iki önemli faktör vardır. Bunlar; borçların geri ödenebilmesi (solvency) ile kredibilitedir. Borçların geri ödenebilmesi, ülkenin faiz dışı cari işlemler dengesine, reel faiz oranlarına, milli gelirin artış hızına ve dış borçların başlangıçtaki seviyesine büyük ölçüde bağlıdır. Dış borçların tasfiye edilebilmesi için, mutlaka, gelirin harcamalara denk gelmesine yönelik bir ekonomi politikası izlenmelidir. Ülkenin kredibilitesi ekonominin genel performansı ile alakalıdır. Borçlarını zamanında ödeyen, dış dengesi sağlam, ekonomik olarak büyüyen, istikrarlı iyi yönetilen, dış borç/ ihracat ve dış borç/toplam üretim oranları uygun, uluslararası para ve sermaye piyasalarında itibarı yüksek ve borçlarını geri ödeme isteği kuvvetli olan ülkelerin kredibilitesi yüksektir. Kredibilite ile siyasi gelişmeler arasında da büyük ilişki bulunmaktadır (Sugözü, 2010: 188).

1940'lı yılların sonlarına kadar ki dönemde geliştirmekte olan ülkelere transfer edilen sermaye miktarı çok fazla olmamıştır. Savaş sonrası geliştirmekte olan ülkelerle ilgili yapılan değerlendirmelerde bu ülkelerin en önemli probleminin yetersiz sermaye stokları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hanger Singer ve Ragner Nurkse bu tür teorileri ortaya atan ekonomistlerdir. Nurkse tasarrufların artırılmasıyla ortadan kaldırılabilir bir yoksulluk kısır döngüsü olduğunu savunmuştur. Sermaye birikiminin gerçekleştirilmesinde tasarrufların artırılması gerektiği daha sonraları Arthur Lewis ve Rostow tarafından da belirtilmiştir. Geliştirmekte olan ülkelerdeki tasarruf hacminin düşük gelir nedeniyle çok az olduğu belirlenmiştir. Bu kısır döngünün ortadan kaldırılabilmesi için yurt içi tasarrufların yanında yabancı tasarruflara da başvurulması ihtiyacı doğmuştur. Savaş sonrasında dış kaynağın geliştirmekte olan ülkeler için faydalı olup olmadığı tartışmasının ötesine geçip, bu ülkelerin büyümeleri için ne kadar dış kaynağa ihtiyaç duydukları belirlenmeye çalışılmıştır (Were, 2001: 12-13).

Hem kamu hem de özel sektörün borçlanmalarının tamamı dış borçları oluşturmaktadır. Dış borçlar alınırken geliştirmekte olan ülkelere faydalı olup olmayacağı büyük önem taşımaktadır. Birinci sorun borçlanmanın mantığı ile alakalıdır. Hem bireyler hem de firmalar borçlanma ile finanse edilen yatırımın getiri oranının bu borçlara ödenecek olan faiz oranını aşması durumunda borçlanmadan elde edilen net faydayı bilmeleri gerekmektedir. Aynı mantık ile dış borçlanmaya başvuran ülkeler de hareket edebilir. Fakat bu durumda getiri oranında özel fayda ve maliyetlerden ziyade sosyal fayda ve maliyetlere dikkat edilmesi gerekmektedir. Dış borçlarla ilgili diğer bir sorun ise bunların döviz cinsinden geri ödenmesidir. Yüksek getirili yatırımlar olsa bile bunların anapara ve faiz ödemelerinin her ikisini karşılayacak yeterli döviz sağlanması her zaman için mümkün değildir (Siggel, 2005: 108).

Dış borç servis oranı, anapara ve faiz ödemelerini içeren yıllık borç servisinin yıllık döviz gelirlerine bölünmesi ile bulunur. Bu oran ülkenin borçlarını geri ödeme kabiliyetini gösteren önemli bir kriterdir. Bu oranın yüksekliği borç alan ülkenin borçlarını geri ödemesinde problem olduğunu göstermektedir. Çünkü büyük boyuttaki bir borç servisi yükümlülüğü ekonomi için ciddi bir problem

oluşturmaktadır. Borç servisinin hükümet bütçesinde finansal bir yük oluşturmasının yanında, kıt döviz kaynakları ülkenin ithalat kapasitesini azalttığından dolayı ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyen unsurdur (Siggel, 2005: 108).

Dış borçların yararlı ve etkin olması borç alan ülkelerin rasyonel projeler yapabilmesinin yanında, hükümet ve kamu otoritesinin de basiretli, kaynakların etkin kullanımını sağlayan bir sistem kurmalarına da büyük ölçüde bağlıdır. Ancak bu şekilde borçlanan gelişmekte olan ülkelerde üretim kapasitesi yaratılması ile borcun bedeli ve diğer yükleri karşılanabilir (Ulusoy, 2003: 250).

Dış borçların vadeleri geldiğinde anapara ve faiz ödemeleri gerekmektedir. Dış borçlar alındıkları zaman bunların verimli alanlarda kullanılmaları gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin uzun dönemde kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından dış kaynaklara olan bağımlılığının azaltılması ancak alınan dış borçların ödemede geri dönüşüm sağlayacak üretken ve verimli alanlarda kullanılmaları ile mümkündür. Kısaca alınan dış borçlar verimli alanlarda kullanılırsa ekonomik büyüme ve kalkınmayı pozitif yönde etkilemektedir.

—*Dış yardımlar:* Dış yardımlar gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere siyasi, ekonomik, askeri ve diğer nedenlerle yaptıkları tamamen ve kısmen karşılıksız transferlerdir. Gelişmekte olan ülkeler için bu tasarrufların karşılıksız olmaları, bu ülkelerin karşı karşıya buldukları tasarruf ve döviz açığının kapatılması açısından önemlidir. Dış yardımların ekonomik bir karşılığı olmasa bile en azından siyasi bir karşılığının bulunduğu bilinen bir gerçektir. Dış yardımlar; mal, hizmet ve sermaye şeklinde yapılabilmektedir. Zaman içinde önceden dış yardım adı altında yapılan yardımların sonradan hibeye dönüştürüldükleri görülmektedir (Şen vd., 2008: 260).

Yapılan yardımlar doğrudan GSMH'nin büyümesi üzerinde etki yaratmaktadır. Fakat büyümedeki etkisinin sayısal analizini tespit etmek oldukça zordur. Yapılan bazı analizlerde, gelişmekte olan ülkelerin tamamı için büyüme ve dış yardım arasındaki korelasyonun ya çok az ya da hiç olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın tek tek ülkeler bazında yapılan çalışmalarda aradaki korelasyonun çok daha fazla, diğer kalkınma araçlarıyla birleştirildiğinde, ülkelerin büyümelerinde önemli

rolleri gözlenmektedir. Örneğin, Robert Cassen tarafından yapılan bir çalışmada, önemli miktardaki dış yardımın gelişmekte olan ülkenin yıllık büyümesi üzerinde % 1,5-6 oranında artış yaratabileceği sonucu elde edilmiştir (Doğaner Görel, 2010: 192).

Dış yardımlar özellikle II. Dünya Savaşından sonra önem kazanmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliğine karşı Marshall Planı olarak adlandırılan dış yardım programını uygulamaya koymuştur. Günümüzde gelişmiş ülkeler dış yardımların maliyetini azaltmak için alternatif arayışlara girmişler. 1980 sonrasında ortaya çıkan durgunluğun etkisiyle özel yatırımlar devlet kanalıyla yapılan dış yardımların yerini almaya başlamıştır (Şen vd., 2008: 261-264).

2.3. DIŞ BORÇLANMA VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİ AÇIKLAYAN TEORİLER

Dış borcun ekonomik teorisi, Keynesyen paradigmanın temelini oluşturan, “Ekonomik büyümeyi canlandırmada devlet müdahalesinin gerekli olduğu” teorisi ile ortaya çıkmıştır. Keynes, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarında veya dinamik büyüme süreçlerinde eksiklikler olduğunu ve dolayısıyla dış borcun, ekonomik büyüme noktasında önemli katkıları olacağını açıklamıştır. Keynes’e göre daha yüksek büyüme oranına ulaşmak için devlet müdahalesi gerekli olduğu görüşü, dış borç teorilerine önemli esaslar getirmiştir. Böylece Keynes, Neo-klasik iktisatçıların, ekonominin kendiliğinden tam istihdamda dengeye geleceği görüşüne karşı çıkmıştır. Bunun sonucu olarak ekonomik faaliyetleri artırıcı veya ekonomiyi tam istihdamda ulaşılmaya teşvik edici herhangi bir devlet müdahalesine gerek olmadığı görüşüne şiddetle karşı çıkmıştır (Kara, 2001: 96).

Keynes’le başlayan dış borç büyüme teorisi daha sonra Harrod-Domar’la devam etmiştir. Harrod- Domar modeli, uzun dönemde toplam arz ve talebin, belli bir dönemdeki yatırım-tasarruf oranına eşitlendiği noktada dengeye geleceğini açıklamıştır. Harrod- Domar büyüme modeli, bir ekonomide yatırım-tasarruf seviyesi ile büyüme oranı arasında yakın bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Alınan dış

yardımlar doğrudan ve dolaylı etkileriyle yatırımları artırır ve bunun sonucunda yüksek büyüme ve gelir elde edilir (Mosley vd., 1987: 616).

Harrod ve Domar modelinde ekonomik büyümenin en önemli belirleyicisinin fiziksel sermaye olduğu görüşü hâkimdir. Modelde çıktı, yatırım oranına ve bu yatırımların verimliliğine bağlıdır. Açık bir ekonomide toplam tasarruflar yurtiçi ve yurtdışı tasarrufların toplamına eşittir. Yatırımlar tasarruflarla finanse edilmektedir. Şayet yurt içi tasarruflar gerekli yatırımları finanse edemezse, istenen büyüme hızına ulaşmak mümkün olmayacaktır (Hjertholm vd., 1998: 3). Ekonomi bu durumdayken, dış borç almak, mevcut tasarruf miktarını artırarak büyüme hızının artmasını sağlayacaktır. Dış borçlar sadece yatırımlara kanalize edilebilir kaynakları artırmakla kalmaz aynı zamanda milli gelirden meydana gelen artışa paralel olarak yurtiçi kaynakların da artmasını neden olmaktadır. İç tasarrufların artmasıyla, dış tasarruflara olan ihtiyaç ortadan kalkacak ve dış borç servisi ödemeleri için finansman sağlanacaktır (Tanrıku, 1983: 17).

Chenery ve Strout tarafından 1966-1979 yıllarında Harrod-Domar modeli genişleterek iki açık (two-gap) yaklaşımı ile geliştirmekte olan ülkelerin dış kaynak ihtiyacı hesaplanmaya çalışılmıştır. Geliştirmekte olan ülkeler ekonomik büyümeyi gerçekleştirmekte iki önemli açıyla karşı karşıyadır. Bunlar tasarruf açığı ve ticaret açığıdır. Geliştirmekte olan ülkelerde kişi başına düşen gelirin az olması nedeniyle tasarruf açığı ile karşı karşıyadırlar. İstenen yatırımların gerçekleştirilebilmesi için bazı sermaye mallarının ithal edilmesi gerekmektedir. Yapılan bu ithalat ya ihracat gelirleri ya da yabancı sermaye girişleri ile finanse edilir. İhracat gelirleri, sermaye mallarının ithali için gerekli olan döviz karşılığında yetersiz kalması durumunda büyüme üzerinde olumsuz etkiye sahiptir. İki açık modeline göre alınan dış borçlar yatırım ve tasarrufu artırır, bu da ekonomik büyümeyi beraberinde getirir (Moreira vd., 2005: 27). Chenery ve Strout teorilerinde, Keynes'in devlet müdahalesinin yaklaşımını geliştirmişlerdir. Bu ekonomistlere göre, dış borçlar sadece sermaye stokunu artırmamakta aynı zamanda döviz sıkıntısını da azaltmaktadır. Chenery ve Strout geliştirmekte olan ülkelerin belli bir tasarruf seviyesinde ve sermaye-hâsıla artış oranında dış borçlar yoluyla ekonomik büyümeyi gerçekleştirebileceğini söylemektedirler (Bowles, 1987: 789).

Neo-klasik modele göre, borçlanma ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Fakat bu ilişki gerçekçi olmayan tam sermaye hareketliliği varsayımı nedeniyle yetersizdir. Genel kabul edilen görüş borç yükünün ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğidir. Uzun dönemde dış borçların iki etkisi bulunmaktadır (Diamond, 1965: 1). Bu etkiler, faiz ödemelerinin finansmanında kullanılan vergilerden kaynaklanmaktadır. Birinci etki, vergiler mükelleflerin tüketimlerini direct olarak azaltmaktadır. Buda harcanabilir gelirin azalmasına neden olmaktadır. İkinci etki ise harcanabilir gelirin azalmasıyla birlikte vergiler, kişilerin tasarruflarını düşürerek sermaye birikiminde azalmaya neden olur ve bütün bunların sonucunda ekonomik büyüme olumsuz yönde etkilenir.

Griffin ve Enos (1970) dış borçların ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini ileri süren ekonomistlerdendir. Griffin ve Enos (1970) dış borçların yatırım dağılımında bazı aksaklıklara neden olarak sermaye/hâsıla katsayısını yükselttiği ve borç alan ülkenin yurtiçi tasarruflarını düşürdüğünü öne sürmüşlerdir. Alınan borçlar ödenirken faizi ile birlikte ödenmesi yani bir maliyetinin olması ve bu dış borçların verimli alanlarda kullanılmayarak ülkenin üretim ve yatırım yapısında yanlış yönlendirmelere yol açması dış borçların verimliliğini azaltmakta ve buda büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Daha sonra Papenek (1973), Griffin ve Enos'un çalışmalarına destek vermiştir. Papenek, 1950'li ve 1960'lı yıllarda yaptığı çalışmalarda dış borç ile ekonomik büyüme arasında negatif bir korelasyon olduğunu açıklamıştır (Kara, 2002: 49).

Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Raporu, ekonomik durgunluk yaşayan ve dış yardım desteği gören 100 ülkenin son 15 yıl içinde gelirlerinin 1,6 milyar dolar azaldığını açıklamıştır. Rapor, 100 ülkeden 43 ülkenin gelirlerinin 1970'deki gelirlerinin altında olduğunu, 100 ülkeden 70'inin geliri ise 1980'li yıllardakinin altında olduğunu açıklamaktadır. Rapordan da anlaşıldığı gibi alınan dış yardımlar gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerini negatif yönde etkilemektedir (UNDP, 1996: 1).

Dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki net etkisi genellikle belirsizdir. Bu etki faiz oranlarının miktarına ve elde edilen yabancı kaynaklardan etkin ve verimli

şekilde faydalanıp faydalanmadığına bağlıdır. Şayet borçlar üretken alanlarda kullanılırsa ve faiz miktarı düşükse muhtemelen ekonomik büyümeyi canlandırmaktadır. Fakat dış borçların faizi yüksek ve borç servisini karşılayacak kadar getiri sağlayacak yatırımlara finanse edilmezse, ekonomik büyüme hızını azaltacaktır. Özellikle uzun dönemli dış borçlar, borç geri ödemesinde, gelecekte sermaye miktarını ve ekonomik büyümeyi azaltmasına rağmen, ülkenin cari sermaye stokunun ve cari ekonomisinin büyümesine neden olacaktır (Lin ve Sosin, 2001:636-637).

Dış borç-büyüme ilişkisinin ana çerçevesi, zamanlar arası borçlanma modeli, borç-büyüme (Growth-Cum-Debt) modeli, borç fazlası (Debt Overhang) modeli, borç-laffer eğrisi ve sürdürülebilir yaklaşımlar kapsamında şekillenmektedir.

2.3.1. Zamanlar arası Borçlanma Modeli

Dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan bir diğer model zamanlar arası borçlanma modelidir (Nissanke ve Ferrarini, 2001: 3). Bu modelin varsayımlarından biri belirli gelir düzeylerinde (y_0 ve y_1) iki dönemi kapsayan bir bütçe kısıtının olmasıdır. Bir diğeri ise iki dönemli bir fayda fonksiyonunu $U(C_0, C_1)$ ile incelemesidir. Zamanlar arası fayda maksimizasyonu aşağıdaki şekil yardımı ile açıklanmaya çalışılacaktır.

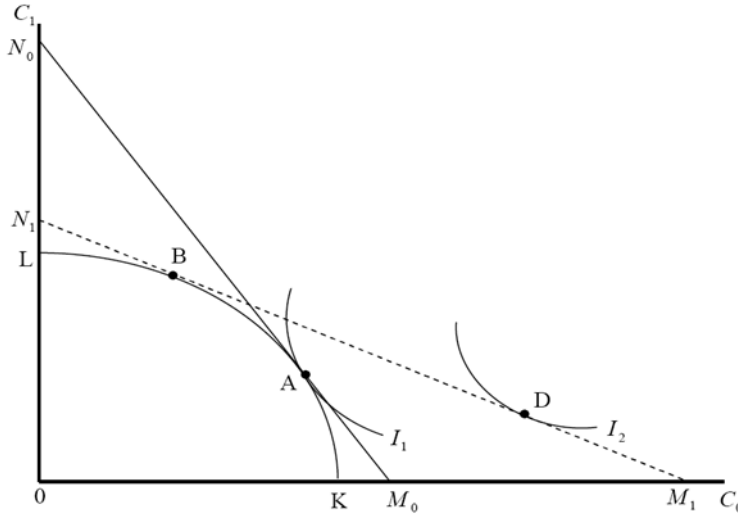
Dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan bir diğer model zamanlar arası borçlanma modelidir (Nissanke ve Ferrarini, 2001: 3). Bu modelin varsayımlarından biri belirli gelir düzeylerinde (y_0 ve y_1) iki dönemi kapsayan bir bütçe kısıcının olmasıdır. Bir diğeri ise iki dönemli bir fayda fonksiyonunu $U(C_0, C_1)$ ile incelemesidir. Zamanlar arası fayda maksimizasyonu aşağıdaki şekil yardımı ile açıklanmaya çalışılacaktır.

Şekil 8'de A noktası otarşik¹¹ bir durumu göstermektedir. Yani uluslararası sermaye piyasalarından faydalanmanın mümkün olmadığı ve hem tüketicilerin hem de üreticilerin yurt içi faiz oranı (r) ile karşı karşıya oldukları bir denge durumunu

¹¹ Otarşi, milli ekonominin, ihtiyaçlarını kendi bünyesinde karşılayarak, milletlerarası iktisadi ilişkilerin en düşük seviyeye indirilmesine denir.

ifade etmektedir. Ülkenin yurt dışından borçlanma imkânının olduğu ve yurt içi faiz oranının dünya faiz oranından (r^*) yüksek olduğu bir durumda zamanlar arası bütçe doğrusu $M_0 N_0$ bütçe doğrusuna göre daha yatık ($M_1 N_1$) bir hal almaktadır. Çünkü $r > r^*$ 'dir. Bütçe doğrusunun A noktasındaki eğimi $-(1 + r)$ iken, B ve D noktalarındaki eğim $-(1 + r^*)$ 'dir. Ülkenin uluslararası borçlanmasıyla iki etki ortaya çıkacaktır. Birincisi, ülke daha düşük faiz oranlarına bir tepki olarak B noktasında daha fazla üretim yapabilmek için kaynaklarını yeniden düzenlemesi gerekecektir. İkincisi ise, ülkedeki tüketimin artması, yatırımın artmasına neden olacak bu da ülkenin gelişmesini sağlayacaktır (Nissanke and Ferrarini, 2001: 4).

Şekil- 8: Yurt Dışından Borçlanma

Kaynak: Nissanke ve Ferrarini, 2001: 4.

Zamanlar arası borçlanma modeli, uluslararası borçlanmanın ülkedeki tasarruf açığını kapatmadaki önemini göstermektedir. Bu nedenle, borçlanma sayesinde sermayesi artacak, ülke daha fazla yatırım yapma imkânına (A ve B noktaları arasındaki yatay mesafe kadar) sahip olacaktır.

2.3.2. Borçla Büyüme (Growth-Cum-Debt) Modeli

Yatırımların dış borçlanma yolu ile karşılanmasını ele alan bir diğer model de borçla büyüme (growth-cum-debt) modelidir. Borçla büyüme modelleri, ekonomik büyüme sürecinde dış kaynakların fayda ve maliyetlerine göre borç servisi

kapasitesini araştırmaktadır. Dış kaynakların gelire dönüştürülmesindeki verimliliği, elde edilen ek gelirin tasarruf edilmesi ve bunların yurt içi yatırımların finansmanında kullanılması, ülkedeki yapısal düzenlemelerin hızına ve bunların ihracat ve ithalat bileşimlerine yansımaları dış kaynakların faydalarını oluştırmaktadır. Dış kaynakların maliyetini ise faiz oranı, geri ödeme dönemleri ve ödemesiz süre gibi faktörler belirlemektedir (Avramovic vd., 1964: 53).

Dış borç kullanmanın ekonomik büyüme sürecini nasıl etkilediğini ortaya koyan borç-büyüme modeli, borcun sürdürülebilirliği üzerine odaklanmaktadır. Borcun sürdürülebilmesinin en önemli şartı borcu geri ödeme yeteneğine sahip olmasıdır. Borç-büyüme modelinde, ekonomik büyüme sürecinde kullanılan borçların fayda ve maliyetlerinin karşılaştırılmasına dayalı olarak borç geri ödeme kapasitesi analiz edilmektedir. Bu modelin tezi, borç kapasitesinin sürdürülebilmesi için alınan ilave dış borçların zaman içerisinde ekonomik büyümeye yeterli düzeyde etki yapmasıdır. Bunun için de ülkelerin borç geri ödeme kapasitesini sürdürebilmeleri gerekmektedir (Hjertholm, 1999: 7). Bu yüzden kamunun, sadece sermaye yatırımlarının finansmanı açısından borçlanması, cari harcamaların ise vergi ve diğer kamu gelirleriyle karşımasını içeren altın kural yaklaşımı ile yakından ilgilidir. Diğer bir deyişle hükümetlerin cari btlerinde (gelir-gider) denge ya da fazlalık bulunmaktadır. Bu kural her yıl ekonomik döngünün gerçekleşmesi için yerine getirilmelidir (Chote vd., 2008: 30).

Kalkınma ve büyümenin gerçekleştirilebilmesi için yatırımların artırılması sağlanmalıdır. Fakat yurt içi tasarrufların yeni yatırımları karşılayamaması nedeniyle borçlanmaya başvurulmaktadır. Bu süreçte dış borçlar hızlı bir şekilde artmaktadır. Alınan borçlar sadece yatırımların finansmanında değil aynı zamanda borç faizi ödemelerinde ve amortisman taleplerini karşılamada da kullanılır. Kalkınmanın ikinci aşamasını, yurt içi yatırım gereksinimlerinin yurt içi tasarruflarla karşılanması oluştırmaktadır. Bu aşamada, tasarruflardaki artış birikmiş borcun faiz ödemelerini ve amortisman ödemelerini tamamen karşılayacak seviyede bulunmamaktadır. İkinci aşamanın başlangıcında borçlar artmaya devam eder fakat bu artış birinci aşamaya göre daha yavaş olmaktadır. nc aşamada ise yurt içi tasarruflar yatırımları finanse edecek bir seviyeye gelmektedir. Ayrıca birikmiş borcun faiz maliyetinin

ödenmesinde de bu tasarruflar yeterli olacaktır (Avramovic vd., 1964: 53-54). Ülkeye giren yabancı kaynaklar, cari işlemler açığını finanse ederse ve ülkedeki yatırım hızı artarsa ekonomi daha çabuk büyüyecektir.

Özetle borçla büyüme modeline göre, şayet, ülkeye giren yabancı kaynaklar, sermaye malları ithalatındaki artış sebebiyle ortaya çıkan cari işlemler açığını finanse ederse ve ülkedeki yatırım hızı artarsa ekonomi daha hızlı büyüyecektir (Bilginoğlu ve Aysu, 2008:7).

2.3.3. Borç Fazlası (Debt Overhang) Teorisi

Artan borçlar karşısında hem kamu yatırımlarının, hem de potansiyel çıktının vergilendirilmesi olasılığına bağlı olarak özel yatırımların azalmasına da neden olan aşırı borçluluk teorisi, dış borç stoku ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin esasını meydana getirmektedir.

Artan borçlar yüzünden hem kamu yatırımları hem de vergilerin artması sonucu olarak özel yatırımların azalmasına neden olan aşırı borçluluk teorisi (debt overhang) ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkilemektedir. Krugman (1988), Sachs (1989) ve Cohen (1993) gibi ekonomistler tarafından aşırı borçluluk kavramı incelenmiştir. Aşırı borçluluk, yatırımları ve ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyen önemli bir kriterdir. Krugman'a göre bir ülkenin gelecekteki kaynak transferlerinin beklenen şimdiki değerinin, borçların şimdiki değerinden düşük olması o ülkede borç sorunu olduğunu ve ülkenin aşırı borçlu olduğunu göstermektedir (Krugman,1988: 7). Krugman, borç geri ödemeleri ile ilgili bir borç fazlası modeli ortaya koymaktadır. Borç sorunu ile karşılaşan kreditorler borçların şimdiki değerini en yüksek seviyeye çıkarıcı stratejiler geliştirirler. Bu stratejiler borç affi ve ülkenin gelecekteki finansman ihtiyacı arasındaki alış verişe önem vermektedir. Bundan dolayı borçların bugünkü değeri ile ülkenin gelecekteki kazançların bugünkü değeri karşılaştırılabilir olması gerekmektedir. Bu stratejiler sonucunda ülkedeki yatırımların getirileri yüksek oranda vergilendirilmeleri gerekecektir. Bu yüzden yerli ve yabancı girişimciler hem şimdiki dönemde hem de gelecek dönemde daha düşük yatırım yapacaklardır. Sonuçta yüksek orandaki

borçluluk yatırımları negatif etkileyerek, ekonomik büyümenin daha düşük seviyede oluşmasına neden olmaktadır (Oleksandr, 2003: 5).

Borç fazlası (debt overhang) teorisinin esası şudur: artan borç stokunun gelecekte ülkenin borçlarını geri ödeme gücünü aşması durumunda ise, beklenen borç servisi ödemeleri ile ülkenin üretim düzeyi aynı yönlü ilişki içerisinde. Bu yüzden ülke ekonomisindeki yatırımlar yabancı kreditorler tarafından vergilendirilecek, yerli ve yabancı yatırımcıların yatırım yapma istekleri azalacaktır. Teoriye göre, gelecekteki borç yükümlülüklerinin itibari değerindeki bir indirim, zımnî vergilerin (implicit tax) yarattığı bozulmaları azaltır ve dolayısıyla yatırımların artmasına neden olmaktadır. Borç indirimleri yatırımların ve borçların geri ödeme kapasitesini artırdığından dolayı ödenmemiş borçların ödenebilir hale gelmesini sağlamaktadır. Bu durumdan hem borçlu hem de kreditorler yararlanabilirler (Classens vd., 1996: 17-18).

Borç fazlası teorisine göre, bir ülkenin fazla borç yükünün olması o ülkenin yatırım isteğini azaltmaktadır. Çünkü yüksek borç yükü yatırımcıların yatırım şevkinin azaltmakta ve getiriler üzerindeki vergilerin borç servisine empoze edilmesine neden olmaktadır. Özellikle ülkede uygulanan deflasyonist ve enflasyonist politikalar yatırımcıların yatırım güdüsünü azaltmaktadır. Bu politikalar, borçlarla ilgili yeni bir ödeme planının yapılmasının sonuçlarını tahmin edemediğinden, aşırı borçlu ülkelerdeki belirsizliği artırmaktadır. Bu belirsizlik yatırımcıların yatırım kararını olumsuz etkileyerek, yatırım yapmaktan caydırmaktadır (Moss ve Chiang, 2003: 3).

Dış borçlanma sermaye miktarını artırarak yatırımların artmasına neden olmakta ve bunun sonucunda ekonomik büyüme artmaktadır. Fakat dış borçların varlığı sonraki dönemde ekonomik büyümeyi kısıtlayan bir sorun haline dönüşmektedir. Büyük miktarda birikmiş borç niçin daha düşük düzeyde bir büyümeye neden olur? Bu sorunun cevabını aşırı borçlanma teorilerinde aramak gerekmektedir. Borç fazlası teorisine göre, eğer gelecekte borç ülkenin geri ödeme kapasitesinden fazla olursa, beklenen borç servisi maliyetleri gelecekteki yerli ve yabancı yatırımcıların yatırım yapma cesaretini kırmakta ve ekonomik büyümeye zarar vermektedir. Potansiyel yatırımcılar bir ülkenin ne kadar çok dış borç verenler

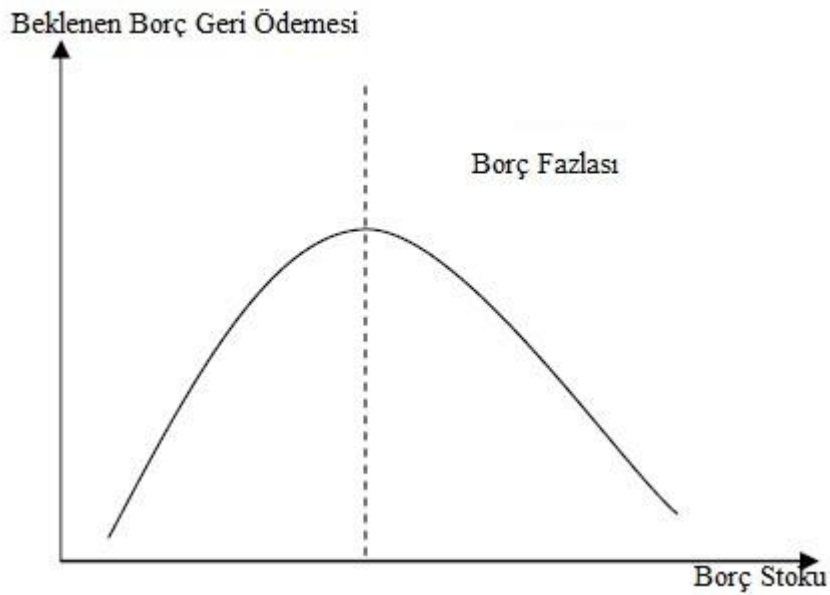
tarafından vergilendirileceğinden endişe duyarlar ve gelecekte daha fazla üretim uğruna bugün daha fazla maliyet ödemede daha az istekli olacaklardır (Pattilo vd., 2003: 58).

Ülkenin borç stokundaki artışlar, büyüme üzerinde oluşturduğu olumlu etki nedeniyle, beklenen borç geri ödeme gücünü (borç servisi) artırmaktadır. Fakat artan borç stoku aşırı borçlanma özelliklerini ortaya çıkararak, hem ekonomik büyümeyi hem de beklenen borç geri ödemesini azaltmaktadır. Bundan iki sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi artan borç stoku, borçla büyüme modelini desteklercesine hem büyümenin finansmanını sağlamakta hem de artan gelire dayalı olarak beklenen borç geri ödeme gücünü artırmaktadır. İkincisi ise, aşırı borçlanma sürecine girilmesi ile artan borç stoku büyümenin esas belirleyicisi olan yatırımların finansmanında kullanılmayarak gelir azalışlarına neden olmakta ve beklenen borç geri ödeme kapasitesini azaltmaktadır (Ceylan ve Durkaya, 2011: 94). Cohen'in de belirttiği gibi, borç stoku arttıkça önce beklenen borç geri ödemesinin artacağını, belli bir eşik değerden sonra ise borç stokundaki artışların beklenen borç geri ödemesini azaltacağı "Borç Laffer Eğrisi" ile açıklanmaktadır. Borç Laffer Eğrisi Şekil-10'da gösterilmiştir. Daha fazla borç stoku daha az borç ödeme ihtimaliyle yakından ilgilidir. Eğrinin Pozitif eğimli kısmında, borç miktarının nominal değeriyle birlikte bunların geri ödeme ihtimali artarken, eğrinin negatif eğimli olduğu bölgede borçlardaki artış borcun geri ödeme beklentisini azaltmaktadır (Pattilo vd., 2002a: 33).

Başlangıçta alınan dış borçlar milli geliri artırarak ve kaynak dengesini sağlayarak ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Fakat alınan dış borçlar ödenmeye başladığında anapara ve faiz ile birlikte ödendiğinden milli gelirden azalmaya yol açmaktadır. Bu doğrultuda Pattilo vd. (2002a) yaptıkları çalışmada, dış borçla ekonomik büyüme arasında ters-U ilişkisi olduğu sonucuna varmışlardır (Şekil-9). Bu sonuç Şekil-10'da borç eşiklerinde görülmektedir. Ülkeler dış borçlanmaya başladıklarında büyüme önce pozitif olmakta ve A noktasına kadar ekonomik büyüme artırmaktadır. Fakat A noktasından sonra borç alınmaya devam edilirse alınan yeni ilave borçlar ekonomik büyümeye pozitif katkısı olsa dahi ekonomik büyüme azalmakta ve bu azalma B noktasına kadar devam etmekte. B

noktasından sonra alınan her ilave borç ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Pattilo vd. (2002a)'nin yaptıkları çalışmada dış borcun başlangıçta belli bir noktaya kadar ekonomik büyümeyi artırdığı, sonra alınan her yeni borcun ekonomik büyümeyi azalttığı ve belli bir noktadan sonra negatife dönüştüğü sonucuna ulaşmışlar yani dış borçla ekonomik büyüme arasında ters-U ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Şekil- 9: Borç Laffer Eğrisi

Kaynak: Pattilo vd, 2002a: 33.

Dış borçla ekonomik büyüme arasındaki ters-U ilişkisi Şekil-9'da görülmektedir.

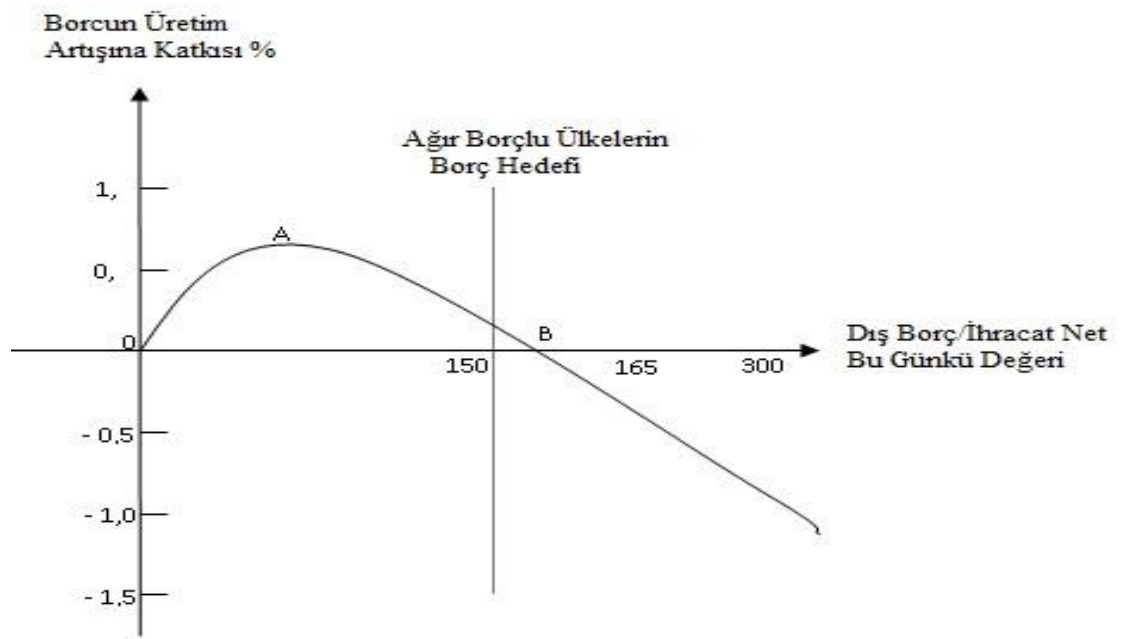
Pattilo vd. tarafından yapılan başka bir çalışmanın sonuçları aşağıda özetlenmiştir (Pattilo vd., 2002b: 19):

- Dış Borcun büyüme üzerinde doğrusal olmayan bir etkiye sahip olduğu,
- Dış borcun büyüme üzerindeki etkisi borç/ihracatın % 160-170'i, borç/GSYİH'nin % 35-40'ı aştığı noktada negatif olduğu,
- Daha düşük borç seviyelerinde borcun büyüme üzerindeki marjinal etkisinin negatif olduğu,

—Borç artıkça kişi başına büyümenin azalmakta olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Borç iki katına çıktığı zaman yarısı kadar kişi başına büyümeyi azaltıyor.

—Borç nominal ve net bugünkü değer olarak kullanıldığı zaman büyüme üzerinde ortalama ve marjinal etkisi sifıra yakın olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Şekil- 10: Borç Eşikleri

Kaynak: Pattillo vd., 2002a: 34.

Aşırı derecedeki borçlanma, ekonomide bazı makro ekonomik dengelerin bozulmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda yatırımlar ve ekonomik büyüme olumsuz yönde etkilenmektedir. Yatırımlar ve ekonomik büyümeyi azaltan çok borçluluk kavramı beklenen mali yüklerde artışa neden olmaktadır. Kamu borç stokundaki artış sonucunda, hükümetin borç servisi yükümlülüklerini karşılamak için uygulayacağı politikalarda belirsizlik yaratmaktadır. Kamunun borç servisi hükümlülüklerini yerine getirebilmek için, ekonomide bir takım bozulmalara yol açacak önlemlerle (enflasyon vergisi gibi) finanse edebileceği beklentisine ortaya çıkmaktadır (Clements vd., 2003: 4). Ekonomideki belirsizlik ve geri dönüşü

olmayan yatırımlar olduğu zaman, yeni projelerin faaliyete geçirilmesi için yatırımcıların beklentileri en doğru yoldur. Çünkü belirsizlik içinde alınan yanlış kararların maliyetinden kaçınmayı sağlamaktadır. Fakat bekleminin maliyeti de oldukça yüksektir. Bu yüzden hükümetler, yatırımı artıracak makroekonomik istikrarı sağlayacak kararlar almalıdırlar (Serven, 1997: 30).

Ajadi ve Khan (2000), Dış borçlanmanın ekonomik büyümeyi etkilemesinde likitide sorunu önemli bir faktördür. Borç anapara ve faiz ödemeleri, sermaye mallarının ithalatı için gerekli olan dövizin ülkeden çıkması nedeniyle, yatırıma yeterli kaynak ayırmadığı için büyümeyi negatif yönde etkilemektedir. Dış borçlarla ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi için dış borçlarla yapılan yatırımların getirisinin dış borçların maliyetinden yani dış borç servisi ödemelerinden yüksek olması gerekmektedir. Bu durum borçlanan ülkede üretim kapasitesi ve hâsıla artışı sağlayarak ekonominin genişlemesine gerçekleştirebilecektir.

Yüksek borç servisinin mali etkilerinin büyümeyi azaltabileceği yönünde birbirini takip eden üç argüman bulunmaktadır. Birincisi hükümetler borçlarını geri ödeyebilmek için kamu yatırımlarını azaltmalıdırlar. Buna bağlı olarak toplam yatırımlarda azalacaktır. İkincisi sosyal harcamalardaki azalma uzun dönemde beşeri sermayeyi azaltacaktır. Üçüncüsü ise, mali disiplinin olmadığı durumlarda hükümetler özel yatırımları olumsuz yönde etkileyecek bütçe açıkları vereceklerdir (Moss ve Chiang, 2003: 3).

Devletin eğitim, sağlık gibi sosyal yatırım harcamalarındaki azalma beşeri sermaye harcamalarının azalmasına yol açacaktır. Ekonomik büyüme ve verimlilik artışının en önemli nedenlerinden olan beşeri sermayedeki azalma verimliliği azaltarak ekonomik büyümenin azalmasını dolaylı yoldan etkileyecektir. Borç servisinin yüksekliği, faiz ödemeleri ve bütçe açıkları kamu tasarruflarını azaltmaktadır. Borç servisinin fazlalığı aynı zamanda altyapı yatırımları ve beşeri sermayeye olan yatırımları azaltarak, kamu yatırımlarının kompozisyonu üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır (Serieux ve Samy, 2001: 5).

2.3.4. Sürdürülebilir Yaklaşımları

Dış borç krizleri gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişme süreçlerini aksatmakta ve ekonomik sorunlara yol açmaktadır. Sürdürülebilirlik daha kötü şartlar oluşmadan mevcut durumu koruyabilmek, şayet koşullar iyi olursa iyileştirmektir. Borç sürdürülebilirliği, enflasyonist olmayan sürdürülebilir bir büyüme hedefini, istikrarını, politikasını ve reformlarının devamını etkilemeden, ülkenin itibarını sarsmadan, ülkenin borç ödeme zamanlamasında aksama olmadan, gelecek dönemlerde rahat borçlanabilmesi durumudur (Çiçek, 2005: 4). Literatürde genel kabul gören borç sürdürülebilirliği tanımına göre, “kamu borç stokunun milli gelire oranının uzun dönemde sabit kalması, o kamu borç stokunun sürdürülebilir olduğunu gösterir” (Geithner, 2002: 29) bu durum borçların idaresinin en önemli hedefidir. Türkiye’de ise “kamu borçlarının sürdürülebilirliği, kamu borcunun sabit kalması ve/veya konuyla ilgili standart borç oranlarına bakılarak değerlendirmeler yapılmasının yanında, cari dönemde sürdürülen maliye politikasının borcun sürdürülebilirliğini ve/veya borç stokunun ödenebilirliğini sekteye uğratmadan gelecek dönemde borçlanmanın sürdürülebilmesi olarak” tanımlanmaktadır (HM, 2003: 91).

Az gelişmiş ülkelerde sermaye kıt üretim faktörü olduğundan, iç tasarruflardaki yetersizlik dış borçlanmaya başvurmayı gerektirmektedir. Borçlanma ile elde edilen kaynakların geri dönüşümü dış borçlanmanın maliyetini aştığı sürece, dış borçlanma politikası sürdürülebilir olmaktadır. Alınan borçların bir sınırı olmalıdır. Borç verenler fonların geri ödeneceğinden emin oldukları zaman borç verirler. Bu yüzden bazı göstergeler borç alan ülkelerin borç ödeme kapasitesini belirlemektedir. Bu göstergeler dış borç/ihracat, dış borç servisi/ihracat rasyolarıdır. En fazla kullanılan rasyo ise dış borç servisi/ihracat rasyosudur (Ajadi ve Khan, 2000:1).

Dış borçlanmanın sürdürülebilirliği, borçlanmadan elde edilen kaynaklarla, kamu gelirlerinin gelecekteki borç servisini karşılayabilecek şekilde artırılması ile mümkündür. Para otoriteleri, mali dengesizlik durumunda belli bir maliyete katlanarak yeni kaynaklar arama çabasına gireceklerdir. Söz konusu maliyet, fon arz edenlerin talebine göre belirlenen faiz oranıdır. Borç alma sürecinin sürdürülebilirliği, borç olarak alınan kaynakların otoriteler tarafından etkin ve

verimli bir şekilde kullanılmasıyla mümkündür. Ancak bu şekilde borç servisi yeni borçlanmaya ihtiyaç duymaksızın karşılanabilmektedir (Aklan, 2002: 10-11).

Literatürde borç sürdürülebilirliğini açıklayan üç yaklaşım kullanılmaktadır (Cuddington, 1996: 3). Birincisi “bugünkü değer yaklaşımı” devletin bugünkü borcunun gelecekte beklenen faiz dışı fazlanın bugünkü değerinin toplamına eşit olması gerekmektedir. İkincisi reel faiz, büyüme oranı ve borç stoku arasındaki oransal analizi gösteren ve borç stokunun gayri safi milli hâsılaya (GSMH) oranını baz alan “muhasabe yaklaşımıdır.” Üçüncüsü de Blanchar’ın (1990) ortaya attığı vergi boşluğu yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre hedef, değişken olarak faiz dışı fazla değil, kamu borç stokunun sürdürülebilirliğini sağlayacak olan ideal bir vergi/milli gelir oranını ortaya konulmasıdır.

Birçok gelişmekte olan ülkede borç yükü “borç fazlası” kavramı ile eşdeğer kullanılmaktadır. Borç fazlası, borç/GSYİH rasyosunun büyüklüğüne göre belirlenmektedir. Uluslararası borç yükünün bir sonucu olarak birçok gelişmekte olan ülkede yatırım seviyesi ve buna bağlı olarak büyüme oranları düşüktür. Borç/GSYİH rasyosunun büyüklüğü yatırımlara ayrılan kaynakları azaltarak gelecek dönem milli gelir seviyesini olumsuz yönde etkilemektedir. Az gelişmiş ülkelerde borç fazlası rasyosu 1,45 iken, yüksek gelir grubundaki ülkelerde 0,33’tür. Düşük gelirli ülkelerin yatırım/GSYİH rasyoları da (0,19), yüksek gelirli ülkelere (0,24) daha düşüktür (Kamirades,1993: 230).

Dış borçların sürdürülebilirliği kalkınma açısından iki şekilde değerlendirilmektedir. Birincisi dış borçların ödenmesi sırasında kamu harcamalarının azalmasıyla ortaya çıkan nakit akışı etkisidir. Kamu harcamaları özellikle alt yapının zayıf olduğu ülkelerde özel yatırımların artmasına neden olmaktadır. Fakat kamu borçları ödenirken harcamaların azalması nedeniyle ekonomik büyüme olumsuz yönde etkilenmektedir. İkincisi ise büyük miktardaki borçların yatırımlar üzerindeki caydırıcı etkisi nedeniyle yatırımların azalmasıdır. (Hjertholm, 2001: 10).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ BORÇLANMA VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE UYGULAMASI

Ülkelerin ulusal tasarruf yetersizliği sonucu zorunlu olarak kullanmak zorunda kaldıkları yabancı kaynaklar, iktisadi etkileri bağlamında çok tartışılmaktadır. Bu bölümde, dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla bu alanda yapılan ampirik literatür incelenecektir. Daha sonra ise Türkiye ekonomisinde dış borçların ekonomik büyüme etkileyip etkilemediği ekonomik bir modelle değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ekonometrik modelimiz de zaman serilerinin durağanlığı ADF birim kök testi ile serilerinin birlikte hareket edip etmediği eş-bütünleşme (koentegrasyon) testi ile ve serilerin nedensellik ilişkisi Granger testiyle incelenmektedir.

3.1. LİTERATÜR

Dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar, daha çok borç fazlası teorisi üzerinde durmaktadır. Bu çalışmalarda genellikle aşırı borçlu fakir ülkeler (HIPC) ele alınmaktadır. Yapılan analizlerde dış borçla ekonomik büyüme arasında anlamlı bir negatif ilişkinin varlığı borç fazlası sorununa temas etmektedir.

Papanek (1973)'in çalışmasında yurtiçi tasarruflar, dış yardımlar, yabancı özel yatırımlar, diğer yabancı sermaye girişlerinin ekonomik büyümeye katkısının pozitif olduğu tespit edilmiştir. Fakat dış yardımların ekonomik büyümeye etkisi, yabancı özel yatırımlar ve diğer yabancı sermaye girişlerine göre daha yüksek ve anlamlı çıkmıştır. Diğer yandan bu etkinin Asya ülkelerinde pozitif ve anlamlı olduğu

görülmüştür. Analizde açıklayıcı değişkenlerin dış yardımlar, hükümetin sağladığı net transferler ve uzun vadeli kamu borçları, yabancı özel yatırımlar; özel sektörün uzun vadeli borçlanması ve net doğrudan yabancı yatırımlardır. Diğer yabancı sermaye girişleri, net özel transferler, net kısa vadeli borçlanma, diğer sermaye girişleri ve ödemeler dengesindeki net hata ve noksan kalemleridir. Tüm açıklayıcı değişkenlerin GSYİH içindeki payları veri olarak kullanılmıştır. GSYİH'daki yıllık artış bağımlı değişken olarak alınmıştır. Papenek'e göre dış yardımlar ve diğer sermaye girişleri ekonomik büyümeyi yurtiçi tasarruflara katkıda bulunarak artırmaktadır. En Küçük kareler (OLS)'nin kullanıldığı çalışmada, 1950-1960 yılları arasındaki dönem için 34, 1960-1970 arasındaki dönem için ise 51 az gelişmiş ülke (LDC) analize dâhil edilmiştir. Sonradan analize dâhil edilen ihracat artış oranı, eğitim seviyesi ve hacmi gibi diğer açıklayıcı değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Papenek'in çalışmasının en önemli özelliği, farklı sermaye akımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin de farklı olacağı alanında yapılan ilk çalışma olmasıdır.

Balassa (1978)'nin çalışmasında ihracat artışı üzerinde duran ekonomi politikalarının, ithal ikameci büyüme politikalarına göre daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Açıklayıcı değişkenlerin, işgücü, iç ve dış sermaye ile ihracat olarak belirlediği çalışmada, üretim artışı bağımlı değişkendir¹². Katsayıları pozitif ve anlamlı çıkmıştır. Toplam 11 Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) ve 1960-1973 döneminin incelendiği çalışmada En Küçük Kareler (OLS) yöntemi kullanılmıştır.

Gulati (1978)'de, Galbraith hipotezi¹³ test edilmiştir. Buna göre, Galbraith'in yabancı sermaye girişlerinin sermaye birikiminin düşük olduğu LDC'lere ekonomik

¹² Yabancı sermaye incelenen dönemdeki cari işlemler dengesi, yurtiçi sermaye ise sabit sermaye oluşumu ile cari işlemler dengesi arasındaki farkın ortalamasıdır. Veri seti bağımsız değişken ve açıklayıcı değişkenlerin başlangıç ve gözlem dönemi sonundaki değeri arasındaki farkın mutlak değerinin başlangıç değerine bölünmesi ile bulunmuştur.

¹³ Galbraith Hipotezi: Bu hipoteze göre ülkeler 1. ve 2. Model ülkeler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 1. Model ülkeler, sermaye birikimi düşük olduğu, 2. Model ülkeler ise sosyo-politik ve kültürel göstergelerin zayıf olduğu ülkelerdir. Buna göre her iki model ülke "Üçüncü Dünya Ülkeleri" adı altında tek bir kategoride toplanmış ve sermaye akımlarının sermaye birikiminin düşük olduğu ülkelerde ekonomik büyüme açısından daha faydalı olacağı ileri sürülmüştür. 1. Model ülkeler; Kosta Rika, Mısır, Gana, Hindistan, Endonezya, İran, İsrail, Malezya, Meksika, Nijerya, Pakistan, Filipinler, Güney Kore, Sri Lanka, Tayvan, Tayland ve Venezüella'dır. 2. Model ülkeler ise, Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, El Salvador,

büyüme katkısının daha yüksek olduğu tezi doğrulanmıştır. Asya ve Latin Amerika ülkeleri olarak ayrılan ülkeler için, sermaye girişlerinin Asya ülkelerinde ekonomik büyüme katkısının Latin Amerika grubuna göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Açıklayıcı değişkenlerin yurtiçi tasarruflar ve yabancı sermaye girişleri olarak belirlendiği çalışmada, bağımlı değişken GSYİH'daki yıllık artıştır. Tüm açıklayıcı değişkenlerin GSYİH'ya oranı veri alınmıştır. Toplam 38 ülke ve 1960-1970 dönemi incelenmiş ve En küçük Kareler (OLS) yöntemi kullanılmıştır.

Mosley (1980)'in çalışmalarında, dış yardımlar, diğer sermaye girişleri ve tasarruflar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki negatif ve anlamsız çıkmıştır. Mosley'in çalışmasını diğer çalışmalardan ayıran en büyük özelliklerden biri, dış yardımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ampirik ilişkinin sadece tek yönlü değil, aynı zamanda çift yönlü de olduğudur. Bir diğer fark ise, dış yardımların, ekonomik büyüme üzerinde ki etkilerinin gecikmeli olduğudur. Bu çalışmada, En Küçük Yöntemi (OLS) ve iki aşamalı En Küçük Kareler (TSL) tahmin yöntemleri kullanılmıştır. OLS ile yapılan analizde, bağımlı değişken dış yardımlardır. TSL yapılan analizdeki bağımlı değişken reel GSYİH'daki yıllık artıştır. OLS yapılan analizdeki açıklayıcı değişkenler, kişi başı GSMH, tasarruflar ve diğer sermaye girişleridir. Bu değişkenlerin ayrı ayrı dış yardımlar üzerindeki etkileri negatif ve anlamsız çıkmıştır. TSL yapılan analizdeki açıklayıcı değişkenler; dış yardımlar, dış yardımların beş yıl gecikmeli değerleri, diğer sermaye girişlerinin beş yıl gecikmeli değerleri ve tasarruflardır. Ampirik analiz için değişkenlere ilişkin veriler incelenen dönem sonundaki GSMH'ya oranlanmış, sonra bu değerlerin gözlem dönemine bağlı olarak ortalama değerleri alınmıştır. Diğer sermaye girişleri; toplam net sermaye girişleri eksi dış yardımlardır. Modelle ilgili veriler, Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Dış yardımlar, OECD'deki Kalkınma Yardım Komitesi (DAC)'ndeki ülkelerin ve diğer uluslararası kurumların diğer ülkelere sağladıkları fonların toplamıdır. Veriler OECD'den alınmıştır. Araştırılan ülke sayısı 83'tür. Dönem 1969-1977 yılları arasındadır. TSL analizinde hem gecikmeli hem de gecikmesiz değerler kullanılmıştır. OLS'de ise lagsiz değerler alınmıştır. Gecikmeli analizde açıklama katsayısı

Guatemala, Honduras, Irak, Kenya, Fas, Nikaragua, Paraguay, Peru, Sudan, Suriye, Tunus, Uganda, ve Uruguay'dır.

yükselmiştir. İncelenen 83 ülke düşük ve orta gelirli ülkeler olarak ikiye ayrılmıştır. Düşük gelirli ülkelerin bulunduğu bölümde 30 ülke bulunmaktadır. Orta gelirli ülke grubunda 53 ülke bulunmaktadır. Düşük gelirli ülke grubunda dış yardımların gecikmeli değerlerinin ekonomik büyümeye katkısı pozitif ve anlamlı çıkmıştır (Yalçın, 2005: 11-12).

Dowling ve Heimenz (1983)'in çalışmasında, dış yardımlar, yabancı özel sermaye girişleri, yurtiçi tasarruflar ve diğer politika değişkenleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Politika değişkenleri, dışa açık ekonomi (ihracat ve ithalat toplamı), toplam vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranı, toplam kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı ve M_2 para tabanının GSYİH'ya oranı (financial repression)'dir. 52 Asya ülkesi ve 1968-1979 döneminin incelendiği çalışma da En Küçük Kareler (OLS) kullanılmıştır. İhracat ve ithalat toplamının GSYİH'ya oranı ülkenin dışa açıklık derecesini, vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranı, kamunun ekonomideki kaynakları yönlendirmedeki başarısını, kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı, kamunun ekonomik aktivitedeki rolünü ve son olarak da M_2 para tabanının GSYİH'ya oranı, ülkedeki mali piyasaların derinliğini yansıtmak amacıyla regresyona dâhil edilmiştir. Buna göre uygun para, maliye ve dış ticaret politikalarının dış yardımların ekonomik büyümedeki rolünü artırdığı ve sermaye akımlarının da bu tür politikaların uygulandığı bölgelere yöneldiği bulunmuştur. Dış yardımlar, yabancı özel sermaye girişleri ve tasarruflar GSYİH'ya oran olarak alınmıştır. Kısa dönemli dalgalanmalardan kaçınmak amacıyla, veri setine tüm değerleri üçer yıllık aritmetik ortalamaları alınmıştır. En önemli veri kaynağı OECD'dir.

Mosley (1987)'de yukarda da açıkladığımız gibi Mosley (1980)'de olduğu gibi dış yardımlar ve diğer sermaye girişlerinin ekonomik büyümeye katkısının negatif ve anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sadece ihracat değişkeninin ekonomik büyümeye katkısı anlamlı ve pozitifdir. Fakat veri setindeki ülkeler bölge ve gelir gruplarına ayrıldığında Asya'da, açıklayıcı değişkenlerin ekonomik büyümeye katkısının pozitif ve anlamlı olduğu, fakir ülkelerde ise, negatif ve anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Diğer sermaye girişleri, ihracat kredileri, DYY ve portföy yatırımlarından meydana gelmektedir. Dış yardım ve sermaye girişlerine ait veriler

OECD'den, kamu ve özel sektörün toplam tasarrufu UNCTAD veri tabanından, ihracat, eğitim ve bağımlı değişken olan reel GSMH, Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Analizde bu değişkenlerin büyüme oranları ele alınmıştır. Dış yardımlar ve diğer sermaye girişlerine ilişkin veriler de GSMH'ya oranlanmıştır. Analizde 81 gelişmekte olan ülkenin (GOÜ) 1960-1983 döneminin incelendiği çalışmada En Küçük Kareler (OLS) yöntemi kullanılmıştır. 1960-1980 yıllarını kendi arasında 1960-1970 dönemi, 1970-1980 dönemi ve 1980-1983 dönemi olmak üzere üç ayrı dönemde incelemiştir. Bu ayırmda da sermaye hareketlerinin ekonomik büyüme üzerinde belirgin ve pozitif olduğu bir dönem olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Farzin (1988), gelişmekte olan ülkelerin dış dengesine hedeflenen dışa açık makroekonomik model etrafında dış borçlarla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma da Sudan'ın 1975-1984 yılları arasındaki ekonomik büyüme performansını incelemiştir. Bu analize göre 1975-1984 döneminde Sudan'ın dış borçları ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Aynı zamanda ekonomiye büyük bir yük getirmiştir. Farzin, bunun nedeninin yatırımların düşük getirisi, düşük ihracat performansı, yurt içi yatırımları finanse etmede ithalata bağımlılık, yurt içi tasarrufların azlığı, yüksek tüketim meylı, söz konusu dönemde yapılan borç sözleşmelerinin uygun olmaması vb., nedenlerden kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır.

Glasberg ve Ward (1993), En Küçük Kareler metodunu kullanarak, dış borçlarla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizde 43 gelişmekte olan ülkenin 1973-1985 yılları arasındaki GSYİH, dış borç stoku, dış borç servisi, ticari yapıdaki farklılıklar ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı verileri kullanılmıştır. 1960-1970 yılları arasında yüksek borç servisine sahip olan ülkeler daha yüksek büyüme hızlarını gerçekleştirmişlerdir. Ancak yapılan analiz sonuçlarına göre, 1973-1985 yılları arasında dış borçların ekonomik büyümeye katkısının negatif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Cohen (1993), 81 gelişmekte olan ülkenin 1965-1987 yıllarına ait verileri kullanarak, dış borçların 1980'lerde yatırımlarda meydana gelen azalıştaki etkisini incelemiştir. Yaptığı inceleme sonuçlarına göre 1980'lerde yatırımlarda meydana gelen azalışla dış borçlar arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır.

Afxentiou ve Serletis (1996) tarafından yapılan analizde, kişi başına GSYİH ile altı çeşit dış borç kullanılarak dış borç ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Analizde 55 ülkenin 1970-1990 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Bu ülkeler dört kategoriye ayrılmıştır. Bunlar; aşırı borçlu ve orta gelirli, aşırı borçlu ve düşük gelirli, ılımlı düzeyde borçlu ve orta gelirli, ılımlı düzeyde borçlu ve düşük gelirli ülkelerdir. Yapılan regresyon analizine göre aşırı borçlu ve düşük gelirli ülkelerde dış borçlarla ekonomik büyüme arasında 1970-1980 döneminde pozitif, 1981-1990 döneminde negatif bir ilişki bulunmuştur. Aşırı borçlu ve orta gelirli ülkelerde 1970-1980 döneminde dış borçlarla ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olmasına rağmen, 1981-1990 yılları arasında negatif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu ilişki ılımlı düzeyde borçlu ve düşük gelirli ülkelerde 1970-1990 döneminde pozitifdir. İlimli düzeyde borçlu ve orta gelirli ülkelerde bu ilişki 1981-1990 döneminde pozitif çıkmıştır. Bu sonuçlardan hareketle Afxentiou ve Serletis dış borç alan ülkelerin aldıkları paraları sermaye ithalatını finanse etmede kullanması halinde ekonomik büyümeyi artıracaklarını ifade etmişlerdir. 1970'lerde olduğu gibi dış borçların ödemeler dengesi açıklarını ya da hükümetin uygulayacağı refah programlarını finanse etmede kullanılması hâlinde de ekonomik büyümeye artıracaklarını açıklamıştır. Şayet ülke içine gelen dış borç ekonomik büyümeyi yeterince teşvik etmezse bunların geri ödenmesi ekonomiyi güçsüzleştirecek ve ekonomik kalkınmayı olumsuz şekilde etkileyecektir (Afxentiou ve Serletes, 1996: 33-34).

Cohen (1996) tarafından yapılan çalışmada Afrika'da 1980'li yıllarda gözlenen dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki korelasyon araştırılmıştır. 1973-1992 yılları arasındaki kişi başına GSMH, nüfus, okullaşma oranı, dış ticaret ve borç/GSMH değişkenlerinin kullanılması neticesinde ekonomik büyümenin azalmasında dış borçların önemli bir paya sahip olduğu görülmüştür.

Ulusoy ve Küçükkale (1996), tarafında yapılan çalışmada Türkiye'deki dış borçlarla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmada bağımlı olarak GSMH, bağımsız değişken olarak toplam dış borç stoku kullanılmıştır. Analizdeki veriler 1972-1994 yılları arasındaki yıllık verilerdir. Yapılan regresyon analizini birden fazla net dış borç ödeme dönemi içerdiği için uzun dönemli bir analizdir. Türkiye'nin dış borçlarının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki

etkisinin negatif yönde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, yapılan nedensellik testinde dış borçların ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini gösteren sonuçlar alınmıştır.

Deshpande (1997), Latin Amerika, Asya ve Afrika'da bulunan 13 ülkeyi kapsayan çalışmasında borç fazlası hipotezini yatırımları ele alarak analiz etmiştir. Analizde 1971-1991 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Yatırım/GSMH ve toplam dış borç stoku kullanılarak yaptığı panel veri analiz sonucuna göre dış borçlarla yatırım arasında 1971-1983 yılları arasında pozitif; 1984-1991 yılları arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gruben and McLeod (1998)'da, cari işlemler açığı, doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları, kısa ve uzun vadeli sermaye girişlerinin ekonomik büyümeye katkısının pozitif olduğu görülmüştür. Diğer taraftan toplam dış borç servisinin artmasının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği saptanmıştır. Sermaye hareketlerinin GSMH'ya oranının artışları veri alınmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar, kısa vadeli sermaye girişleri ve portföy girişlerinin ekonomik büyümeye etkisi, uzun vadeli sermaye girişlerine göre daha yüksek çıkmıştır. Latin Amerika'da sermaye girişlerinin ekonomik büyümeye etkisi Asya ülkelerine göre daha yüksek çıkmıştır. Bunun sebebinin de Asya ülkelerinde yurt içi tasarrufların yüksek olmasına bağlı olduğu sonucuna varılmıştır. Değişkenlere ilişkin veriler Dünya bankası veri tabanında alınmış, yıllık verilerdir. 18 ülke ve 1971-1994 döneminin incelendiği analizde panel veri seti ile en küçük kareler yöntemi ve iki aşamalı en küçük kareler yöntemi ile tahmin yapılmıştır.

Baillu (2000)'nin analizinde, sermaye girişlerinin ekonomik büyümeye katkısının anlamlı, etkisinin de negatif olduğu belirtilmiştir. Ancak bankacılık sektöründe belli bir gelişmişlik seviyesinde olduğu hallerde sermaye girişlerinin ekonomik büyümeye katkısının pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sermaye hareketleri ve bankacılık sektöründeki durumu gösteren açıklayıcı değişken dışındaki açıklayıcı değişkenler; yatırımlar, eğitim seviyesi, kamu harcamaları, ihracat ve ithalat toplamıdır. Açıklayıcı değişkenlerin GSYİH'ya oranı veri olarak alınmıştır. 40 gelişmekte olan ülke ve 1975-1995 döneminin incelendiği analizde, panel veri analizi

yapılmıştır. Veriler, beş yıllık, birbiriyle çakışmayan ortalama verilerdir. Bağımsız değişken, kişi başına reel GSYİH'daki yıllık artıştır.

Burnside ve Dollar (2000)'de dış yardımların ekonomik büyümeye etkisi dolaylı olarak pozitif ve anlamlıdır. Doğrudan etkisi ise negatif ve anlamsız olarak tespit edilmiştir. Dolaylı etki, bütçe dengesi, enflasyon ve dış ticarete açıklık değişkenlerinin ağırlandırılmasıyla oluşturulan politika endeksinin de analize eklenmesiyle ölçülmüştür. Bu endeksin analize eklenmesiyle ölçülmüştür. Bu endeksin analize eklenmesiyle dış yardımların ekonomik büyümeye katkısının arttığı tespit edilmiştir. 56 ülke ve 1970-1993 döneminin incelendiği analizde panel veri seti ile en küçük kareler yöntemi ve iki aşamalı en küçük kareler yöntemi ile tahmin yapılmıştır.

Hansen ve Tarp (2000)'in çalışması da büyük ölçüde kullanılan açıklayıcı değişkenler ve politika değişkenleri, yöntem, incelenen ülke ve dönem aralığı açısından Burnside ve Dollar (2000)'in çalışmasına benzemektedir. Ancak burada dış yardımların ekonomik büyümeyi, ekonomik, siyasi ve koşullar açısından en zor durumda ülkelerde bile doğrudan pozitif ve anlamlı yönde etkilediği tespit edilmiştir. İki çalışma arasındaki fark, büyük ölçüde çalışmalarda kullanılan istatistiksel veriler, tahmin ediciler ve yöntemden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Hansen ve Tarp (2000)'de dış yardımların getirisinin azalan verimler kanununa göre başlangıçta oldukça yüksek olduğunu, ancak ilerleyen dönemlerde azaldığını ileri sürmüşlerdir. Analizde kullanılan diğer açıklayıcı değişkenler, doğrudan yabancı yatırımlar, kamu harcamaları, beşeri sermayedir.

Hansen (2001), Türkiye'de içinde bulunduğu 54 gelişmekte olan ülkenin 1974-1993 yılları arasındaki yıllık verilerini kullanarak dış borçların ekonomik büyümeye etkisini incelemişlerdir. Analizde bağımlı değişken olarak GSYİH'daki artış hızını kullanmıştır. Analizdeki bağımsız değişkenler ise, doğrudan yabancı sermaye yatırımları/GSYİH, bütçe fazlası, enflasyon, dışa açıklık, yardımlar/GSYİH, borç servisi/ihracat ve dış borç/GSYİH'dır. Hansen'in yaptığı ampirik analiz sonuçlarına göre dış borç stoku ile ekonomik büyüme arasında borç fazlası teorisinde olduğu gibi negatif bir ilişki bulmuştur.

Reisen ve Soto (2001)'nin araştırmasında, 1986-1997 dönemde 44 ülke analize katılmıştır. Bağımsız değişken kişi başına reel GSMH'daki artış olup, bağımsız değişkenler, net doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları (bono ve hisse senedi olarak) kısa ve uzun vadeli ticari krediler ve banka kredileridir. Bağımsız değişkenlerin bir dönem gecikmeli değerleri analize katılmıştır. Kurulan ekonomik büyüme modeli neo-klasik büyüme modelidir. Sermaye girişleri ile ilgili değişkenlerin yanı sıra tasarruflar, dışa açıklık, dış ticaret haddi ve kamu harcamaları da büyüme değişkenleri olarak alınmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar ve menkul kıymet piyasasına gelen portföy yatırımlarının reel ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif ve belirgin çıkarken, bono portföy yatırımları, uzun ve kısa vadeli ticari krediler ve banka kredilerinin etkisi negatif ve anlamlı çıkmıştır. Diğer yandan GSMH'nın bir yıl gecikmeli değeri, ulusal tasarruflar, dışa açıklık ve dış ticaret haddinin etkileri pozitif iken, kamu harcamalarının etkisi negatiftir. Bu analizden iki sonuç çıkmıştır. Birincisi gelişmekte olan ülkelerin borç girişleri yerine menkul kıymet piyasalarına gelen yatırımları teşvik etmesi gerekmektedir. İkincisi ise, bankacılık sistemindeki gözetim ve denetimi arttırarak mali sistemlerini güçlendirmeleri gerektiği şeklinde olmuştur.

Lin ve Sosin (2001), kamu dış borcu ile kişi başına GSMH arasındaki ilişkiyi kesit veri analizi ile incelemiştir. Lin ve Sosin 77 ülkeyi ele alan çalışmada 1970 ve 1996 yılları arasındaki yıllık verileri kullanmışlardır. Modelde kişi, başına GSYİH'yı bağımsız değişken; dış borç/GSYİH, yatırım/GSYİH, nüfus artış hızı, ihracat/GSYİH ve kamu boyutu/GSYİH bağımsız değişkenleri kullanılmıştır. Ayrıca analizde 77 ülke; sanayileşmiş ülkeler, Afrika ülkeleri, Latin Amerika ülkeleri, Asya ülkeleri ve diğer ülkeler olmak üzere dört kategoriye ayırmıştır. Ampirik analiz sonuçlarına göre dış borçlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki bölgeler arası farklılık göstermektedir. Afrika ülkelerinde dış borç ve ekonomik büyüme arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Sanayileşmiş Latin Amerika ülkelerinde dış borçlarla ekonomik büyüme arasında negatif fakat istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki bulunmuştur. Asya ve diğer ülkelerde ise dış borçlarla ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamsız olmasına rağmen pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır.

Were (2001), Kenya için 1970-1995 yılları arasında dış borçların ekonomik büyümeye etkisini inceleyen bir çalışmadır. Regresyon analizinde kullandığı modele ait değişkenler GSYİH büyüme hızı, dış borç stoku/GSYİH, bütçe açığı / GSYİH, enflasyon oranı, kamu yatırımları, borç servisi/ihracat, özel kesim yatırımları/GSYİH ve beşeri sermayedeki gelişmelerdir. Were, analizinde dış borçların ekonomik büyümeye üzerindeki etkisini negatif bulmuştur.

Chowdhury (2001), 35 aşırı borçlu fakir ülkenin ve 25 orta gelirli ülkenin 1982-1999 dönemlerine ilişkin ampirik bir çalışmasını yapmıştır. Yaptığı analizde bağımlı değişken kişi başına GSYİH'daki büyüme hızıdır. Bağımsız değişkenler ise, yatırım/GSYİH, ihracat artış hızı/GSYİH, kamu harcamalarındaki artış hızı/GSYİH, para arzı/GSYİH ve başlangıç aşamasındaki kişi başına GSYİH, dış borç stoku/GSYİH, dış borç servisi/ihracat'tan oluşmaktadır. Araştırmadaki panel veri analiz sonuçlarına göre her iki ülke grubu iki dış borç değişkeni (dış borç stoku/GSYİH ve borç servisi/GSYİH) ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve negatif ilişki bulunmuş diğer iki dış borç değişkeni ile ekonomik büyüme arasında anlamlı olmamasına rağmen negatif bir ilişki ortaya çıkmıştır.

Kara (2001), tarafından yapılan araştırmada Türkiye'nin 1980 sonrası dış borç kaynaklı ekonomik büyüme stratejisini incelemiştir. Dış borçların ekonomik büyümeyi sağlayabilmesi için, bunların sermaye-hâsıla katsayısı düşük, döviz getirisi yüksek olan üretken alanlarda kullanılması gerektiği üzerinde durmuştur. Türkiye'de ise dış borçların daha çok hammadde ve tüketim malları ithalatında, getirisi dolaylı ve düşük olan alt yapı yatırımlarında ve refinansman amaçlı kullanıldığını açıklamıştır. Bunun önlenmesi için de verimsiz olan kamu harcamalarının en aza indirilmesini, kamu harcamalarındaki savurganlığın önlenmesini, özel sektörün ihracata özendirilmesini ve ülkedeki ekonomik istikrarın sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Yüksek düzeyde döviz girdisi gerektiren yatırım projelerine aynı anda başlanmamalı projeler fayda-maliyet analiz yoluyla öncelik sırasına göre sıralanmalıdır. Özel sektörün orta ve uzun vadeli borçlanmadan yararlandırılması gerekmektedir. Ancak bundan istenen başarının sağlanabilmesi için istikrarın sağlandığı ve enflasyonun düşük düzeyde olduğu bir ortamda gerçekleşmesi gerekmektedir.

Söyler (2001), Türkiye'nin dış borç rasyolarını incelediği çalışmada, mevcut dış borç stoku nedeniyle ülkemizin çok borçlu ülkeler kategorisinde olduğunu açıklamıştır. Dış borçların büyük çoğunluğunun kamu kesiminin tasarruf açığından kaynaklandığını bu yüzden kamu tüketiminin azaltılıp, kamu gelirlerini artırmak suretiyle dış borç ihtiyacının azaltılması gerektiği üzerinde durmuştur. Dış borçların yönetimiyle ilgili olarak, dış borçlanma ile ilgili olarak, dış borçlanma ile ilgili genel bir planlamanın yapılmasına ihtiyaç olduğunu açıklamıştır. Dış borç kullanım ve geri ödeme tahminlerini hazırlayacak ve analiz edecek merkezi bir birimin kurulması, ayrıca bir dış borç veri biriminin oluşturularak dış borçlanma ile ilgili verilerin ayrıntılı tasnifinin yapılması gerektiği üzerinde durmuştur.

Karagöl (2002), Türkiye Ekonomisinde 1956-1996 dönemi verilerinden hareketle dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi koentegrasyon ve granger nedensellik testleri yardımıyla açıklamıştır. Sonuçta borçlanmanın ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini ifade etmiştir.

McLean ve Shrestha (2002), sermaye akımları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ve uluslararası mali entegrasyonun ekonomik büyümeyi artırdığı tespit edilmiştir. Mali entegrasyonun ölçütü açısından sermaye kontrolleri yerine sermaye akımları ile ilgili değişkenler kullanılmıştır. Buna göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımlarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği, ancak buna karşılık ticari krediler şeklindeki sermaye girişlerinin ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği ve anlamsız olduğu sonucuna varılmıştır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada İki Aşamalı En Küçük Kareler yöntemi kullanılmış, 40 ülke ve 1976-1995 dönemi incelenmiştir. Açıklayıcı değişkenlerin GSYİH'ya oranı alınmıştır. Uluslararası Gıda Standardı veri tabanı kullanılmıştır.

Pattilo vd. (2002b) tarafından yapılan araştırmaya göre, dış borçların ekonomi üzerindeki doğrusal olmayan etkileri çeşitli metotlar yardımıyla incelenmiştir. Yapılan panel veri analizinde 93 ülkenin 1969-1998 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Kullanılan modelde bağımlı değişken GSYİH büyüme hızıdır. Bağımsız değişken GSYİH büyüme hızıdır. Bağımsız değişkenler ise, nüfus artış hızı, okullaşma oranı, yatırımlar, dışa açıklık, mali denge, dış borç stoku/GSYİH, dış

borç servisi/ ihracat ve dış borç stoku/ihracattır. Analizden elde edilen bulgulara göre ortalama olarak dış borç stoku/ihracat oranı %160-170 veya dış borç stoku/GSYİH oranının %35-40 düzeyini aşması durumunda dış borçlar ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Söz konusu değerlerin altındaki düzeylerde ise dış borçlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Pattillo vd., 2002b: 19).

Olive ve Batiz (2002)'in çalışmasında, ülkedeki demokratik ve hukuk kurallarının iyi işleminin sermaye hareketlerinin ve özellikle de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkinliğini artırarak gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. 119 ülkenin ele alındığı çalışmada, panel veri analizi tespit edilmiştir. 1970-1994 dönemini kapsamaktadır. Bağımlı değişken olan ekonomik büyüme için, kişi başına yıllık reel ekonomik büyümedeki artış alınmıştır. Bağımsız değişken olarak sermaye girişleri dışında eğitim seviyesi, kamu harcamaları, yurtiçi yatırımlar, dış ticaret haddi, demokrasi ve hukuki kurallar endeksi bağımsız değişkenlerdir. Diğer taraftan Granger nedensellik analizine göre, yatırımların ekonomik büyümeyi artırmasından çok, ekonomik büyümenin yatırımları artırdığı tespit edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, gelişmiş ve mali ve kurumsal sistemin, sermaye girişleri ile birlikte ekonomik büyümeyi artırmakta ve özellikle da doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkeler açısından diğer sermaye girişlerine oranla daha önemli olduğu ileri sürülmüştür. Dünya Bankası ve Uluslararası Gıda Standardı veri tabanları kullanılmıştır.

Edo (2002), çalışmasında Nijerya ve Fas'ın dış borç sorununu ele almıştır. 1980-1999 dönemleri arasındaki verilerle yaptığı analize göre iki ülkede de dış borçların yatırımlar üzerindeki negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Analiz sonucunda iki ülkedeki dış borç birikimi üzerinde harcamalarının, ödemeler dengesinin ve faiz oranlarının önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu ülkelerin mali harcamalarını azaltmak için özelleştirme programı ve ödemeler dengesini iyileştirmek için ihracatı teşvik programlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı zamanda her iki ülkenin de mali yapısının yeniden yapılanması gerekmektedir. Bunun içinde sermaye piyasasının yeniden gelişmesi ve Uluslararası Para Piyasası ve

Dünya Bankası da her iki ülkenin, Aşırı Borçlu Fakir Ülkeler (HIPC) programını değiştirerek borç birikimlerinin azalmasına yardımcı olabilmektedir.

Clements vd. (2003) düşük gelirli ülkelerdeki dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki Generalized Method of Moments (GMM) metodunu kullanarak araştırmıştır. Araştırmada 55 düşük gelirli ülkenin 1970-1999 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Analizde kullanılan modelde kişi başına GSYİH bağımlı değişken, okullaşma oranı, nüfus artış hızı, yurt içi yatırımlar, dışa açıklık, dış borç servisi/ihracat, dış borç stoku ve mali dengenin GSMH içindeki payı bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Araştırmanın sonunda dış borçların kamu yatırımlarını etkileyerek ekonomik büyüme üzerinde dolaylı bir negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Makki ve Somwaru (2004), doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde doğrudan ve dolaylı olumlu etkileri bulunduğu ortaya konulmuştur. Endojen büyüme modeli kurulmuştur. 66 ülkenin verileri alınmış ve incelenen dönem aralığı onar yıllık dönemler halinde üç dönemden oluşmuştur. Bu dönemler, 1971-1980, 1981-1990, 1991-2000'dir. Dünya bankası veri tabanı kullanılmıştır. Kullanılan tahmin yöntemi iki aşamalı en küçük kareler yöntemidir. Bağımlı değişkenin kişi başına GSYİH artışı olduğu çalışmada, bağımsız değişkenler, doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret, beşeri sermaye stoku, yurtiçi sermaye yatırımları, başlangıç GSYİH'sı, enflasyon oranı ile cari gelirin oranı olarak ifade edilen gelir, kâr ve sermaye kazançlarından alınan vergiler ve kamu harcamalarıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret, yurt içi sermaye yatırımları ve kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı alınmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar dış ticaret, beşeri sermaye ve yurtiçi sabit sermaye yatırımları ile birlikte ekonomik büyümeyi daha yüksek oranda etkilemektedir. Diğer yandan enflasyon oranı, vergi oranları ve kamu harcamaları artışının da ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemektedir.

Frenkel vd. (2004) çalışmalarında, doğrudan yabancı yatırımlar çıkışı olan gelişmiş ülkeler ve girişi olan gelişmekte olan ülkelerdeki itici ve çekici faktörlerin karşılıklı etkileri incelenmiştir. 22 ülke ve 1990-2002 döneminin ele alınıp incelenmiştir. Çalışmadaki açıklayıcı değişkenler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin GSYİH seviyesi ve artış hızı, ülkeler arasındaki uzaklık, gelişmekte olan

ülkelerdeki enflasyon (TÜFE'deki artış), dışa açıklık (ihracat ve ithalat toplamının GSYİH'ya oranı), ülke riski değerleri ve kur sistemidir. Araştırmanın sonucunda, ülkeler arası doğrudan yabancı yatırım çıkış ve girişlerinde GSYİH seviyesi ve artış hızı, pozitif ve belirgin bir rol oynarken, ülkeler arasındaki uzaklık ile doğrudan yabancı yatırım akımları arasında ters yönlü bir ilişki bulunduğu belirtilmiştir. Kısaca doğrudan yabancı yatırım çıkışı olan gelişmiş ülke ve doğrudan yabancı yatırım girişi olan gelişmekte olan ülkede GSYİH ve/veya GSYİH artış hızı yükseldikçe yabancı yatırım hacminin artacağı ileri sürülmüştür. Diğer yandan ülkeler arasındaki uzaklık arttıkça, doğrudan yabancı yatırım hacminin azaldığı belirtilmiştir. Enflasyon oranı, dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırımın yöneldiği gelişmekte olan ülkenin kredi risk notunu ve söz konusu ülkede uygulanan kur sistemi gibi açıklayıcı değişkenlerin doğrudan yabancı yatırım akımlarının belirlenmesinde önemli bir rolü bulunmadığı açıklanmıştır. Dünya Bankası, Uluslararası Mali İstatistikler ve Eurostat'dan alınmış zaman serisi verileri kullanılmıştır. Ülke riskine ilişkin değerler, Euromoney'den alınmıştır.

Wijeweera vd. (2005) yaptıkları çalışmada, Sri Lanka'nın 1952-2002 yılları arasındaki yıllık verilerini kullanarak dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada, bağımlı değişken GSMH; bağımsız değişken ise, sabit sermaye oluşumu, nüfus, eğitim harcamaları ve dış borç servisidir. Uzun ve kısa dönemli analiz sonucunda Sri Lanka'daki dış borçlar ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamsız bir sonuç çıkmıştır. Ekonomik büyüme ve dış borç arasında anlamsız bir ilişki bulunmuştur.

Javed ve Şahinöz (2005), yaptıkları çalışmada çeşit modellerle dış borçların yatırımlar, ihracat ve büyüme üzerindeki etkilerini Türkiye Ekonomisine ait 1983-2002 yılları arasındaki verileri kullanarak incelemişlerdir. Yaptıkları regresyon analizi sonuçlarına göre, dış borç stokundaki artış yatırımlar üzerinde negatif, ihracat üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Analizde dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif çıkmasına rağmen bu ilişki anlamsızdır. Bu yüzden dış borçların ekonomik büyüme üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yalçın (2005), çalışmasında 1980-2005 yılları arasındaki dış kredi ve sermaye hareketleri incelenmiş ve ekonomik büyüme ile sermaye hareketleri arasındaki

etkileşimin derecesi 31 gelişmekte olan ülkeyi içeren model çerçevesinde incelenmiştir. Kurulan ekonometrik modelde ekonomik büyüme, temel olarak sermaye hareketlerini ifade eden beş değişken ile incelenmeye çalışılmıştır. Bu değişkenler, yatırım ve borç değişkenleri ile büyüme değişkenleri olarak ayrıştırılmıştır. Çalışmadaki tahmin yöntemi panel veri analizidir. Çalışmanın sonucunda sermaye hareketleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yüksek olmadığı, ülkeler arası farklılıklar ve dönemler, ekonomik büyüme ile sermaye hareketleri ilişkisinde önemli açıklayıcı faktörler olmaktan uzak olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Karagöl (2006), Türkiye ekonomisinde 1960-2002 dönemini Looney ve Frederiksen (1986) yılındaki yaptıkları çalışmadan faydalanarak, dış borç, savunma harcamaları, GSMH arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmasında ise kullanmış olduğu koentegrasyon, etki-tepki fonksiyonu ve Var ayrıştırma bulguları söz konusu değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini ancak dış borçlara verilen şokun ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Etki-tepki fonksiyonu savunma harcamalarının, dış borçlar üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Paudel (2006), Nepal ekonomisinin 1970-2003 yılları arasındaki verileri kullanarak dış borçların, dış ticaretin ve işgücünün ekonomik büyüme üzerinde etkisini araştıran bir çalışma yapmıştır. Kullanılan modelde GSYİH'yı bağımlı değişken; dış borç stoku, ihracat-ithalat toplamı ve işgücü bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Regresyon analizi sonuçlarına göre, dış borçlarla ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Diğer taraftan, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir pozitif ilişki, işgücü ile ekonomik büyüme arasında ise anlamlı bir negatif ilişkinin varlığı sonucuna ulaşılmıştır.

Koeda (2006), kullandığı matematiksel modelde bir ülkenin borç fazlası tuzağına düşmesinin ülkedeki başlangıç koşullarına ve toplam faktör verimliliği ile ilgili olduğunu incelemiştir. Buna göre başlangıçta büyük borç stokuna sahip ülkeler düşük faiz oranlarında borçların yönetimine büyük önem vermişler ve zamanla dış borçlara bağımlı hale gelmişlerdir. Daha düşük başlangıç gelirine sahip ülkeler kısa dönemde hem yatırımlarını hem de tüketimlerini artırmak amacıyla daha çok

miktardaki imtiyazlı kredilerle borçlanmaya çalışmışlardır. Böylece daha düşük durağan durum büyüme hızına ulaşmaktadırlar. Faktör verimliliğinin düşük olması uzun dönemde dış borçların maliyetinin, dış borçların faydasından çok olmasına neden olmuştur. Dış borç alınmaya devam ettikçe ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemesine neden olmaktadır.

Akdağ (2007) çalışmasında, Türkiye ekonomisinde 1955-2006 dönemine ait Türkiye ekonomisine ait dış borçlanma ve ekonomik büyüme yıllık rakamları kullanılarak, birim kök testi ve Granger nedensellik testi yapılmıştır. Analiz sonucunda ilgili dönem serileri arasında bir nedensellik yoktur. Kullanılan veri seti kısıtı altında, Türkiye Ekonomisi için, nedenselliğin yönünün ne dış borçlanmadan ekonomik büyümeye doğru, ne de ekonomik büyümeden dış borçlanmaya doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bilginoğlu ve Aysu (2008), az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin istedikleri ekonomik büyüme hızına ulaşmakta çeşitli problemlerle karşılaşmaktadırlar. Bunların en önemlisi yatırımları finanse edecek iç tasarrufların ekonomik büyüme için yetersiz olmasıdır. Ayrıca bu tür ülkelerde ihracat gelirlerinin azlığı döviz kıtlığına neden olmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yüksek büyüme hızına ulaşmak için dış borçlanmaya başvurumaktadırlar. Bu araştırmada, dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi Türkiye Ekonomisi açısından incelenmiştir. Araştırmada, Türkiye için 1968-2005 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak En Küçük Kareler yöntemiyle bir regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre Türkiye'deki dış borçların ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, nüfus artış hızı, sabit sermaye yatırımları ve eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir pozitif ilişki, dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasında ise anlamlı olmamasına rağmen negatif bir ilişki bulunmuştur. Türkiye aşırı borç yüküne sahip bir ülkedir. Bu aşırı borç yükü ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkisinin giderilebilmesi için dış borçların yönetimi ve kullanımını büyük önem arz etmektedir. Türkiye gibi yüksek borç stoklarına sahip ve borçlanma koşullarının ağır olduğu ülkelerde oldukça önemli bir yere sahiptir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, aldıkları dış borçların şartlarının ekonomik yapılarına uygun olmasına ve uzun dönemde ekonomik dengeleri

bozmamasına dikkat etmelidirler. Bu tür ülkeler, cari harcamaları finanse etmek için değil, kalkınmaya yönelik yatırımları finanse etmek için dış borçlanmaya başvurmaları gerektiğini açıklamaktadırlar.

Ayadi vd. (2008), yaptıkları çalışma, Nijerya ve Güney Afrika'nın dış borçlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Nijerya ve Güney Afrika'nın dış borçları, geleneksel ama yenilikçi ve ekonometrik teknikler kullanılarak yeni bir bağlamda incelenmiştir. Analiz yapılırken En Küçük Kareler Yöntemi ve Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre dış borçlarla ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Fakat Güney Afrika'nın büyümesi için dış krediye, Nijerya'dan daha fazla ihtiyaç hissetmektedir. Buna ek olarak dış borcun Nijerya ekonomisine katkısı doğrusal olmayan etkilerinin varlığını yansıtan negatif noktaya (reflecting the presence of non-linearity effects) kadar olumlu, daha sonra olumsuz etkilemektedir (Ayadi, 2008).

Adegbite vd. (2008), bu araştırma 2006 yılında Nijerya'ya verilen dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Bu çalışmada bazı borç göstergeleri ve bazı makroekonomik değişkenlerin bulunduğu Neo-klasik büyüme modeli kullanılmıştır. Analiz yapılırken En Küçük Kareler Yöntemi ve Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi ile borcun ekonomik büyüme üzerinde doğrusal ve doğrusal olmayan etkilerini belirlemeye çalışmışlardır. Nijerya ekonomisinde dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fakat buna ilave olarak dış borcun katkısı doğrusal olmayan etkilerinin varlığını yansıtan negatif noktaya kadar olumlu, daha sonra olumsuz olduğu anlaşılmıştır.

Abu Bakar ve Hassan (2008) Malezya için yaptığı çalışmada, 1970-2005 dönemini incelemiştir. Vektör Otoregresif modelini kullanmıştır. Ampirik sonuçlar, GSMH, dış borçlar, sermaye birikimi, işgücü ve beşeri sermaye ile Var tahminlerine dayanmaktadır. Yapılan diğer çalışmalardan farklı bir sonuca ulaşılmıştır. Borçlanmanın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ifade etmiştir. Toplam dış borçlardaki % 1'lik artışın uzun dönemde ekonomik büyümeyi % 1,29 oranında artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, piyasa kredilerinin ekonomik büyüme üzerinde

anlamalı bir etkisi görülmemiştir. Kısa vade de, toplam dış borçların proje kredisi olarak alınmışsa ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi vardır.

İpek ve Yaşar (2008), Türkiye’de dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi koentegrasyon ve nedensellik analizlerini kullanarak 1989: 10 ve 2007: 9 arası dönem için aylık veriler kullanılarak incelemiştir. Ampirik analiz sonucunda, Türkiye’de dış borç stoku ve GSYİH arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Uzun dönemde dış borç stokunun ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği görülmüştür. Nedensellik analiz sonuçları ise dış borçlar ve GSYİH arasında kısa dönemde ve uzun dönemde iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu göstermiştir. Ekonomik büyüme üzerinde dış borç stokunun olumsuz etkisinin nedeninin incelenen dönemde alınan yabancı finansman kaynaklarının etkin kullanılmadığından kaynaklandığını açıklamışlardır.

Uysal vd. (2009), yapmış oldukları çalışmada, 1965-2007 dönemi verilerine göre Var tekniği yardımıyla sadece dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Analizden elde ettikleri sonuca göre, kısa ve uzun dönemde dış borçların ulusal çıktı düzeyinde etkilediğini göstermiştir. Bu sonuç aynı zamanda dış borçlanma kaynaklarının tamamıyla üretken olan yatırımları finanse etmek için kullanılmadığı ayanı zamanda verimsiz harcamaları finanse etmek amacıyla da kullanıldığını sonucuna ulaşımlardır. Dolayısıyla tasarruf yetersizliği gibi bir sorunun olduğu Türkiye’de yabancı fonların, verimli yatırımların gerçekleştirilmesine katkıda bulunacak şekilde organize edilmesinin önemli olacağını açıklamışlardır.

Paudel ve Perera (2009), bu çalışmada, dış borç, dışa açıklık ve işgücünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelenmektedir. İncelenen dönem, 1950-2006 yılları arasındadır. Araştırmanın sonucunda, ekonomik büyüme ve dış borçlar arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu bulmuştur. Analizde, Sri Lanka da uzun dönemde, işgücü, dışa açıklık ve dış borcun ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır.

Çiçek vd. (2010), bu çalışmada iç ve dış borçlanmanın ekonomik büyümeyi ne yönde etkilediği ampirik olarak incelenmiştir. Ampirik çalışmada 1990-2009

dönemi üçer aylık dönemler halinde incelenmiştir. Çalışmada Büyüme değişkeni olarak reel GSYİH (2005 fiyatlarıyla), toplam iç ve dış borç stoku verileri kullanılmıştır. 1990 ve 2009 döneminde Türkiye ekonomisinde gerçekleşmiş olan dış borç, iç borç ve büyüme verilerine göre yapılan analiz sonucunda diğer değişkenler dikkate alınmaksızın iç borç stokundaki artışın GSYİH artışına pozitif katkı sağladığını, Dış borç stokundaki artışın ise GSYİH artışına negatif katkı sağladığı sonucuna varılmıştır. İç borçlanma ile atıl olan fonların ekonomiye katılması ve verimli alanlara kanalize edilmesi nedeniyle büyümeye pozitif yönde etkilediğini açıklamışlardır.

Sugözü ve Yiyit (2010), teorik yaklaşım çerçevesinde borçlanmanın enflasyonist ve deflasyonist etkileri incelemişlerdir. Çalışmanın sonunda, borçlanmanın enflasyon oranını artırdığını, bazı safhalarında de deflasyonist etkiye sahip oldukları konusunda fikirlerin mevcut olduğunu açıklamışlardır. Borçlanmanın enflasyonist etkisi incelenirken borç stokundaki artış sonucu faiz borç sarmalı, merkez bankasından borçlanma ve bunun sonucundaki para basma ve üretim maliyetlerini artırıcı etkileriyle karşılaşılmaktadır. O halde borçlanmanın diğer olumsuz etkileri ile birlikte enflasyonist etkisi nedeniyle olağan finansman şekli olarak değil, olağanüstü bir finansman şekli olarak algılanması ve ekonomik karar alıcıların her fırsatta borçlanmaya başvurmamaları gerekmektedir. Borçlanma ancak zorunlu durumlarda en son finansman seçeneği olarak kullanılmalıdır. Bu zorunlu durumlar klasiklerin belirttiği gibi büyük miktarda yatırımlar, doğal afetler ve savaşların finansmanı olmalıdır. Bütçe açıklarının finansmanında kullanılan borçlanma ise devamlılık arz etmemelidir.

Şimşek ve Kadılar (2010), çalışmalarında, Türkiye Ekonomisi'nin 1960-2004 dönemine ilişkin verileri kullanarak içsel ekonomik büyüme teorisinin en önemli hipotezlerinden birisi olan beşeri sermaye ve ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki eşbütünleşme ve nedensellik testleri ile analiz etmişlerdir. Beşeri sermayeyi ölçmek amacıyla literatürde en çok karşılaşılan göstergelerden biri olan yükseköğrenime kayıt olan kişi sayısı kullanılmışlardır. Yapılan analizde önce değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı, eşbütünleşme analizi ile test etmişlerdir. Daha sonra da değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için

nedensellik analizini kullanmışlardır. Sonuçlar, reel ihracat ve beşeri sermayenin uzun dönemde reel gayri safi yurtiçi hâsıla üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Nedensellik analizinden elde edilen sonuçlar ise, uzun dönemde Türkiye’de bir taraftan ihracattaki artış ve beşeri sermaye birikiminin, uzun dönemli ekonomik büyümeyi desteklediğini, diğer taraftan da GSYİH’deki artışın beşeri sermaye birikimini beslediğini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, beşeri sermayeye yapılan yatırımların ekonomik büyümeyi artırdığı ve ihracattaki artışların da yine ekonomik büyümede artışlara yol açacağını öne süren ihracata dayalı büyüme hipotezini ve içsel büyüme teorisini desteklediği görülmektedir.

Safdari ve Mehrizi (2011), çalışmalarında, 1974-2007 yıllarında İran ekonomisinde dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini vektör otoregresif (VAR) analizini kullanarak incelemişlerdir. Sonuçlar göstermiş ki dış borç ve ithalat ekonomik büyüme üzerinde negatif etki yaratmaktadır. Ayrıca özel ve kamu yatırımları ekonomik büyümeyi olumlu yönde değiştirmektedir. Diğer taraftan kamu yatırımları özel sektör yatırımlarını pozitif, ithalat ve dış borçlar özel sektör yatırımlarını negatif etkilemektedir. Dış borçların ekonomik büyüme üzerinde negatif, özel sektör yatırımları üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna da ulaşmışlardır. Borçların optimum kullanımı ülkenin hazmetme (emme) kapasitesine bağlı olmadığı çünkü ekstra kaynaklar spekülasyon kanallarına girebileceğini açıklamaktadırlar. Yani kredilerdeki artış yatırımların daha başarılı, ayrıca spekülasyon kanallarına ilave kaynaklar girebileceğinden ekonomik büyüme üzerinde ters etki yaratacağını söylemektedirler. Başka bir nedeni de dış kredilerin faiz oranından daha yüksek verimli ekonomi bölgelerinde yatırımda kullanılmaları ve bu kredileri ödemek için yeterli döviz bulunması gerekmektedir. Diğer taraftan kamu yatırımları ile özel yatırımlar arasında negatif bir ilişki vardır. Sonuç olarak İran ekonomisinde kamu yatırımları özel sektör faaliyetlerini artıramamaktadır. Kamu altyapı yatırımlarının eksikliği sonucu özel sektör faaliyetlerinin etkili bir şekilde gelişmemektedir (Safdari ve Mehrizi, 2011: 326).

Ceylan ve Durkaya (2011) çalışmalarında, Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ve borç stoku arasındaki uzun dönem ilişkinin simetrik olup olmadığını

1987: 04-2007: 03 üç aylık zaman serileri vasıtasıyla araştırmışlardır. Bu amaçla EG doğrusal koentegrasyon yaklaşımının yanında asimetrik uyarlamaya izin veren TAR ve M-TAR koentegrasyon modellerini kullanmışlardır. Elde edilen bulgular, ele alınan dönemde Türkiye ekonomisinin aşırı borçluluk sınırının üzerinde olduğunun sinyallerini vermiştir. Kamu borçlanmasının verimli yatırımlarda kullanılmaması ve borç geri ödemesi için yeterli kaynağın sağlanamaması Türkiye'yi bir borç kısır döngüsünün içine sürüklemektedir. Bu sebeple kamunun sadece üretken kamu yatırımları için borçlanması ve borç stokunu azaltması gerekmektedir. Bu çerçevede daha katı bir uygulama olarak borç stoku artışını engelleyen bir mali kural ya da benzeri bir uygulamanın hayata geçirilmesi iradi uygulamaların önüne geçilmesini sağlayacağını önermektedirler. Sürdürülebilir büyüme için gerekli ek sermaye ihtiyacı ise yurtiçi tasarruf oranının ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artırılmasıyla karşılanabileceği sonucuna ulaşmışlardır (Ceylan; Durkaya, 2011: 108).

Birkaç araştırma dışında, dış borçlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin genellikle negatif olduğu görülmüştür. Çalışmamızın konusunu Türkiye oluşturduğuna göre Türkiye'nin dış borç göstergelerine kısaca değinmemiz gerekmektedir.

3.2. TÜRKİYE'NİN DIŞ BORÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

3.2.1. 1980-2009 Dönemi Türkiye'nin Dış Borçlarının Genel Değerlendirmesi

Türkiye'nin takip ettiği borçlanma politikasını daha iyi ortaya koyabilmek için dış borçlarındaki gelişmelere göz atmakta yarar bulunmaktadır.

Türkiye'nin dış borçlarının başlangıç noktası Osmanlı Devleti'ne kadar dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde, çeşitli eyaletlerden alınan vergiler ve toplanan diğer gelirlerle hazine zengin kaynaklara sahipken, duraklama ve gerileme dönemlerinde durum değişmiştir. Devlet gelirleri, savaşların uzun sürmesi, savaş tazminatı ödemek gibi nedenlerle azalmış ve bütün bunlar hazinenin zayıflamasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti 1854 yılında kırım savaşını finanse

etmek için batıdan ilk dış borcunu almıştır. İlerleyen zamanlarda da borç almayı sürdürerek borçlarını ödeyemez hale gelmiştir.

20 Aralık 1881'de ünlü muharrem kararnamesiyle, Osmanlı Devleti moratoryum yani dış borçlarını ödeyemez durumda olduğunu ilan etmektedir. Bu kararname ile dış borçların miktarı, alacaklılara bir takım vergi gelirinin verilmesi ve alacaklardan oluşan Düyun-u Umumiye kurulunun oluşturulması ilkeleri kabul edilmektedir.

1854-1875 yılları arasında toplam dış borçlar 127 milyon Osmanlı lirası, 1881'den Cumhuriyete kadar olan zamandaki dış borçlar ise 155.778 milyon Osmanlı lirası olmuştur (Tanrıkulu, 1983: 22).

1923-1949 dönemi, genellikle Türkiye'nin yurtiçi kaynaklarını kullanarak ekonomik büyüme çabasına girdiği yıllardır. 1947 yılında cari işlemler dengesinin fazla vermesiyle, millileştirmeden doğan borçlar ve Osmanlı Devleti'nin borçları düzenli şekilde ödenmiştir (Akgüç,1974: 252).

Kayseri ve Nazilli Mensucat fabrikaları Sovyetler Birliği'nden, Karabük Demir-Çelik fabrikası da İngiltere'den alınan kredilerle kurulmuştur. 1927-1949 yılları arasında 581 milyon dolar dış borç alınmıştır. II. Dünya Savaşının çıkmasıyla alınan borçlar daha çok askeri amaçlı (%59,1), daha sonra da sabit sermaye yatırımlarında (% 27,7) kullanılmıştır (Tanrıkulu, 1983: 22).

1950-1960 döneminde, 1950'li yıllardan sonra dış borçlarda önemli miktarda artış olmuştur. Aynı zamanda alınan dış borçlarda çeşitlilik meydana gelmiştir.

1950 yılı sonunda 277 milyon dolar olan dış borçlar, 1960 yılı sonunda 690 milyon dolara yükselmiştir. Bu borçlar, Genel ve Katma Bütçeli idarelerle, iktisadi Devlet Teşebbüslerinin başta yatırım projelerinin finansmanı amacıyla yabancı devletlerden ve milletlerarası kuruluşlardan yapılan anlaşmalara dayanarak aldıkları kredilerdir. Bu dönem başındaki borçların önemli bir kısmı, dönem içinde ödenmiştir (Evgin, 2000: 40).

1960-1970 döneminde, demokratik partinin iktidara gelmesiyle birlikte, özel sektör önemli bir gelişme göstermiştir. 1950'lerin ikinci yarısından sonra özel kesim yatırımları spekülâtif alanlara kayınca, kamu sektörünün sabit sermaye yatırımlarında

nispi payı %50'den % 60'lara çıkmıştır. Kamu kesimi yatırımları, ulaştırma ve haberleşme altyapısına, ara ve yatırım malları sanayi alt sektörlerine yönelmiştir. Devlet, alt yapıyı geliştirerek özel sektör için dışsal ekonomi yaratmıştır. Sanayi şeker, tekstil, tarım ürünleri, demir-çelik, enerji, makine imalatı ve inşaat malzemeleri alanlarında önemli üretim artışları sağlamıştır (Karluk, 1995: 79).

1970-1980 döneminde dış borçlar 1960'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelere yönelik dış borçlanma da görülen hızlı artışlar ile bunların daha çok orta ve uzun vadeli ekonomik gelişmeyi finanse etmek yönündeki yapıları, 1970'li yılların başlangıç dönemlerinin genel özelliği olup, önemli artışlara neden olmuştur. Doğal olarak bu gelişme gelişmekte olan ülkelerin dış borç stoklarının hızlı artmasına neden olmuştur. Bu artışları çoğunluğu, ekonomik gelişmenin finansmanını sağlamak amacıyla yapılmıştır. 1970'li yıllarda dünya ekonomisinde büyük değişiklikler olmuştur. Petrol krizleri, yaygın enflasyon, değişken faiz oranlı kredilendirme süreçlerinin yaygınlaştırılması, stagflasyon, dalgalı kur sistemi ve iktisat teorisinin karşılaştığı açmazlar, yaygın işsizlik oranı, vb. gelişmeler 1970'li yılların en önemli özelliklerini oluşturmaktadır.

Bu dönem, Türkiye ekonomisi açısından en büyük güçlüklerin yaşandığı dönem olmuştur. 1970 yılında, milli paramız % 66 oranında devalüasyona uğramıştır. 1970 devalüasyonu; ekonominin dışa bağımlılık derecesi, ithalat teminatlarının aktifleşmesi, dışarıya gayri resmi döviz ödenmesi gibi nedenlerle başarısız olmuştur. Ayrıca devalüasyon ihracat ve işçi dövizlerini artırmış, fakat ithalat hacmi de büyük bir hızla artmaya devam etmiştir (Evgin, 2000: 49).

1973-1977 yıllarını içine alacak Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, genel olarak ülke içi gelişmeler ve ekonomik bunalımın etkisi ile amacına ulaşamamıştır. Ayrıca 1978-1983 döneminde uygulanacak Dördüncü Beş Yıllık Planda ekonomik ve siyasal sorunların önemli boyutlara ulaşması nedeni ile gecikmeli olarak uygulamaya konmuştur. 1973 yılında yaşanan petrol krizi, Türkiye'nin döviz rezervlerini kısa sürede eritmiş, döviz darboğazı nedeniyle 1973 yılından sonra resmi ve özel kaynaklardan daha fazla dış borç alınmasını gerektirmiştir. Bu dönemde dış borçlanmanın büyük ölçüde artması, ödemeler dengesi açığı ve ülkedeki sanayi üretiminin, girdi olarak ithalata bağımlı olmasından kaynaklanmıştır. Bunun

sonucunda kısa süreli ve yüksek faizli borçlanma zorunlu olmuştur (Poyraz,1995: 23).

Planlı dönem boyunca dış borçların gelişimi Tablo-2’de verilmiştir.

Tablo-2’ye göre dış borçlar genelde, döviz ve TL. ödeme biçimine göre ayrılmaktadır. Dövizle ödenecek dış borçların artışı özellikle 1975 dönemi sonrası dönemde büyük oranlara ulaşmıştır. Bunların büyük bir kısmı yabancı hükümetler, Avrupa Para Piyasası ve yabancı firmalardan; bir bölümü de uluslararası kuruluşlardan sağlanmaktadır. Dövizle ödenecek dış borçların bir bölümü belli projelerin dış finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla alınmıştır. Kalanı da dış ticaret açığının giderilmesinde kullanılmaktadır (Kepenek,1986: 213).

İhracın yanı sıra turizm ve işçi dövizleri yoluyla döviz sağlayıcı teşvikler uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde alınan bu önlemlere rağmen dış ticaretteki dengesizlikler ortadan kaldırılamamış ve bu dönemde özellikle 1983’den sonra dış borç yükü yeniden artmaya başlayarak 1979’daki seviyesinin üzerine çıkmıştır. Dış borçlarda değişken faiz uygulanmaya başlanmış, bu durum dış borç miktarının daha da artmasına neden olmuştur (Tandırcıoğlu, 2000: 4).1980 sonrası ülkemize gelen yabancı sermaye genellikle, turizm, finansman (bankacılık), elektronik, kimya sektörlerinde kullanılmıştır.

Tablo- 2: 1964-1980 Döneminde Türkiye’nin Dış Borçlarının Yapısı

Dövizle Ödenecek Olanlar (ABD Doları)				TL. ile Ödenecek Olanlar (TL)				
	Kamu	Özel	Toplam	Yıllık Artış Yüzdesi	Kamu	Özel	Toplam	Yıllık Artış Yüzdesi
1964	561	385	946	-				
1965	839	243	1081	14,2	2054	1121	3175	
1966	1009	223	1231	13,8	2188	1107	3295	3,7
1967	1179	165	1344	9,1	2140	454	3294	-
1968	1403	126	1529	13,7	2096	1088	3184	-3,3

1969	1607	98	1705	11,4	2033	1086	3119	-2,0
1970	1830	99	1929	11,1	2466	1707	4173	33,7
1971	2105	104	2209	14,5	2333	1513	3846	-7,8
1972	2163	138	2301	4,1	2240	1501	3741	-2,7
1973	2460	195	2654	15,3	2147	1491	3638	-2,7
1974	2659	212	2901	19,3	2072	1355	3427	-5,7
1975	2728	284	3012	33,8	2071	1342	3413	-0,4
1976	3427	395	3822	26,8	2081	1336	3417	0,4
1977	3770	640	4410	15,4	2150	1395	3545	3,7
1978	5361	765	6126	38,9	2363	1610	3923	12,1
1979	8503	748	9251	51,3	2763	2113	4876	22,7
1980	10839	535	11374	22,9	5252	4311	9564	44,4

Kaynak: TİY 1973. s. 391 ve MB. 1979 Yıllık Rapor, s.160. TİY 1981, s.394.

1980 öncesinde Türkiye ekonomisi daha fazla üretim yapabilmek için, 1980'den sonra ise daha fazla ihraç yapabilmek ve borç ödeyebilmek için borçlanmak zorunda kalmıştır. Borçlanarak ihraç artışı sağlayan ve eski borçlarını ödeyebilmek için yeniden borçlanan bir ekonominin kötüye gittiğinin bir göstergesidir. 24 Ocak istikrar programı dış borçlar üzerinde olumlu bir etki yaratmadığı, IMF'nin Eylül 1984 raporundan anlaşılmaktadır (Karakayalı, 2003: 403).

Dış ticaret ve döviz rejiminin serbestleşmesi sonucunda artan ithalat ödemeleri ve öteki döviz talepleri normal döviz gelirleri ile karşılanamayınca dış borçlanmaya başvurulmaktadır. Genellikle kısa vadeli borçlar daha çok dış ticaretin finansmanında kullanılmıştır. Özel sektör, ticari bankalardan ve uluslararası piyasalardan borçlanarak dış ticareti finanse etmiştir. Bu arada, iç ve dış piyasalar arasındaki faiz farkı bir kısım bankaları ve yatırım kuruluşlarını dış borçlanmaya yöneltmiştir. Özel sektör kuruluşlarının dış borçlanmayı cazip bulmalarının bir başka sebebi de yurtiçinde kredi maliyetlerinin yüksek oluşudur. Bu dönemde dış borç stokunun

artışında KİT'in ve yerel yönetimlerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Dış borçlanma yoluyla sağlanan kaynakların döviz yaratma potansiyeli düşük alt yapı yatırımlarında kullanılınca, borçların anapara taksitleri ve faizlerini ödemek için yeniden borçlanmak zorunda kalınmıştır (Şahin, 2000: 355-356).

Kamu yatırımlarının 1980'lerin ekonomik büyümesinde etkili olduğu bir gerçek olmakla birlikte, ekonomiye katkıları uzun zaman alan ve dolayısıyla getiri sağlayan altyapı yatırımlarının, dış borçlar ile finansmanında dikkat edilmesi gerekmektedir. Kullanım etkinliği bakımından önemli olan nokta, seçilen kullanım alanlarının önemidir. Yani alınan borçların geri ödemelerinin sorun yaratmayacak alanlarda kullanılması gerekmektedir. Dışa açılma yoğunlaştıkça, dış borçların da en önemli artış nedenlerinden birini oluşturan, ekonominin ve üretimin dışa bağımlılığı artmaktadır. Artan dış borçların dış ödeme krizlerine yol açmaması için mümkün olduğunca yatırımlara ve sanayileşmeye yönltilmeleri gerekmektedir. Sanayileşme ve dış kaynak akışının kesintiye uğramaması için öncelik ihracat sektörüne verilmelidir. 1980 sonrasında dışa açılma ve ihracatı teşvik programı ödemeler dengesi ve dış borç sorununun çözümünde pozitif etki yaratmıştır. Fakat ihracat, yatırımlar ve üretim artışıyla yeterince desteklenemediğinden dolayı zaman içinde beklenen sonucu gösterememişlerdir (Kara, 2001: 103).

Dış borç sorununun esası, yurt içi tasarrufların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye gelişme yolunda olan bir ülke olduğu için dış mali kaynaklardan faydalanmaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye dış yardım almaya başlamış ve ilerleyen yıllarda da almaya devam etmiştir. 1980 yılında dışa açık büyüme yaklaşımı borç yükünün artışı da beraberinde getirmiştir.

1980-1990 döneminde, dış borçlarda sürekli bir artış gözlenmektedir. 1985 yılına kadar olan artış ABD dolarının diğer paralar karşısında değer kaybetmesinden kaynaklanmaktadır. Dış borçların yapısına bakıldığında ise, orta ve uzun vadeli borçlar kısa vadeli borçlara göre daha fazladır. Bahsettiğimiz dönemde, toplam borçlar içinde orta ve uzun vadeli borçların payı azalırken, kısa vadeli borçların payı artmaktadır. 1980 yılında toplam borçlar içinde %15 olan kısa vadeli borçların payı, 1990 yılında % 19'a yükselmektedir. Toplam dış borç stokunun GSMH içindeki payı 1980'de % 20 düzeyinde iken, 1989'da % 52'lere kadar yükselmiştir. 1990 yılında %

44.5 seviyesine gerilemiştir. Kısa vadeli borçlar uzun vadeli borçlara göre daha tehlikelidir. Çünkü kısa vadeli borçların toplam içinde payının artması, borç geri ödeme sorununu gündeme getirmektedir. Bu sorunun çözümlenmesi, izlenen borç yönetimi politikasının iyi olmasına bağlıdır.

1980-1990 döneminde, dış borçların 13 milyar 722 milyon dolar düzeyinde olduğu görülmektedir. Dış borçların bileşiminde, bu yıllardan sonra vade yapısının kısaldığı bir döneme girilmiştir. Özellikle 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik önlemler paketi ile bu tarihe kadar izlenen temel ekonomi programı terk edilerek, bir yandan fiyat istikrarı, diğer taraftan ekonominin içinde bulunduğu döviz darboğazı ve dış borçlarla ilgili olarak, ihracatın teşvik edilmesi ve Türk ekonomisinin dışa açılması sağlanmıştır.

Özellikle 1990 yılında kısa vadeli borçların artışının önemli bir kısmı ticari bankalara ait borç stokundaki yükselmeden kaynaklanmaktadır. Ticari bankalara ait borçlarda meydana gelen artış, döviz kredileri ile yurt dışında kalanlara ait döviz tevdiat hesaplarındaki artış sonucu ortaya çıkmaktadır. Kısa vadeli borçların toplam borçlar içerisinde payının artması, ekonominin iki veya üç yıl sonra bir ödeme krizine ile karşılaşabileceğinin bir göstergesidir. Örneğin Türkiye'nin 1993 yılında kısa vadeli borçları, 18 milyar 473 milyon dolar ve bu borçların toplam borçlar içerisindeki payı % 26,2'dir. Bu durumda 1996 yılında 17 milyar dolarlık dış borç ödemesi gerçekleştirmek zorunda kalacaktır.

2000'li yıllara gelindiğinde, toplam dış borç stoku içerisinde kısa vadeli borçların payı % 23,9 seviyesinden 2001 yılında, % 14,1'e 2002 yılında % 11 seviyelerine gerilemiştir. Bu düşüşte bankacılık sektörünün geri ödemeler nedeniyle kısa vadeli borçlarında meydana gelen 2001 yılında % 52,7 ve 2002 yılında % 28,7 oranındaki azalmalar etkili olmuştur. 2002 yılında orta ve uzun vadeli dış borç stokunda kamu kesimi borç stokunun % 33,3 oranında artarak 61,7 milyar dolara ulaştığı ve bunda konsolide bütçe borç stokunda meydana gelen % 40,8 oranında artışın etkili olduğu görülmektedir. Aynı dönemde Merkez Bankasının borcu % 14,2 oranında azalarak 20,4 milyar dolar, özel kesim borcu ise, % 8,4 oranında artarak 31,3 milyar dolara ulaşmıştır. 2002 yılında 14,1 milyar dolar olan kısa vadeli borçların 5,7 milyar doları ticari bankalara, 7,9 milyar doları ise diğer sektörlere

aittir. Merkez bankasının borcu ise 470 milyon dolardır. Kısa vadeli borçların alacaklılar arasında dağılımına bakıldığında ise, 2001 yılında ticari banka kredilerinde % 55,1 ve özel kesimin kredilerinde % 23 oranında azalma, 2002 yılında ise ticari banka kredilerinde % 39,8 azalma, özel kesim kredilerinde ise % 10,9 oranında artış kaydedildiği görülmektedir. Orta ve uzun vadeli dış borç stokunda, resmi kurumlardan alınan borçlar 2001 yılında % 49,1 oranında artarak 29,9 milyar dolara, 2002 yılında % 27,6 oranında artarak % 38,2 milyar dolara ulaşmıştır (Maliye Bakanlığı, 2003:101).

Tablo-3’de 1980-2009 dönemi Türkiye’nin orta-uzun vade ve kısa vadeli borçları ve bunların toplamı ile GSYİH’nın 1987 sabit fiyatlarla değeri ve büyüme oranları verilmektedir. Borçlarla ekonomik büyüme arasında nasıl bir ilişki var bu analiz edilmeye çalışılacaktır.

Tablo- 3: 1980-2009 Döneminde Türkiye’nin Dış Borç Stoku

Yıllar	Orta-Uzun Vade (Milyon Dolar)	Kısa Vade (Milyon Dolar)	Toplam Borç Stoku (Milyon Dolar)	GSYİH (Cari Fiyatlarla Bin Dolar)	(Büyüme Oranı %)
1980	13.229	2.505	15.734	90.678.582	-2,4
1981	14.448	2.179	16.627	94.641.620	4,9
1982	16.094	1.764	17.858	85.353.718	3,6
1983	16.533	2.281	18.814	81.133.845	5,0
1984	17.643	3.180	20.823	78.824.730	6,7
1985	20.901	4.759	25.660	89.263.178	4,2
1986	25.857	6.349	32.206	100.873.141	7,0
1987	32.703	7.623	40.326	115.096.810	9,5
1988	34.305	6.417	40.722	121.667.375	2,1
1989	38.166	5.745	43.911	142.635.440	0,3

1990	42.881	9.500	52.381	200.554.694	9,3
1991	44.506	9.117	53.623	200.501.800	0,9
1992	45.935	12.660	58.595	210.583.825	6,0
1993	52.039	18.473	70.512	238.377.450	8,0
1994	57.518	11.187	68.705	176.955.492	-5,5
1995	60.448	15.500	75.948	225.940.654	7,2
1996	62.227	17.072	79.299	243.411.534	7,0
1997	66.665	17.691	84.356	253.705.729	7,5
1998	75.577	20.774	96.351	270.946.852	3,1
1999	80.202	22.921	103.123	247.543.705	-3,4
2000	90.301	28.301	118.602	265.384.360	6,8
2001	97.189	16.403	113.592	196.736.198	-5,7
2002	113.108	16.424	129.532	230.494.220	6,2
2003	121.084	23.013	144.097	304.901.341	5,3
2004	128.772	32.205	160.977	390.386.833	9,4
2005	131.618	38.283	169.901	481.496.931	8,4
2006	165.203	42.616	207.819	526.429.394	6,9
2007	206.418	43.135	249.553	648.753.606	4,7
2008	226.557	50.448	277.005	742.094.395	0,7
2009	218.617	59.557	268.194	616.703.325	-4,8

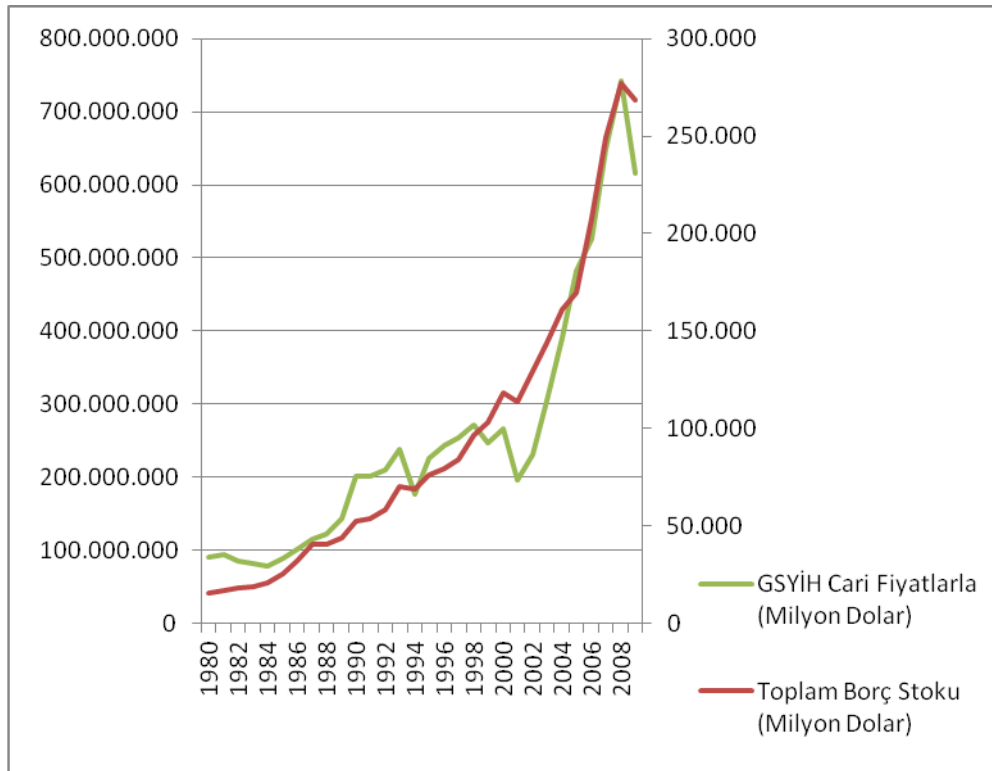
Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 2010; TCMB, 2010.

Tablo-3’de de görüldüğü üzere, Türkiye’de dış borç miktarında olağanüstü artış gözlenmektedir. Türkiye’de dış borç miktarı 1980 yılında 15.734 milyon dolar, 1990 yılında 52.381 milyon dolar, 2000 yılında 118.602 milyon dolara 2009 yılında ise 268.194 milyon dolara yükseldiği ve yüzde yüzün üzerinde bir artışın gerçekleştiği görülmektedir. 1992 yılında borç stoku 58.595 milyon dolarken, 1993

yılında 70.512 milyon dolara ulaşmış ve 1994 yılında ekonomi % -5,5 oranında küçülmüştür. Tablodan da anlaşılacağı üzere aşırı borç artışları nedeniyle ekonomi 1999 yılında %-3,4, 2001 yılında %-5,7, 2009 yılında %-4,8 oranlarında küçüldüğü görülmektedir. Aşırı borçlanmalar krizlere neden olabilmektedir. Ülkemizde 1994 krizi, 1999 krizi, 2001 krizi, 2009 krizleri yaşanmıştır. Bu krizlerde aşırı derecede artan dış borçların da etkisi olduğu söylenebilir.

Şekil-11’de dış borç stoku ile reel GSYİH arasındaki ilişki görülmektedir. (Tablo-3’deki toplam dış borç stoku ve Reel GSYİH (Cari fiyatlarla) verilerinden faydalanılarak çizilmiştir.)

Şekil- 11: Dış Borç Stoku ve Reel GSYİH Arasındaki İlişki

Şekilden de anlaşılabilirdiği gibi borçların hızla arttığı yıllarda ekonomi küçülmüş yani reel GSYİH düşmüştür. 1994 yılında %-5,5, 1999 yılında %-3,4, 2001 yılında %-5,7, 2009 yılında % -4,8 oranında ekonomi küçülmüştür.

Türkiye bu dönemde 24 Ocak 1980 kararlarıyla ithal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçip döviz gelirlerini artırmaya yönelik ihracatı artırıcı önlemlerin yer aldığı bir program uygulamaya koymuştur. Bu program ile IMF'den tam destek almıştır. Ancak dış ticarete serbestleşmeyle birlikte ihracattan beklenen artış ithalatın gerisinde kalmış bu da yerli üretimi azaltmıştır. Ayrıca, yapısal reformların yapılamaması borçlanmanın boyutlarını daha da artırmıştır (Kantarıcı ve Karacan, 2008: 516). 1997 tarihli Asya Krizi Türkiye'yi de etkilemiş, bu dönemde Türkiye'de izlenilmeye başlanılan daraltıcı makro ekonomik politikalara ilave olarak ortaya çıkan söz konusu dış konjonktür ekonomik daralmaya ilave katkılarda bulunmuştur. Türkiye ekonomisinin hızla daralma sürecine içine girmesinde Asya krizi nedeniyle ortaya çıkan dış finansman imkânlarının daralması ve mali koşulların bozulmasının yanı sıra yurt içinde izlenen makro ekonomik politikaların da çok önemli katkısı olmuştur (Bal, 2001: 225).

Dış borçların artarak devam etmesi zaman içinde ülke ekonomisinde bazı dengelerin bozulmasına neden olmaktadır. Türkiye'nin dış borç çıkmazından kurtulması için IMF tarafından bazı istikrar önlemleri alınması ihtiyacı hissedilmiştir. IMF tarafından alınan bazı istikrar paketleriyle, ekonominin içinde bulunduğu sürekli istikrarsızlığın giderilmesi dış borç ve döviz darboğazından kurtulması amaçlanmıştır.

3.2.1. 1980-2009 Dönemi Türkiye'nin Dış Borçlarının Rasyo Analizi

Dünya Bankası ve IMF tarafından belirtilen kritere göre, Toplam Dış Borç Stoku / GSMH rasyosu için % 30-50 arasında olması durumunda ülkenin orta derecede borçlu, % 50'yi aşması durumunda ise çok borçlu olduğu şeklindedir. Toplam Dış borç / ihracat rasyosunun % 165-275 arasında olması halinde ülkenin orta borçlu, % 275'i aşması durumunda ise çok borçlu olduğu kabul edilmektedir. Dış Borç Servisi / İhracat rasyosunda kabul edilen değer, bu oranın % 18-30 arasında olması durumunda ülkenin orta derecede borçlu, % 30'u aşması durumunda da çok borçlu ülke olacaktır. Faiz / ihracat rasyosunun % 12-20 arasında olması durumunda ülkenin orta derecede borçlu, % 20'yi aşması durumunda da çok borçlu

ülke olacaktır. Tablo-4’de Türkiye’ye ait 1980-2009 yılları arasındaki dış borç rasyoları verilmiştir.

Tablo- 4: Türkiye’deki Bazı Dış Borç Göstergeleri (%)

Yıllar	Dış Borç Stoku/GSMH (Referans Değeri % 30-50)	Toplam Dış Borç Stoku/İhracat (Referans Değeri % 165-275)	Dış Borç Servisi/İhracat (Referans Değeri % 18-30)	Faiz/ihracat (Referans Değeri % 12-20)
1980	19,34	454,59	95,5	
1981	20,21	307,21	58,09	
1982	25,06	280,07	55,13	
1983	31,80	335,87	63,67	
1984	34,96	289,60	48,97	
1985	38,09	320,13	49,77	
1986	42,70	430,50	57,76	
1987	46,79	394,78	49,79	
1988	45,02	349,18	57,67	
1989	38,82	359,16	59,61	25,0
1990	32,59	404,2	56,3	25,2
1991	33,61	394,5	55,6	25,3
1992	35,05	398,2	59,3	23,4
1993	37,45	459,5	53,6	23,3
1994	48,29	379,5	55,2	21,7
1995	41,93	351,0	55,0	19,9
1996	43,45	341,4	49,2	18,1
1997	43,8	321,2	47,3	17,5
1998	46,6	357,2	61,2	17,9
1999	55,7	387,9	68,9	20,5

2000	59,3	427,0	79,0	22,7
2001	78	362,5	78,6	22,8
2002	71,7	359,2	80,0	17,8
2003	60,3	304,9	58,9	14,8
2004	53,7	254,8	48,3	11,3
2005	46,8	231,2	50,1	10,9
2006	51,7	243,0	46,8	10,9
2007	38,5	232,6	45,4	10,1
2008	37,3	209,8	40,4	8,9
2009	43,4	262,6	56,6	10,1

Kaynak: HM, 2010; HİY, 2009; TÜİK, 2009; DPT, 2010.

Tablo-4'e göre, 1980-2009 yılları arasında Türkiye'nin dış borç rasyoları verilmektedir. Buna göre, Toplam Dış Borç Stoku / GSMH rasyosu için IMF ve Dünya Bankası tarafından kabul edilen kriter, söz konusu rasyonun % 30-50 arasında olması durumunda ülkenin orta derecede borçlu, % 50'yi aşması durumunda ise çok borçlu olduğu şeklindedir. Tablo 4'de görüldüğü gibi, 1980-1998, 2005, 2007-2009 dönemlerinde bu rasyo % 50'nin altındadır. Dolayısıyla bu ölçütlere göre, söz konusu yıllarda Türkiye orta derecede borçlu bir ülkedir. 1999-2004 dönemlerinde ve 2006 yılında ise bu değer % 50'nin üzerinde olduğundan dolayı Türkiye o dönemlerde çok borçlu bir ülke konumundadır.

Dünya Bankası ve IMF tarafından belirtilen kritere göre, Toplam Dış Borç Stoku / İhracat rasyosunun % 165-275 arasında olması halinde ülkenin orta borçlu, % 275'i aşması durumunda ise çok borçlu olduğu kabul edilmektedir. 1980-2003 yılları arasında bu kritere göre, Türkiye çok borçlu bir ülkedir. Fakat 2004-2010 yılları arasında ise orta borçlu bir ülke konumundadır.

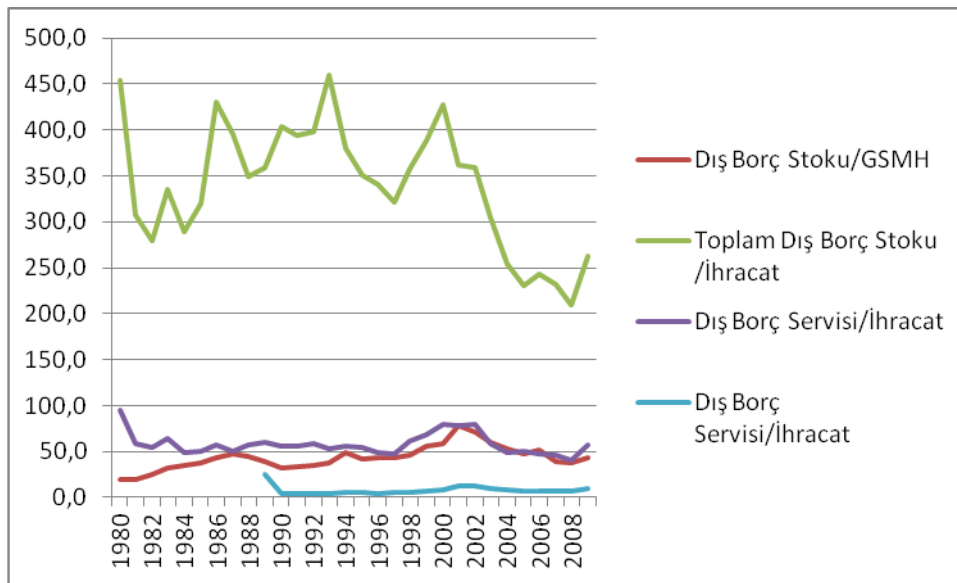
Dünya Bankası ve IMF tarafından belirtilen kritere göre, Dış Borç Servisi/İhracat rasyosunu %12-30 arasında olması halinde orta derecede borçlu, % 30'un üzerinde olması durumunda çok borçlu olduğu kabul edilmektedir. 1980-2010

yılları arasında bu oran % 30 seviyesinin bayağı üst seviyelerinde seyretmiştir. Bundan çıkan sonuç, ihracat gelirlerinin büyük bir kısmı dış borç ve anapara ve faiz ödemelerinden oluşan dış borç servisinin ödenmesinde kullanılmıştır. Bu rasyoya göre 1980-2009 yıllarında Türkiye'nin çok borçlu bir ülke olduğunu söylenilebilir

Dünya Bankası ve IMF tarafından belirtilen kritere göre Faiz / ihracat rasyosunun % 12-20 arasında olması durumunda ülkenin orta derecede borçlu, % 20'yi aşması durumunda da çok borçlu ülke olacaktır. Tablo'dan da anlaşıldığı gibi 1989-1994 ve 1999-2001 dönemlerinde % 20'nin üzerinde olduğu için bu dönemlerde çok borçlu, 1995-1998 ve 2002-2009 dönemlerinde ise, % 20'nin altında olduğu için orta derecede borçlu ülke konumundadır.

Tabloya göre 2009 yılında dört rasyodan üçü açısından orta dereceli borçlu biri açısından ise çok borçlu ülke konumundadır.

Şekil- 12: Türkiye’de Bazı Dış Borç Rasyoları (1980-2009)

Kaynak: HM; HİY, 2009; TÜİK, 2009; DPT, 2010.

Türkiye'nin 1980-2010 yılları arasındaki verilen rasyoların zaman içerisindeki seyri aşağıdaki Şekil-12'de görülmektedir.

Rasyo analize göre görülmektedir ki Türkiye dört rasyodan üçü açısından orta dereceli borçlu, biri açısından ise çok borçlu ülke konumundadır. Bunun nedeni borç stokumuzdaki herhangi bir azalma değildir. Borç stokundaki artış devam etmektedir. Orta dereceli ülke konumuna yükselmemizin asıl nedeni, son yıllarda Türkiye’de büyüme oranlarının yüksek seviyelerde olması ve özellikle ihracatın artması, bu artışların da borç yükünün azalmasına neden olmasıdır.

3.3. DIŞ BORÇLANMA VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: EKONOMETRİK BİR İNCELEME

Çalışmamızın bu bölümünde dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye ekonomisi açısından incelenmektedir. Bu bölümde ekonomik analizde kullanılan modele, değişkenlere, birim kök analizine, regresyon analizine ve elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

3.3.1. Model

Ekonomik büyüme modelleri, teorik literatürün gelişmesine paralellik göstermektedir. Başlangıçta yapılan analizlerde üretim faktörlerine göre türevi alınmış toplam üretim fonksiyonu kullanılırken sonra ki dönemlerde ekonomik büyümeyi içsel değişkenlerin bir fonksiyonu olarak ele alan içsel büyüme modelleri kullanılmıştır.

1971-1986 yılları arasında aşırı borçlu ülkelerdeki ekonomik büyüme ve dış borç ilişkisini incelediği çalışmada Cunningham (1993), üç bağımsız değişkene sahip bir model kullanmıştır (Wijeweera vd., 2005: 5). Cunningham’ın kullandığı model şu şekildedir:

$$Y = F(K, LF, DS) \quad (3.1)$$

Burada Y, K, LF ve DS değişkenleri sırasıyla GSMH’yı, sermaye stokunu, işgücünü ve borç servisini göstermektedir. Cunningham aşırı borç stokunun sermaye ve emek verimliliğini olumsuz etkileyerek ekonomik büyümeyi yavaşlatacağını açıklamıştır. Cunningham’ın açıkladığı model sadece fiziksel sermaye ve işgücüne dayanıyordu. Beşeri sermayeye modelinde yer vermemiştir. Romer (1996) üretim

için fiziksel sermayenin önemli olduğunu fakat bunun yanında beşeri sermayenin de önemli bir faktör olduğunu ifade etmiştir (Bilginoğlu ve Aysu, 2008: 15).

Yukarıdaki gelişime bağlı olarak Karagöl (2002) çalışmasında Cunningham'ın modeline beşeri sermayeyi ekleyerek modeli genişletmiştir. Karagöl'ün oluşturduğu model şu şekildedir (Karagöl, 2002: 45):

$$Y = F (K, LF, H, DS) \quad (3.2)$$

Burada H değişkeni beşeri sermayeyi göstermektedir.

Bu çalışmada da Cunningham ve daha sonraları Karagöl'ün kullandığı modele dışa açıklık değişkeni ekleyerek oluşturulan Bilginoğlu ve Aysu'nun modelinden ve Çoban vd., (2008) yılındaki çalışmalardan faydalanılarak Türkiye'nin 1980-2009 dönemi incelenmektedir. Modelimiz aşağıda görüldüğü gibidir:

$$Y = F (E, P, F, DS/Y, MY) \quad (3.3)$$

3.3.2. Değişkenlerin Tanımlanması

Analizde kullanılan doğrusal büyüme denklemli şu şekildedir:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 E + \beta_2 P + \beta_3 F + \beta_4 DS/Y + \beta_5 MY + e$$

Burada;

Y=Reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (1987 fiyatlarına göre),

E= İhracat+İthalat/GSYİH (%),

P=Nüfus artış hızı (Yıllık %),

F= Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH (%),

DS/Y= Dış Borç Stoku/GSMH (%),

MY= Milli Eğitim Bakanlığı+Yüksek Öğretim Kurumlarının Konsolide Bütçe İçindeki Payı (%),

e= Hata terimini,

ifade etmektedir.

Dış borç değişkeninin katsayısı olan β_4 , dış borçların verimli veya verimsiz kullanımına bağlı olarak pozitif veya negatif çıkabilir. Dış borçlar, ekonomik büyüme ve kalkınma için gerekli sermayeyi sağlayarak büyümeye faydalı olabilir. Aynı zamanda dış borç anapara ve faiz ödemeleri yani dış borçların maliyeti gelir ve tasarruflar üzerinde negatif bir etki yapabilir.

Ekonomik büyüme teorilerinde dışa açıklık, sabit sermaye yatırımları, beşeri sermaye arasında aynı yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla β_1 , β_3 , β_5 katsayılarının pozitif çıkması beklenmektedir.

Nüfus artışı işgücünü artırarak ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebilir. Nüfus artışının büyümeyi olumlu etkilemesi nüfusun verimliliğine bağlıdır. Solow büyüme teorisine göre, nüfusun artması ve buna bağlı olarak işçi sayısının artması, işçi başına sermaye düzeyini olumsuz yönde etkileyen önemli bir unsurdur. Nüfusun arttığı bir ekonomide işçi başına sermaye düzeyindeki değişme, yatırımın olumlu etkisi ile yıpranmanın ve nüfus artışının olumsuz etkilerinin toplamı arasındaki farka eşittir (Ünsal, 2009: 599).

3.3.3. Veri Seti ve Yöntem

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalarda karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi istatistikî verilerin yetersizliği ve güvenilirliğidir. Bu yüzden yukarıdaki denklemde belirtilen değişkenlere ait zaman serileri çeşitli veri kaynaklarından derlenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinin söz konusu değişkenlere ait 1980 ve 2009 yılları arasındaki yıllık verileri kullanılmıştır.

—Dış Borç Stoku / GSMH verileri (%): TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2009 adlı veri kaynağından alınmıştır.

—İhracat+ İthalat / GSYİH (%) Oranı verileri: The World Bankası verileri kullanılarak tarafımızdan Imports of Goods Services (% GDP)+ Exports of Goods Services (% GDP) verileri kullanılarak elde edilmiştir.

—Nüfus Artış Hızı (Yıllık %) verileri: World Development Indicator (WDI) adlı veri kaynağından alınmıştır.

—Sabit Sermaye Yatırımları / GSMH (%) verileri: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2006, (2006-2009 verileri DPT'den alınan sabit sermaye yatırımlarının reel (1998 fiyatlarıyla) GSYİH'ya oranlanmak suretiyle tarafımızdan hesaplanmıştır.

—Reel GSYİH (1987 Sabit Fiyatlarıyla) (TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009 veri kaynağından ve 2007, 2008, 2009 yılı verileri büyüme hızına göre tarafımızdan hesaplanmıştır.

—Milli Eğitim Bakanlığı + Yükseköğretim kurumlarının Konsolide Bütçe İçindeki Payı (%) verileri: bumko.gov.tr ve 2006-2009 verileri ise (Eğitimsen, 2010)'dan alınmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz değişkenlere ait verilerle EKK (En Küçük Kareler) yöntemi kullanılarak Türkiye ekonomisi için bir doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

Oluşturulan serilerin duranlığını test etmek amacıyla ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testinden yararlanılmıştır. Serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini tespit etmek amacıyla Johansen tarafından geliştirilen Koentegrasyon (Eşbütünleşme) testine başvurulmuştur. Değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri tespit etmede Granger tarafından literatürde yer alan Nedensellik testinden yararlanılmıştır.

$$Y_t = \alpha + \beta x_t + \varepsilon_t \quad (3.4)$$

Bu denklemde Granger (1981) açıklayıcı ve açıklanan değişkenler arasında anlamlı bir ilişki kurulabilmesi için eşitliğin taraflarının tutarlı olması gerektiğini belirtmiştir. Örneğin y_t mevsimsel bir değişkense x_t de mevsimsel bir değişken olmak zorundadır ve böyle bir durumda ε_t de beyaz gürültü durumundadır. Granger böylece bir değişkenin bütünleşme derecesi kavramını geliştirmiştir. Bir z_t değişkeni d zamanında farkının alınması halinde durağan hale geliyorsa, bu değişkenin d zamanında bütünleşik şeklinde adlandırılmakta veya $I(d)$ şeklinde ifade edilmektedir. Bu noktadan hareket ederek Granger ve Weiss (1983), durağan olmayan ekonomik serilerin modellenmesinde eş bütünleşmenin önemine açıklık getirmişlerdir. Granger gösterimi olarak bilinen denklemler (3.5) ve (3.6)'da verilmiştir (Kungl, 2003: 5-6).

$$x_t = \sum_{j=1}^p \gamma_{1j} x_{t-j} + \sum_{j=1}^p \delta_{1j} y_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (3.5)$$

$$y_t = \sum_{j=1}^p \gamma_{2j} x_{t-j} + \sum_{j=1}^p \delta_{2j} y_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (3.6)$$

Yukarıdaki denklemlerde x_t ve y_t I(1) düzeyinde eş-bütünleşiktirler ve ε_{1t} ve ε_{2t} beyaz gürültü (normal dağılıma sahip bozucu terim) şeklinde ifade edilmektedir. Bu durumda denklemler şu şekilde de yazılabilmektedir.

$$\Delta x_t = \alpha_1 (y_{t-1} - \beta x_{t-1}) + \sum_{j=1}^p \Delta x_{t-j} + \sum_{j=1}^p \Delta y_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (3.7)$$

$$\Delta y_t = \alpha_2 (y_{t-1} - \beta x_{t-1}) + \sum_{j=1}^p \Delta x_{t-j} + \sum_{j=1}^p \Delta y_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (3.8)$$

Burada $y_t - \beta x_t = 0$ eşitliğinin iki ekonometrik değişken olan x ve y arasındaki dinamik bir denge ilişkisini tanımladığı varsayılmıştır ve $y_t - \beta x_t$ 'in dengesizliğin derecesini gösteren bir gösterge olduğu ortaya konmuştur.

Granger anlamında nedenselliğin tespitinde ise z veri iken sıfır hipotezi ($H_0: \alpha_1 = 0$) “ x , y 'nin Granger nedeni değildir” şeklinde kurulmaktadır. Bu Y 'yi hem Δx 'in hem de ko-entegrasyon vektöründeki geçikmelerin etkilediği anlamına gelmektedir. Nedensellik testinde sıfır hipotezi F testi kullanılarak test edilmekte ve ifade edilen iki etkenden birisinin veya her ikisinin birden y 'yi etkilemesi halinde hipotez reddedilmektedir (Çoban, 2002: 38; Çoban, 2004: 8).

3.3.4. Analiz Sonuçları

DS/Y= Dış Borç Stoku/GSMH (%), E= İhracat+İthalat/GSYİH (%), P=Nüfus Artış Hızı (Yıllık %), F= Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH (%), Y=Reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (1987 fiyatlarına göre), MY= Milli Eğitim Bakanlığı+Yüksek Öğretim Kurumlarının Konsolide Bütçe İçindeki Payı (%) değişkenleri arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisinin açıklanabilmesi için öncelikli olarak değişkenlerin kendi içinde bir tutarlılık taşıyıp taşımadığı, yapılacak analizin anlamlılığı açısından önemlidir. Bunun için değişkenlerin durağan olup olmadığının, durağan olmaları halinde kaçınıcı dereceden durağan hale geldiklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun için ADF birim kök test istatistiği yapılması gerekir.

3.3.4.1. Birim Kök Testleri

Bir zaman serisinin ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmiyor ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise seri durağandır. Kısaca, eğer bir zaman serisi durağan ise ortalaması, varyansı ve otovaryansı (covaryansı) (farklı geçikmelerde) tüm zamanlarda sabittir (Gujarati, 2005: 713).

Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik, bir önceki dönemde değişkenin aldığı değeri, bu dönemi ne şekilde etkilediğinin belirlenmesiyle açıklanabilir. Bu nedenle, serinin nasıl bir süreçten geldiğini anlamak için, serinin her dönemde aldığı değerlerin daha önceki dönemdeki değerleriyle regresyonunun bulunması son derece önemlidir. Bunun için değişik yöntemler geliştirilmiş olmakla birlikte, ekonometride birim kök analizi olarak bilinen yöntemle, serilerin durağan olup olmadığı açıklanmaktadır (Tarı, 2008: 393).

Ekonometrik testlerin çoğu durağan seri varsayımı altında geçerli olmaktadır. Bu yüzden çalışılacak serilerin önce durağanlıkları test edilmelidir. Durağan olmayan serilerle yapılan çalışmalarda sahte regresyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bulunan ilişkinin gerçek mi yoksa sahte mi olduğunu anlamak için birim kök testi ile serilerin kaçınıcı dereceden durağan olduklarını tespit etmek gerekmektedir. Eğer seriler aynı derecede durağan çıkıyorsa ilişki gerçektir. Bir zaman serisinin durağanlığının test etmek için literatürde kullanılan en yaygın test genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testidir.

Çalışmada verilerin durağanlığı bu test aracılığıyla incelenmiştir. ADF testini açıklamada aşağıdaki denklem kullanılabilir (Gujarati, 2005: 718):

$$Y_t = P Y_{t-1} + u_t \quad (3.9)$$

Burada u_t stokastik hata terimidir. Bu model birinci dereceden otoregresif AR(1) modelidir. Bu regresyonda P katsayısı bire eşit ($P=1$) bulunursa, birim kök sorunu ortaya çıkmaktadır. Denklemin her iki tarafından Y_{t-1} 'in çıkarılmasıyla aynı denklemi şu şekilde yazabiliriz (Tarı, 2008: 394):

$$\Delta Y = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (3.10)$$

Bu denklemde, $\delta = (p-1) \Delta Y = Y_t - Y_{t-1}$ 'dir.

$(p-1) = 0$ veya $\delta = 0$ durumunda Y_t serisi birim kök içermektedir. Ancak $|p| < 1$ durumunda seri durağan olur. Burada Dickey ve Fuller'in Monte Carlo uygulamasında ortaya çıkarılan ' τ ' (tau) istatistiği kullanılmaktadır (Kadılar, 2000: 15).

Eğer hesaplanan τ istatistiğinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerine göre bulunan MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden küçükse serinin durağan olmadığı, büyükse serinin durağan olduğu sonucuna varılır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 313).

Dickey-Fuller'in ortaya koyduğu ve test ettiği üç denklem vardır (Gujarati, 2005: 720):

$$\text{Sabitli Dickey-Fuller denklemi} \quad \Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (3.11)$$

$$\text{Sabitli Dickey-Fuller denklemi} \quad \Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (3.12)$$

$$\text{Sabitli Trendli Dickey-Fuller denklemi} \quad \Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (3.13)$$

Üç denklemin birbirinden farkı β_1 ve β_2 gibi deterministik öğeler içermesidir. Bu denklemlerde yer alan δ parametresinin sıfıra eşit olması Y_t 'nin birim kök içerdiğini açıklamaktadır. Birim kökün varlığının denemesinde iki hipotez kullanılmaktadır.

Bunlar:

$H_0: \delta = 0$ ($p=1$) Seride birim kök vardır (seri durağan değildir)

$H_1: \delta < 0$ ($p < 1$) Seride birim kök yoktur (seri durağandır)

Hipotezler, her bir değişken için Eviews 6.0 paket programı kullanılarak test edilmiştir. Bulunan birim kök testi sonuçları Tablo-5'de özetlenmiştir.

Tablo- 5: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Normal Düzey (Sabit Terimli)	Birinci Farkları (Sabit Terimli)	Mc Kinnon Kritik Değer (% 5)

Y (RGSYİH)		-4.998429	-2.971853
E (İhracat+İthalat/GSYİH) (%)		-4.822666	-2.971853
P (Nüfus Artış Hızı) (Yıllık %)		-5.457272	-2.971853
F (Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH (%))		-4.313481	-2.971853
DS/Y (Dış Borç Stoku/GSMH) (%)	-3.698465		-2.976263
MY (MEB+YÖK Konsolide Bütçe İçindeki Payı) (%)		-4.224526	-2.971853

Tablo-5'in incelenmesinden anlaşılacağı gibi ADF test istatistiği sonuçlarına göre; DS/Y (Dış Borç Stoku/GSMH) (%) normal düzeyde durağan, Y (RGSYİH), E (İhracat+İthalat/GSYİH) (%), P (Nüfus Artış Hızı) (Yıllık %), F (Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH (%)), MY (MEB+YÖK Konsolide Bütçe İçindeki Payı) (%), değişkenlerinin I_1 (birinci düzeyinde) durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Çünkü hesaplanan ADF değerleri % 5 anlamlılık düzeyinde Mac-Kinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyüktür. Dolayısıyla seride birim kök olduğunu ileri süren sıfır hipotezini reddedebiliriz.

Durağan olmayan serilerde durağanlığı sağlamak için, serilerin birinci, ikinci, üçüncü, vd. farkları alınmaktadır. Ancak farkların alınması, sadece değişkenin geçmiş dönemlerde maruz kaldığı kalıcı şokların etkisini yok etmekle kalmayıp, aynı zamanda dönemler arasında, bu şoklar dışında var olabilecek, uzun dönemli ilişkilerin de ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu şekilde durağanlaştırılmış seriler arasında bulunacak bir regresyon ise, uzun döneme ait tüm bilginin de yok edilmesi nedeniyle, bir uzun dönem denge ilişkisi vermeyecektir (Tarı, 2008: 405).

Bu durumda, eşbütünleşme analizi iktisadi değişkenlere ait seriler durağan olmasalar bile, bu serilerin durağan bir doğrusal kombinasyonunun var olabileceğini ve eğer varsa, bunun ekonometrik olarak belirlenebileceğini açıklamaktadır. Bu değişkenleri etkileyen dışsal kalıcı şoklara rağmen, değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığını göstermektedir. Değişkenler arasında böyle bir eşbütünleşme var olabilmesi ancak, dışsal kalıcı şokların farklı dozlarda ve

biçimlerde olsa bile sistemdeki tüm değişkenleri ortak olarak etkilemesiyle mümkündür. Eşbütünleşme yaklaşımı uzun dönem serilerinde fark almaktan kaynaklanan bilgi kaybını ve çözümsüzlüğünü önleyen bir yaklaşımdır. Serilerin grafiklerine bakıldığı zaman belirli bir trend ve bu serilerin arasındaki doğrusal farkın sabitliği söz konusu ise bu serilerin eşbütünleşik olma ihtimali yüksektir. Durağan serilerin eşbütünleşik olup olmadığına bakılmaz (Tarı, 2008: 405-406).

3.3.4.2. Eşbütünleşme (Koentegrasyon) Testi

Aynı düzeyde durağan hale gelen değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını araştırmak amacıyla Johansen tarafından geliştirilen eş-bütünleşme (koentegrasyon) testine başvurulmuş ve analiz sonuçları Tablo-9’da düzenlenmiştir.

Tablo-6’deki test istatistikî değerleri “Eş-Bütünleşme Olabilirlik Oranı” parametreleridir. Bu sonuçlara göre % 5 anlamlılık düzeyinde, RGSYİH ile İhracat+İthalat/GSYİH (%) arasında, Nüfus Artış Hızı (Yıllık %), Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH (%), Milli Eğitim Bakanlığı +Yükseköğretim Kurumlarının Konsolide Bütçe İçindeki Payı (%), arasında Eş-Bütünleşme tespit edilememiştir (çünkü test istatistik değeri < kritik değeri olduğundan). Kısaca bu seriler uzun dönemde birlikte hareket etmemektedirler.

Tablo- 6: Eş-Bütünleşme Testi Sonuçları

	Karakteristik Kökler (Eigenvalue)	Test İstatistiği (Trace Statistic)	Kritik Değer (% 5)
RGSYİH	0.377859	13.51396	15.49471
İhracat+İthalat/GSYİH (%)	0.008021	0.225497	3.841466
RGSYİH	0.246667	7.932867	15.49471
Nüfus Artış Hızı (Yıllık %)	6.86E-05	0.001922	3.841466
RGSYİH	0.268641	9.269939	15.49471
Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH (%)	0.018053	0.510096	3.841466
RGSYİH	0.190857	5.930200	15.49471

Milli eğitim Bakanlığı +Yükseköğretim Kurumlarının Konsolide Bütçe İçindeki Payı (%)	1.29E-05	0.000362	3.841466
--	----------	----------	----------

Analizlerimizde yer alan değişkenler arasında Granger anlamında bir nedensellik ilişkisinin var olup-olmadığını araştırmak için Granger nedensellik testi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo-8 yardımıyla özetlenmiştir.

Tablo-7'ye göre, yıllık nüfus artış hızı ile ekonomik büyüme arasında % 10 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu tespite göre, incelenen dönemde ekonomik büyüme oranı yıllık nüfus artış hızının nedeni değildir. Yani nüfus artış hızı ekonomik büyüme oranını etkilememektedir. % 5 anlamlılık düzeyinde ekonomik büyüme ile sabit sermaye yatırımları arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Sabit sermaye yatırımları RGSYİH'yı artırır. Sabit sermaye yatırımları, yatırımın verimlilik ve etkinliğini artıracığından ekonomik büyüme etkilemektedir. Dolayısıyla sabit sermaye yatırımları ekonomik büyüme oranının da artırmaktadır.

Tablo- 7: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Sıfır Hipotezi	Gözlem	F-İstatistik Değeri	Anlamlılık Düzeyi
RGSYİH yıllık ekonomik büyüme oranı, Nüfus artış hızının (Yıllık %) Granger nedeni değildir.	28	2.64709	0.0923 (%10)
Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH (%) oranı, RGSYİH'nın Granger nedeni değildir.	28	4.25060	0.0269 (%5)
Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH (%) oranı, RGSYİH'nın yıllık ekonomik büyüme oranı Granger nedeni değildir.	28	4.70750	0.0193

3.3.5 Ampirik Sonuçlar

Araştırmada, birim kök testleri sonucunda birinci derecede farklarında durağan olan değişkenler kullanılarak en küçük kareler yöntemiyle basit doğrusal regresyon analizi yapılarak, analizle ilgili sonuçlar aşağıdaki Tablo-8’de verilmiştir.

Doğrusal regresyon modelinin önemli bir varsayımı hata terimleri arasında bir ilişkinin olmamasıdır. Hata terimlerinin birbirini izleyen değerleri arasında bir ilişki olmasına otokorelasyon denilmektedir. Otokorelasyonun olması durumunda EKK tahmin edicileri etkin olamamaktadırlar. Zaman serilerinde bu sorunla sık sık karşılaşmaktadır. En çok kullanılan otokorelasyon testi, Durbin-Watson d testidir. Modelde Durbin-Watson d testi ile otokorelasyon probleminin olup olmadığı incelenmiştir. Durbin-Watson testinde hesaplanan Durbin-Watson istatistiği ile tablo değerleri karşılaştırılır ve aşağıdaki tablo yardımı ile otokorelasyon probleminin olup olmadığına karar verilmektedir (Tarı, 2008: 203- 204).

Tablo- 8: Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Y				
Metot: En Küçük Kareler				
Örnekleme (Ayarlı): 1980-2009				
Gözlem Sayısı: 30				
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistik	P değeri
C	253.6043	29.95769	8.465417	0.0000
DS/Y	-1.023924	0.209041	-4.898203	0.0001
E	0.948116	0.273842	3.462280	0.0020
F	0.611171	0.448390	1.3633034	0.1855
P	-98.70233	8.399521	-11.75095	0.0000
MY	0.167908	0.627690	0.267502	0.7914

R ²	0.966647	Akaike Bilgi Kriteri	47.63329
Düzeltilmiş R ²	0.959746	Schwarz Kriteri	7.230895
Regresyonun Standart Hatası	7.156070	F İstatistik	140.0811
Hata Kareleri Toplamı	1229.024	P Değeri (F istatistik)	0.000000
Durbin- Watson İstatistiği	1.169027		

Tablo-8'deki analiz sonuçlarına göre analize ilişkin hesaplanan Durbin-Watson d istatistiki 1.169'dır. d_L ve d_U tablo değeri % 5 anlam düzeyinde sırasıyla 1.07 ve 1.83'dur. Söz konusu değerlerin kullanılmasıyla elde edilen karar Tablo-9 yardımıyla gösterilmiştir.

Tablo- 9: Durbin-Watson d Testi Karar Tablosu

Pozitif otokorelasyon bölgesi	Kararsızlık bölgesi	Otokorelasyon yok	Kararsızlık bölgesi	Negatif otokorelasyon bölgesi
0	1.07	1.169	1.83	2.17
				2.93
				4

Kaynak: Tarı, 2008: 204.

Tablo-9'dan da anlaşılacağı gibi analizimize ait Durbin-Watson d istatistiki (1.169) kararsız bölgede (1.07-1.83) değer arasındadır.

Özetle, regresyon analizi sonucuna göre modelimiz bir bütün olarak %5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Çünkü p değeri (F-istatistik) % 5'den küçüktür. Modelin açıklayıcılık gücü oldukça yüksektir. Bağımlı değişkendeki değişmelerin % 95'i bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

Yapılan regresyon analizi sonucunda, toplam dış borç stoku ile RGSYİH arasında % 5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir negatif ilişki bulunmuştur.

Dolayısıyla Türkiye’de dış borçlar ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Alınan borçların geri dönüşümü olan verimli alanlarda kullanılamaması ve borç faizi ve anapara ödemelerine gitmesi borç sorununu gündeme getirmektedir. Bu sonuçtan hareketle Türkiye’nin borç fazlası sorunu olduğu sonucuna varabiliriz. Nüfus artış hızı ile RGSYİH arasında % 5 düzeyinde anlamlı bir negatif ilişki çıkmıştır. Artan nüfusun tüketimi artırması ekonomik kaynakların tüketime kaymasına neden olmakta, bu da ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemektedir. Dışa açıklık ile RGSYİH arasındaki ilişki ise % 5 düzeyinde pozitifdir. İhracatın artması üretimin artmasına neden olmaktadır. Sabit sermaye yatırımlarıyla ve beşeri sermaye ile RGSYİH arasındaki ilişki ise % 5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen pozitifdir.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

İktisadi faaliyetlerin amacı, insan ihtiyaçlarını karşılayan mal ve hizmetlerin üretilmesidir. İnsan ihtiyaçlarını karşılayan mal ve hizmetler “piyasa ekonomisi” ve “kamu ekonomisi” tarafından üretilir. Günümüzde sosyal refah devleti anlayışı ve artan nüfus yüzünden kamusal ihtiyaçlar sürekli artış göstermektedir. Buna bağlı olarak artan nüfus ve ihtiyaçların ne şekilde karşılanacağı ve nasıl finanse edileceği gündeme gelmektedir. Piyasa ekonomisinde üretilen mal ve hizmetlerin finansmanı, mal ve hizmetleri satın alanların ödedikleri fiyatlarla karşılanmaktadır. Buna karşılık, kamu ekonomisinde üretilen mal ve hizmetlerin finansmanı ise, vergiler ve diğer kamu gelirleridir. Devletin artan olağan giderleri ve olağanüstü giderlerin gerçekleştiği bir ortamda normal kamu gelirleri bunların finansmanını karşılamakta yetersiz kalmakta ve devlet iç ve dış borçlanmaya başvurmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde, iç tasarrufların yetersiz ve sermayenin kıt olması nedeniyle genellikle dış borçlanmaya başvurulmaktadır. Ülkelerin dış borçlanmaya başvurma nedenleri kısaca; bütçe açıklarının giderilmesi, kalkınmanın finansmanı, ithalatın finansmanı, büyük reform ve yatırımların finansmanı, lüks tüketim ve ülke içinden sermaye kaçışları gibi nedenler bulunmaktadır.

Dış borçlar alındığı zaman sermaye artışı sağlayarak, başlangıçta milli gelirden artış yaratmaktadır. Sermaye birikiminin yükselmesiyle yatırım ve ekonomik büyüme artmaktadır. Fakat alınan borçların anapara faiz ödemeleri yapıldığı zaman milli gelirden azalma meydana gelmektedir. Bu yüzden ekonomik, siyasi çeşitli politik külfetlere katlanılarak alınan dış borçlar, üretken ve geri dönüşümü olan alanlara yatırılırsa ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Fakat alınan dış borçlar, borç ödemek ve cari harcamaları karşılamak amacıyla alınırsa veya verimsiz alanlarda kullanılırsa ülke ekonomisi üzerinde negatif etki yaratmaktadır.

Dış borcun ekonomik teorisi, Keynesyen iktisadın temellerini oluşturan “Ekonomik büyümeyi canlandırmada devlet müdahalesinin gerekli olduğu” teorisi ile ortaya çıkmıştır. Keynes, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarında veya dinamik büyüme süreçlerinde eksiklikler olduğunu ve dolayısıyla dış borcun,

ekonomik büyüme noktasında önemli katkıları olacağını açıklamıştır. Keynes’le gündeme gelen dış borç-büyüme teorisi, daha sonra Harrod-Domar büyüme teorisi ile ele alınmıştır. Daha sonra Chenery ve Strout, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi hızlandırmada, dış borcun önemini “iki açık analizi” ile açıklamıştır. Griffon ve Enos, Papenek, Mosley, Nurkse ve Krugman gibi birçok iktisatçının katkısı olmuştur. 1980’li yıllarda eğitim, Ar-Ge, teknolojik gelişme, devletin yeni görevleri, bilgi birikimi, finansal yenilikler, ölçek ekonomileri, gelir dağılımı vb. gibi birçok unsurun üretim üzerindeki etkileri anlaşılmıştır. Bundan dolayı büyümeyi ve büyümenin belirleyicilerinin farklı bir bakış açısıyla tekrar ele alınmasını gerekli olmuştur. Bu yeni büyüme modeline içsel büyüme modeli denmektedir.

Analizde kullanılan zaman serilerinin durağanlığını tespit etmek için ADF testi uygulanmıştır. ADF test istatistiği sonuçlarına göre; DS/Y (Dış Borç Stoku/GSMH) (%), normal düzeyde durağan, Y (RGSYİH), E (İhracat+İthalat/GSYİH) (%), P (Nüfus Artış Hızı) (Yıllık %), F (Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH (%)), MY (MEB+YÖK Konsolide Bütçe İçindeki Payı) (%), değişkenlerinin I_1 (birinci düzeyinde) durağan hale geldikleri tespit edilmiştir.

Aynı düzeyde durağan hale gelen değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını araştırmak amacıyla Johansen tarafından geliştirilen eş-bütünleşme (koentegrasyon) testine başvurulmuştur. Bu sonuçlara göre RGSYİH ile İhracat+İthalat/GSYİH (%) arasında, Nüfus Artış Hızı (Yıllık %), Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH (%), Milli Eğitim Bakanlığı+Yükseköğretim Kurumlarının Konsolide Bütçe İçindeki Payı (%), arasında Eş-Bütünleşme tespit edilememiştir.

Çalışmada, Türkiye ekonomisine ait 1980-2009 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılarak En Küçük Kareler yöntemiyle bir regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre, Türkiye’deki dış borçların ve nüfus artış hızının ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında % 5 anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte, sabit sermaye yatırımları ve eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında istatistiki olarak anlamsız bir pozitif ilişki olduğu anlaşılmıştır.

Türkiye aşırı dış borç yüküne sahip bir ülkedir. Bu aşırı dış borç yükü ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Dış borçlar alındığı dönemde o ülke için geçici bir rahatlama sağlarken, borç ödeme dönemlerinde anapara ve faiz ödemeleri olduğu için ülke ekonomisine bir yük getirmektedir. Dış borç yükünün azaltılması ancak etkin bir dış borç yönetimi ile sağlanabilir. Alınan dış borçlar üretken alanlarda kullanılmalı ve borç stoku azaltılmaya çalışılmalıdır. Borç stoku artışını engelleyen mali düzenlemeler ve benzeri kurallar konulmalıdır. Etkin bir dış politika sayesinde, dış borç servis yükü azaltılarak, alınan dış borçların verimli alanlarda kullanılması sağlanmalıdır. Dış borçlanmaya cari harcamalarını finanse etmek için değil, kalkınmaya yönelik yatırımlarını finanse etmek için başvurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abu Bakar, Nor'Aznin and Hassan, Sallahuddin (2008). Empirical Evaluation on External Debt of Malaysia. *International Business And Economic Research Journal*, 7 (2), 95-108.
- Acar, Yalçın (2008). İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri (Beşinci Baskı). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Açba, Sait (1991). Devlet Borçlanması. Ankara: Adım Yayıncılık.
- Adam, Stuard, Bake, Melaniz, Bozio Antoine vd. (Edied by: Judith Payne) (2008). The IFS Green Budget 2008. <http://www.ifs.org.uk/budgets/gb2008/index.php>. erişim Tarihi: 04.07.2011.
- Adegbite, Esther O., Ayadi, Folorunso S. and Ayadi, O. Felix (2008). The Impact of Nigeria's External Debt On Economic Development. *International Journal of Emerging Markets*, 3 (3), 285-301.
- Adıyaman, Ahmet Turan (2006). Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri. *Sayıştay Dergisi*, (6), 21-45.
- Afxentiou, Panos C. and Apostolos, Serletis (1996). Growth and Foreign Indebtness in Develoing Countries: An Emprical Study Using Long-Term Cross- Country Data. *The Journal of Developing Areas*, 31, 25-40.
- Ajadi, S. Ibi. and Khan, Mohsin S. (2000), External Debt and Capital Flight in Sub-Saharan Africa, IMF Publications, Washington DC.
- Akçay, Mehmet (1988). Türkiye'nin Dış Borç Yönetim Sistemi. *TCMB Üç Aylık Bülteni*, 39-53.
- Akdağ, Ayşen (2007). Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyümeye Etkisi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Akdiş, Muhammet (2003). Türkiye'nin Borç Gelişimi ve Sorunlar- Öneriler. *Activa Bankacılık ve Finans Dergisi*, (30), 62-76.

- Akdoğan, Abdurrahman (2003). Kamu Maliyesi (Genişletilmiş Dokuzuncu Baskı). Ankara: Gazi Kitapevi.
- Akgüç, Öztin (1974). Türkiye'nin Dış Borçlanma Politikası. Türk Ekonomisinde Tasarruf Açığı ve Dış Finansman Sorunları Semineri, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul.
- Aklan, Nejla Adanur (2002). Dış Borçlanma Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Etkin Bir Finansman Yöntemi Midir? , Dış Ticaret Dergisi, Sayı 25.
- Arsan, Üren (1961). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde İç Devlet Borçları. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ataç, Beyhan (2002). Maliye Politikası (Genişletilmiş Altıncı Baskı). Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No: 118.
- Avramovic, Dragoslav, Gulhati, Ravi, Hayes, J. Philip; vd. (1964). Economic Growth and External Debt. United State of America (USA): The Johns Hopkins Press.
- Ayadi, Folorunso S. and Ayadi O. Felix (2008). The Impact of External Debt On Economic Growth: A Comparative Study of Nigeria and South Africa. Journal of Sustainable Development in Africa, 10 (3), 234-264.
- Aysu, Ahmet (2007). Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Bağcı, Hamdi (2001). Kamu Borçları Yönetimi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Yayın No: 135.
- Bangura, Sheku; Kitabire, Damoni and Powell, Robert (2000). External Debt Management in Low. Income Countries. IMF Working Paper, (00/196), 1-35.
- Barro, Joseph Robert and Xaiver Sala-i-Martin (1995). Economic Growth. New York: McGraw-Hill.
- Barro, Robert Joseph (1989). Economic Growth in A Cross Section of Countries. NBER Working Paper, No: 3120,1-49.

- Barro, Robert Joseph (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *Journal of Political Economy*, 98 (5), 103-125.
- Barro, Robert Joseph (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106 (2), 407-443.
- Başak, Zafer (1977). Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri: Türkiye 1960-1970 Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Becker, Gary S., Murphy, Kevin M. and Tamura, Robert (1990). Human Capital, Fertility and Economic Growth. *Journal of Political Economy*, 98 (5), 12-37.
- Berber, Metin (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Bilginoğlu, M. Ali, Aysu, Ahmet (1988). Türkiye'nin Dış Borç Sorunu. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 247-257.
- Bilginoğlu, Mehmet Ali (2008). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi: Türkiye Örneği, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 1-31.
- Bird, Richard Miller and Zolt, Eric M. (2003). Introduction to Tax Policy Design and Development. *Practical Issues of Tax Policy in Developing Countries*, Washington: World Bank.
- Bowles, Paul (1987). Foreign Aid and Domestic Saving in Less Developed Countries: Some Tests for Causality, *World Development*, 15 (6), 789-796.
- Brue, Stanley L. (1994). *The Evolution of Economic Thought*, New York: The Dryden Press, Harcourt Brace College Publishers.
- Bal, Harun (2001). Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayın No: 222.
- Buchanan, James M. (1958). *Public Principles of Public Dept.* Homewood, Illinois: Richard D. Irwin Inc.
- Buchanan, James M. (1970). *The Public Finances (Third Edition)*. Homewood Illinois: Richard D. Irwin Inc.

- Buchanan, James M. (1987). Public Debt, New Palgrave Dictionary of Economics, 5, 1044-1047.
- Buchanan, James M. (1997). The Balanced Budget Amendment: Clarifying The Arguments. Public Choice, 90 (1-4), 117-138.
- Bulutçuoğlu, Kenan (1988). Ekonomiye Giriş. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Burmeister, Edwin and Dobell, A. Rodney (1970). Mathematical Therios of Economic Growth. New York: The Macmillan Company.
- Cepa New School, <http://cepa.newschool.edu/het/>, Erişim Tarihi: 09.10.2010.
- Ceylan, Servet ve Durkaya, Mehmet (2011). Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asimetrik Ko-Entegrasyon Analizi, İktisat İşletme ve Finans, 26 (301), 91-115.
- Charles, I. Jones (2001). İktisadi Büyümeye Giriş. (Çeviren: Sanlı Ateş, İsmail Tuncer). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Chenery, Hollis B. and Bruno Michae, (1962), Development Alternatives in an Open Economy: The Case Of İsrail. Economic Journal, 79-103.
- Chowdhury, Anis (2002), Does Inflation Affect Economic Growth, Journal of the Asia Pacific Economy, 7 (1), 20-30.
- Chote, Robert, Emerson, Carl, Milles, David, Shaw, jonethan (2008). The IFS Green Budget. (Edited By Judith PAYNE). <http://www.ifs.org.uk/budgets/gb2008/index.php>. Erişim Tarihi: 10.05.2011.
- Claessens, Stijn, Detragiache, Enrica, Kanbur, Ravi and Wickham, Peter, (1996). Analytical Aspects of The Debt Problems of Heavily Indebted Poor Countries, World Bank Policy Research, Working Paper No: 1618, 1-48.
- Clark, William (1965). “ What is Aid?” Institute of Public Administration, Problems of Foreerng Aid (A Conference Report). London: Oxfort Universitiy Press.
- Clements, Benedict, Bhattacharya, Rina and Nguyen, Toan Quoc (2003). External Debt, Public Investment and Growth in Low-Income Countries. IMF Working Paper, WP/03/249, 1-25.

- Clements, Benedict, Bhattacharya, Rina and Nguyen, Toan Quoc (2003). External Debt, Public Investment and Growth in Low-Income Countries, IMF Working Paper, No. WP/03/249, 1-25.
- Cline William and Weintraub Sidney (1981). Economic Stabilization in Developing Countries. Washington.
- Cohen Daniel (1988). The World Bank Ekonomik Reveiw, 2 (1).
- Cohen, Daniel (1993). Low Investment and Large LDC Debt in the 1980's, The American Economic Review, 83 (3), 437-449.
- Cuddington, John T. (1997). Analyzing the Sustainability of Fiscal Deficits in Developing Countries, Word Bank, Policy Research Working Papers, Economics Department Georgetown University, Washington D.C. 20057-1045, 1-60.
- Çiçek, Halit, Gözegir, Süleyman ve Çevik, Emre (2010). Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1990-2009). Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 11 (1), 141-156.
- Çiçek, Hüseyin Güçlü (2005). Türkiye'de 1994-2004 Döneminde Dış Borçların Gelişim ve Sürdürülebilirliği Sorunu, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Süleymen Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Çinko, Levent (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26 (1),117 -131.
- Çoban, Orhan (2002). Türk ve Alman Ekonomilerinde Para Arzı, Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16 (5-6), 32-41.
- Çoban, Orhan (2004). Beşeri Sermayenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. Türkiye Örneği. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 30,131-142,
- Çoban, Orhan (2009). İktisada Giriş. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.

- Çoban, Orhan, Doğanalp, Nihat ve Uysal, Doğan (2008). Türkiye'nin Kamu İç Borçlanmasının Makroekonomik Etkileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2), 245-255.
- Davenport, M. W. S. (1969). "Yardım Dağılımı ile İlgili İktisadi Siyaset" (Çeviren: Önder Arı). İktisadi Gelişme ve Dış Yardım. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, Fakülteler Matbaası Yayın No: 40.
- Delice, Güven (2005). Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) İstatistiklerinde Kullanılan Verilerin Kalitesi ve Güvenilirliği. Cumhuriyet Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6 (2), 171-198.
- Demir, Osman (2002). Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyümeye. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3 (1),1-16.
- Demir, Osman, Üzümcü, Adem ve Duran Serap (2006). İçsel Büyümede İçselleşme Süreçleri: Türkiye Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21 (1), 27-46.
- Demir, Yusuf (2007). Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Olan Etkisinin Türkiye Bağlamında Test Edilmesi. Muhasebe ve Finans Dergisi, (34), 152-163.
- Demircan, Esra Siverekli (2003). Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21, 97-116.
- Derdiyok, Türkmen (1988). Türkiye'de Dış Borç Yönetimi, Basılmamış Doktora Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Derdiyok, Türkmen (1993). Türkiye'de Dış Borç Yönetimi: Ankara: T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Borçlanma, İç ve Dış Borç Yönetimi. Özel İhtisas Komisyon Raporu (Yayın No: DPT: 2595- ÖİK: 607). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Diamond, Peter Arthur (1965). National Debt in Neoclassical Growth Model, The American Economic Review, 55 (5), 1126-1150.

- Doğaner Grel, Feride (2010). Kalkınma Ekonomisi (Birinci Basım). Ankara: Efil Yayınevi.
- Dollar, David (1992). Outward-Oriented Developing Economies Really Do More Grow More Rapidly: Evidence form 95 LDC's 1976-1985. *Economic Development and Cultural Change*, 40, 523-544.
- Domar, Evsey D. (1947). Expansion and Employment. *The American Economic Review*, 37 (1), 34-55.
- Domar, Evsey D. (1957). *Essays in the Theory of Economic Growth*. New York: Greenwood Press.
- Dornbusch, Rudiger (1993). *Stabilization, Debt and Reform-Policy Analysis for Developing Countries*. London: Harvester-Wheatsheaf.
- Dornbush, Rudiger and Reynoso, Alejandro (1989). Finansal Factors in Economic Development. *The American Economic Review*, 79 (2), Paper and Proceedings of the Hundred and First Annual Meeting of the American Association, 204-209.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı (2010). <http://www.dpt.gov.tr>, Erişim Tarihi: 18.04.2010.
- Due, John Fitzgerald (1968). *Government Finance: Economics of The Public Sector (Fourth Edition)*. (Çevirenler: Ömer Faruk Batırel ve Adnan Tezel). Homewood: Richard D. Irwin Inc. Illinois.
- Edizdoğan, Nihat (1998). *Kamu Maliyes (Altıncı Baskı)*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Edo, Samson E. (2002). The Externieriaal Debt Problem in Afrika: A Comparative Study of Nigeria and Morocco. *African Development Review*, (142), 221-236.
- Eğitimsen (2010). http://www.egitimsen.org.tr/icerik.php?yazi_id=496, Erişim Tarihi: 15.06.2011.
- Eker, Aytaç ve Meriç, Metin (1999). *Devlet Borçları (Kamu Kredisi)*. İzmir: Doğuş Matbaacılık.

- Eker, Aytaç, Altay, Asuman ve Sakal, Mustafa (1996). Maliye Politikası. İzmir: Takav Matbaacılık.
- Eltis, Walter A. (1968). Economic Growth: Analysis and Policy. London: Hutchinson.
- Erdem, Metin (2006). Devlet Borçları. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Eren, Cevdet Sunay (2000). Dış Borçlanmada İstikrar Programlarının Türkiye'nin Kalkınmanın Sürecine Etkisi (IMF Örneği), T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Erdem, Metin, Şenyüz Doğan ve Tathioğlu İsmail (2011). Kamu Maliyesi (Dokuzuncu Basım). Bursa: Ekin Kitabevi
- Erol, Ahmet (1992). Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye'de Devlet Borçları: 1981-1990. Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayın No: 1992/324.
- Erol, Ahmet (2004). Borçlanmanın Ekonomik Etkileri. İşletme Finans ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, (479), 65-86.
- Evgin, Tülay (2000). Dünden Bugüne Dış Borçlarımız. Ankara: Hazine Müsteşarlığı Matbaası.
- Feder, Gershon (1980). Economic Growth Foreign Loans and Debt Servicing Capacity of Developing Countries. World Bank Reprint Series, (146), 352.
- Fischer, Stanley (1991). Growth, Macroeconomics and Development. (Edited by: Olivier Jean Blanchard and Stanley Fischer). National Bureau of Economic Research Macroeconomics Annual 1991,6, England (Cambridge): MIT Press, 329-379.
- Fischer, Stanley and Eastery, William, (1990). The Economics of the Government Budget Constrains. The World Bank Research Observer, 5(2), 127-142.
- Freeman, Chris and Luc Soete (2003). Yenilik İktisadi. (Çeviren: Ergun Türkcan). Ankara: Tübitak Matbaası.

- Ghatak, Subrata (1995). *Introduction to Development Economics*. London: Routledge.
- Glade, Fred R. (1973). *Economic Growth*. (Edited by: William J. Baumol). *Macroeconomics Theory and Policy*. New York, Chicago, San Francisco, Atlanta: Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 297-317.
- Gordon, Robert James (2000). *Macroeconomics (Eighth Edition)*. United States: Addison Wesley Longman, Inc.
- Grossman, Gene M. And Helpman, Elhanan (2003). *Dış Ticaret, Bilgi Taşınmalar ve Büyüme*. (Çeviren: Adem Üzümcü). *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (2), 187-199.
- Gujarati, Domadar N. (2005). *Temel Ekonometri*. (Çevirenler: Ümit Şenesen; Gülay G. Şenesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Gürak, Hasan (2006). *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Güvemli, Oktay (2006). *İç ve Dış Borçlar Yüksek Seviyelerini Koruyor, Gelir Dağılımındaki Bozukluk ve Sosyal Bünyedeki Tahribat Devam Ediyor*. *Muhasebe Finans Dergisi*, (29), 20-25.
- Haller, Heinz (1985). *Maliye Politikası (Teorik Esasları ve Temel Problemleri)*. (Çeviren: Salih Turan). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, Yayın No: 1981.
- Han, Ergül ve Kaya Ayşe (1999). *Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika (İkinci Baskı)*. Eskişehir: Etam Yayıncılık.
- Han, Ergül ve Kaya, Ayşe (2004). *İktisadi kalkınma ve Büyüme*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 831
- Hansen, Alvin H. (1941), *Principles of Debt Management*. New York: W.H. Norton and Company, Inc.
- Harrison, Ann (1996). *Openness and Growth: A Time Series, Cross-Country Analysis for Developing Countries*. *Journal of Development Economics*, 48, 419-447.

- Harrod, Roy Forbes (1948). *Towards A Dynamic Economics*. London: Macmillan.
- Herber, Bernard (1971). *Modern Public Finance, The Study of Public Sector Economics*. Homewood: Richard D. Irwin Inc.
- Hiç, Mükerrerem (1994). *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Hjertholm, Peter (1999). *Analytical History of Heavily Indebted Poor Country (HIPC) Debt Sustainability Targets*, World Bank/ Nordic Working Seminar, Review of The HIPC Initiative, Oslo. <http://www.econ.ku.dk/wpa/pink/2000/0003.pdf>, Erişim Tarihi: 06.06.2011.
- Hjertholm, Peter, Laursen, Jytte and Fellow White, Howard (1998). *Macroeconomic Issues in Foreign Aid*. İnternet Adresi: <http://www.econ.ku.dk/wpa/pink/2000/0005.pdf>. Erişim Tarihi: 27. 06. 2011.
- HM (Hazine Müsteşarlığı) (2010). <http://www.hazine.gov.tr>, Erişim Tarihi: 10.03.2010.
- IMF (International Monetary Fund). (1993). *Balance of Payments Manual (Fifth Edition)*. Washington: IMF.
- IMF International Monetary Fund. (1980). *International Capital Markets, Recent Developments and Short-Term Prospects*. International Monetary Fund Occasional Paper, No:1. Washington: IMF.
- Işık, Kadir, Karayılmazlar, Ekrem, Organ, İbrahim ve Işık, Hayriye (2005). *Devlet Borçları*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- İnce, Macit (2001). *Devlet Borçları ve Türkiye*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- İpek, Evren ve Yaşar, Burak Kaan (2008). *Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisi*. Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Gelişmekte Olan Piyasalar Uluslararası Sempozyumu, Balıkesir.
- Javed, Zahoor Hussain and Şahinöz, Ahmet (2005). *External Debt: Some Experience From Turkish Economy*. *Journal of Applied Sciences*, 5 (2), 363-367.
- Kadılar, Cem (2000). *Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

- Kamirades, John and Edward, Nisan (1993). The Effects of International Debt on the Economic Development of Small Countries, *World Development*, 21 (2).
- Kanlıgöz, Cihan (1997). Kamu Borçlanma (İstikraz) Sözleşmeleri. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, 52 (1), 339-357.
- Kantarıcı, Hasan Bülent ve Karacan, Rıdvan (2008), Mali Disiplin Sağlanması Açısından Türkiye ve IMF İlişkilerinin Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, (155), 140-155.
- Kara, Mehmet (2001), Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Sürecinde Dış Borç Çıkmazı. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (1), 95-110.
- Kara, Mehmet (2002), Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Sürecinde Dış Borç Çıkmazı. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (18), 45-62.
- Karagöl, Erdal (2002). External Debt and Economic Growth Relationship Using The Simultaneous Equations. *Metu VI. International Economics Research Conference*, Ankara.
- Karagöl, Erdal (2002). The Causality Analysis of External Debt Service and GNP: The Case of Turkey, *Central Bank Review* 1, 39-64.
- Karagöl, Erdal (2006). The Relationship Between External Debt, Defence Expenditures and GNP Revisited: The Case of Turkey. *Defence And Peace Economics*, 17 (1), 47-57.
- Karagöz, Kadir (2007). Türkiye'de Dış Borçlanmanın Nedenleri Ekonometrik Bir Değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, (66-67), 99-110.
- Karakayalı, Hüseyin (2003). Türkiye Ekonomisi'nin Yapısal Değişimi. İzmir: Güleç Matbaacılık.
- Karlık, Rıdvan (1995). Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim-Yapısal Değişim (Üçüncü Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Karlık, Rıdvan (1999). Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim (Gözden Geçirilmiş Altıncı Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.

- Karluk, Rıdvan (2009). Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm (Onikinci Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kaya, Ayten Ayşen (2006). İçsel Büyüme Kuramları. (Editör: Erol Kutlu). İktisadi Kalkınma ve Büyüme. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No:1575, 291-307.
- Kazgan, Gülten (2004). İktisadi Düşünce (Onbirinci Baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Keith Griffin and Enos, John L. (1970). Foreign Assistance: Objectives and Consequences, *Economic Development and Cultural Change*, 18 (3), 313-327.
- Kepek, Yakup (1986). Gelişim, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi. Ankara: Teori Yayınları.
- Kibritçioğlu, Aykut (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 53 (1-4), 207-230.
- Klein, Thomas Martin. (1994). *External Debt Management*. Washington: World Bank Technical Paper, No: 245.
- Koeda, Junko (2006). A debt Overhang Model for Low-Income Countries: Implications for Debt Relief. *IMF Working Paper*, WP/06/224, 1-24.
- Kolçak, Menşure (1997). Türkiye'de Devlet Borçlarının Yükü. *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Yenilik Cilti (11), 11-19.
- Krugman, Paul (1988). Financing Vs. Forgiving a Debt Overhang, *NBER Working Paper Series* No: 2486.
- Larosiere, Jacques De (1984). *The Growth of Public Debt and The Need For Fiscal Discipline*. Washington: International Monetary Fund.
- Lerner, Abba Ptachya (1951). *Economics of Employment*. Chicago: McGraw Hill Book Company Inc.
- Lin, Shuanglin and Kim, Sosin (2001). Foreign Debt and Economic Growth, *Economics of Transition*, 9 (3), 635-655.

- Lucas, Robert Emerson (1988). On the Mechanics of Economic Development, *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Manisali, Erol (1978). *Gelişme Ekonomisi (İkinci Baskı)*. İstanbul: Güryay Matbaacılık.
- Mankiw, Gregory Nicholas, Phelps, Edmund Strother and Romer, Paul Michael (1995). The Growth of Nations. *Brooking Papers on Economic Activity*, 26 (1), 275-326.
- Meriç, Metin (1997). Dış Borçlanmanın Yatırımlar Üzerindeki Etkisi. *Dış Ticaret Dergisi*, (7), 98-110.
- Moreira, Sandrina Berthault (2005). Evaluating the Impact of Foreign Aid on Economic Growth: A Cross-Country Study, *Journal of Economic Development*, 30 (2), 25-48.
- Mosley, Paul (1980). Aid, Saving and Growth Revisited, *Bulletin of Oxford Institute of Economics and Statistic*, 42 (2), 79-95.
- Mosley, Paul, Hudson, John and Horell, Sara (1987). Aid, The Public Sector and the Market in Less Developed Countries, *The Economic Journal*, 97, 616-641.
- Moss, Todd J. and Hanley S. Chiang (2003). "The Other Cost of High Debt in Poor Countries: Growth, Policy Dynamics and Institutions", Center for Global Development, Issue Paper on Debt Sustainability No. 3, Washington.
- Mundell, Robert (1993). Debts and Deficits in Alternative Macroeconomic Models. (Edited by: Mario Baldassari, Robert Mundell and John McCallum). *Debt, Deficit and Economic Performance*. New York: St. Martin's Press, 5-131.
- Musgrave, Richard (1959). *The Theory of Public Finance*. Tokyo: McGraw Hill Book Company Inc.
- Nelson, R. Richard and Phelps, Edmund Strother (1966). Investment in Humans, Technological Diffusion and Economic Growth, *Cowles Foundation Paper 236*, Reprinted from *American Economic Review*, 56 (2), 69-75.

- Nevile, John W. (1962). "The Mathematical Formulation of Harrod's Growth Model", *The Economic Journal*, 72 (286), 367-370.
- Nissanke, Machiko and Ferrarini, Benno (2001). *Debt Dynamics and Contingency Financing: Theoretical Reappraisal of the HIPC Initiative*, WIDER Development Conference on Debt Relief, Helsinki, 1-44.
- Nowzad Bahram and Williaks, C. Richard (1981). *External Indebtedness of Developing Countries*. Washington: International Monetary Fund.
- OECD (1996). *Benchmark Definition of Foreign Direct Investment (Third Edition)*. Paris.
- Oleksandr Demchuk (2003). *Nonlinear Impact of External Debt on Economic Growth: The Case of Post-Soviet Countries*, Master Thesis, National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kiev.
- Opuş, Sevda (2002). *Dış Borçların Sınırı ve Türkiye*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (19), 183-206.
- Orhan, Osman ve Erdoğan Seyfettin (2006). *İktisada Giriş (Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı)*. İstanbul: Avcı Ofset.
- Özol, Ertuğrul İhsan (1971), *Dış Yardımlar Teorisi ve Uygulaması Konferanslar 2*. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Maliye ve Vergi Hukuku Enstitüsü Yayını, No: 2. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Parasız, İlker (2003). *Büyüme Teorileri*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Pattillo, Catherine; Poirson, Helene and Ricci, Luca (2003). *Dış Borç ve Büyüme*. (Çeviren: Metin Duran). *Vergi Sorunları Dergisi, Özel Ek*, (177), 57-77.
- Pattillo, Catherine; Poirson, Helene and Ricci, Luca (April 2002b). *External Debt and Growth*. IMF Working Paper, WP/02/69, 1-49.
- Pattillo, Catherine; Poirson, Helene and Ricci, Luca (June 2002a). *External Debt and Growth*. *Finance and Development*, 39 (2), 32-36.

- Paudel, Ramesh Chandra and Perera, Nelson (2009). Foreign Debt, Trade Openness, Labor Force and Economic Growth: Evidence From Sri Lanka. *The Icfai University Journal of Applied Economics*, 8 (1), 57-64.
- Pehlivan, Osman, (2010). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Derya Kitapevi.
- Peterson, Wallace Curtis (1988). *Income, Employment and Economic Growth (Sixth Edition)*. New York: W.W. Norton and Company Inc.
- Peterson, Wallace Curtis (1994). *Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme*. (Çeviren: Talat Güllap). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları No:763.
- Poyraz, Emine (1995). *1985-1995 Yıllarında Dış Borçların Ekonominin Genel Dengesi ve Ödemeler Dengesi Üzerindeki Makro Analizi*, Uzmanlık Tezi, Kamu Finansman Genel Müdürlüğü Hazine Müsteşarlığı, Ankara.
- Prebisch, Raul (1973). *Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru*. (Çeviren: Erden Önay). Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı Genel Sekreteri Raporu (UNCTAD). Ankara: Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Qayum, A. (1966). Long Term Economic Criteria For Foreign Loans. *Economic Juarnal*, 76 (302) , 358-369.
- Rebelo, Sergio (1991). Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth. *Jurnal of Political Economy*. 99 (3), 500-521.
- Robinson, Joan (1952). *The Rate of Interest and Other Essays*. London: Macmillan.
- Rolph, Earl A. (1957) . *Principles of Debt Management*. *American Economic Review*, 42 (3), 302-320.
- Romer, David (2001). *Advanced Macroeconomics (Second Edition)*. New York: McGraw Hill Irwin.
- Romer, Michael Paul (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *The Journal of Political Economy*, 94 (5), 1002-1037.
- Sab, Randa and Smith, Stephan C. (2001). *Human Capital Convergence: International Evidence*. IMF Working Paper, No. WP/01/32.

- Sabır, Hasan (2002). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Gelişmekte Olan Ülkelere Yönlendirici Politikalar. *Dış Ticaret Dergisi*, 26, 1-15.
- Safdari, Mehdi and Mehrizi, Masoud Abouie (2011). External Debt and Economic Growth in Iran, *Journal of Economics and International Finance*, 3 (5), 322-327.
- Sakal, Mustafa (2003). Türkiye’de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Sarı, Müslim (2004). Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Savaş, Vural (1986). Kalkınma Ekonomisi (Dördüncü Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Savaş, Vural (2000). İktisadın Tarihi (Dördüncü Baskı). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Serieux, John and Samy, Yiagadeesen (2001). The Debt Service Burden and Growth: Evidence From Low Income Countries, The North-South Institute, Canada. İnternet Adresi: http://62.237.131.18/conference/conference-2001-2/parallel%20papers/4_2_Serieux.pdf, Erişim Tarihi: 18.05.2011.
- Serven, Luis (1997). Uncertainty, Instability and Irreversible Investment, World Bank Policy Research Working Paper, No. 1722, 1-52.
- Sevüktekin, Mustafa; Nargeleçekenler, Mehmet (2010). Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Seyidoğlu, Halil (1992). Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük. Ankara: Güzem Yayınları, No: 4.
- Seyidoğlu, Halil (2009), Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama (Geliştirilmiş Onyedinci Baskı). İstanbul: Güzem Cam Yayınları No: 24.
- Siggel, Eckhard (2005). Development Economics: A Policy Analysis Approach. England: Ashgate Publishing.

- Sjöholm, Fredrik (1997). Technology Gap, Competition and Spillovers From Direct Foreign Investment: Evidence From Establishment Data. Working Paper Series in Economics and Finance No: 211, 1-25.
- Solow, Robert M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. The Quarterly Journal of Economics, 70 (1), 65-94.
- Söyler, İlhami (2001). Türkiye'nin Dış Borçlarının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi (Rasyo Analizleri). Maliye Dergisi, (137), 16-23.
- Sugözü, Halil İbrahim ve Yiyit, Mehmet (2010). Borçlanmanın Enflasyona Etkisi Üzerine Teorik Yaklaşımların Temel Özellikleri. Maliye Dergisi, Sayı 158, 365-373.
- Sugözü, İbrahim Halil (2010). Devlet Borçları IMF-Dünya Bankası ve Türkiye. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Şahin, Hüseyin (2000). Türkiye Ekonomisi. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Şeker, Murat (2006). Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri. Sosyoekonomi Dergisi, (060104), 73-92.
- Şen, Hüseyin; Saruç, N. Tolga ve Keskin, Abdullah (2008). Kalkınmanın Finansmanı. (Editörler: Sami Taban, Muhsin Kar). Kalkınma Ekonomisi. Bursa: Ekin Kitabevi, 227-270.
- Şenel, T. İlker (1994). Türkiye'de Dış Borçların Artış Sebepleri, Sektörel Dağılımı ve Makro Ekonomik Etkileri, Uzmanlık Tezi, Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara.
- Şenyıl, Hüseyin (1996). Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları Teşvikler ve Teşviklerin Etkinliği. Konya: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şimşek, Muammer ve Kadılar, Cem (2010). Türkiye'de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11 (1), 115-140.

- Şiriner, İsmail ve Doğru, Yılmaz (2006). Türkiye’de Büyümenin Ekonomi Politikası 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme. Ankara: Dipnot Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı. (2003). Borç Yönetimi Raporu. Ankara: Hazine Müsteşarlığı.
- T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Yayını. (1994). Ekonomik Kavramlar ve Göstergeler Kılavuzu. Ankara: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Matbaası.
- T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırma ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Yayını. (1991). Ankara: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Matbaası.
- T.C. Maliye Bakanlığı. (2003). 2002 Yıllık Ekonomik Rapor. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- T.C. Maliye Bakanlığı. (2004). Yıllık Ekonomik Rapor 2004. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Taban, Sami (2010). İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Tandırcıoğlu, Haluk (2000). Türkiye’de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Sürdürülebilirliği ve Dış Borçların Sınırlandırılması. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (2) , 1-18.
- Tanrıkulu, Kenan (1983). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi, Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ankara.
- Tanzi, Vito and Zee Howell H. (2000). Tax Policy For Emerging Markets. Developing Countries, National Tax Journal, 53 (2), 299-322.
- Tarı, Recep (2008). Ekonometri (Gözden Geçirilmiş Beşinci Baskı). İzmit: Kocaeli Üniversitesi Yayın No:172.

- TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası) (2010). <http://www.tcmb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 12.02.2010.
- Timothy, Geithner T. (2002), Assessing Sustainability, IMF Report, Policy Development and Review Department. <http://www.imf.org/external/hp/pdr/sus/2002/eng/052802.pdf>. Erişim Tarihi: 06.07.2011.
- Todaro, Michael P. (1994). Economic Development (Fifth Edition). New York, London: Longman.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2010). <http://www.tuik.gov.tr>, Erişim Tarihi: 11.01.2010.
- Tuncer, Selahattin (1969). “Doğu Bloku İktisadi Yardımları.” İktisadi Gelişme ve Dış Yardım. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası Yayın No: 40.
- Türk, İsmail (2002). Kamu Maliyesi. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Türkal, Hasan (2003). İç ve Dış Borçlanmanın Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırılması. (Editörler: Binnur Çelik ve Fatih Saraçoğlu). Maliye Seçme Yazıları. Ankara: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’ni Geliştirme Vakfı, 379-415.
- Tüylüoğlu, Şevket (2007). Ekonomik Büyüme ve Uluslararası Refah Düzeyi. (Editör: Ömer Faruk Çolak). İktisada Giriş. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Uluatam, Özhan (1999). Kamu Maliyesi. (Altıncı Baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ulusoy, Ahmet (2001). Devlet Borçlanması (Birinci Baskı). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Ulusoy, Ahmet (2003). Maliye Politikası (İkinci Baskı). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Ulusoy, Ahmet ve Küçükkale, Yakup (1996). Türkiye’de Dış Borçların İktisadi Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkisi. Ekonomik Yaklaşım,7 (21),13-25.
- Unay, Cafer (2001). Makro Ekonomi (Sekizinci Baskı). Bursa: Vipaş Yayıncılık.
- United Nations Development Programme (UNDP) (1996). Human Development Report, New York: Oxford University Press.

- Uysal, Doğan; Özer, Hüseyin ve Mucuk, Mehmet (2009). Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1965-2007). Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23 (4),161-178.
- Ülgen, Gülten (2007). Dış Borçlanmanın Analizi ve Türkiye’de Dış Borç Sorunu. (Editör: Ahmet Ay). Türkiye Ekonomisinde Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları: 181, 269-315.
- Ünsal, Erdal M. (2009). Makro İktisat (Gözden Geçirilmiş Sekizinci Baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, Erdal M. (2007). İktisadi Büyüme. Ankara: İmaj Yayıncılık
- Üren, Arsan (1973). Kamu Borçların Yükü Sorunu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, 28 (3), 157-172.
- Velthoven, Van Bas; Verbon, Harrie and Winden, Van Francesco. (1993). The Political Economy of Government Debt: A Survey (Edited by: Harrie A. A., Verbon ve Francesco Adrianus Antonius Maria Van, Winden). The Political Economy of Government Debt. Elsevier Science Publishers. 1-67.
- Vetenskapsakademien, Kungle (2003). Time-Series Econometrics: Cointegration Autoregressive Conditional Heteroskedasticity. The Royal Swedish Academy of Sciences, 1-31.
- Veziroğlu, Levent (1988). Türkiye’nin Dış Borç Yapısı ve Optimum Borçlanma Düzeyi, Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Were, Maureen (2001). The Impact of External Debt on Growth and Private Investment in Kenya: An Empirical Assessment. Wider Development Conference on Debt Relief, Helsinki.
- Wijeweera, Albert; Dollery, Brian and Pathberiya, Palitha (2005). Economic Growth and External Debt Servicing: A Cointegration Analysis of Sri Lanka, 1952 to 2002. Working Paper Series in Economics, University of New England School of Economics, 2005-8, 1-20.

- Wijeweera, Albert; Dollery, Brian and Pathberiya, Palitha (2005). Economic Growth and External Debt Servicing: A Cointegration Analysis of Sri Lanka, 1952 to 2002, Working Paper Series in Economics, No. 2005-8, University of New England School of Economics, İnternet Adresi: http://www.une.edu.au/economics/publications/econ_2005_8.pdf, Erişim Tarihi: 10.07.2011.
- World Bank. (2003). Global Economic Prospect 2004, The İnternational Bank For Reconstruction and Development. Washington: Word Bank.
- Yalçın, Ebru (2005). İktisadi Büyüme ve Dış Krediler: Ampirik Bir Çalışma, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Yardımcı, Pınar (2006). İçsel büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri. Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9 (10), 96-114.
- Yaşa, Mehduh (1971). Devlet Borçları. İstanbul: Sermet Matbaası.
- Yener Ercan, Nihal (2000). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. Planlama Dergisi, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı, 129-138.
- Yılmazer, Mine (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme. Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (1), 241-260.
- Yurt, Emel (1993). 1980 Sonrasında Türkiye'nin Dış Borçlanmasında Ülke Riskindeki Gelişmeler. Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi. Ocak/Şubat 59.
- Yücel, Fatih ve Akbay, Salih (26-27 Haziran 2008). Yabancı Doğrudan Yatırımlar Yoluyla gelişmekte Olan Ülkelere Teknoloji Transferi ve Ekonomik Büyüme. Üniversite-Sanayi İşbirliği Merkezleri Platformu (USİMP) Üniversite Sanayi İşbirliği Ulusal Kongresi, Adana.
- Yülek, Murat A. (1997). İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine. Hazine Dergisi, Sayı 6, 89-105.

Zerenler, Muammer (2004). Devletin Dış Borçlanması Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 6 (1), 1-13.

Zıllıoğlu, Osman Nedim (1984). Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç Sorunu. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	İclal ÇÖĞÜRCÜ
Doğum Yeri:	Karaman
Doğum Tarihi:	20/12/1970
Medeni Durumu:	Evli
Öğrenim Durumu	
Derece	Okulun Adı
İlköğretim	Kazım Karabekir İlköğretim okulu
Ortaöğretim	Kazım Karabekir Ortaokulu
Lise	Kazım Karabekir Lisesi
Lisans	Selçuk Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi -İktisat Bölümü
Yüksek Lisans	Selçuk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Ensttütüsü-Yönetim Bilimleri
Becerileri:	
İlgi Alanları:	
İş Deneyimi: (Doldurulması isteğe bağlı)	Özel Sektör iki yıl

Aldığı Ödüller: (Doldurulması isteğe bağlı)	
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar: (Doldurulması isteğe bağlı)	
Tel:	0-507-7477052
Adres	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Kazımkarabekir Meslek Yüksekokulu Kazımkarabekir/KARAMAN

İmza: